

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2011

№ 2

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 2 (228). Aprel – İyun 2011-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

SƏRƏNCAMLAR

Dövlət Büdcəsindən maliyyələşdirilən təhsil və səhiyyə müəssisələrində işin dövlət qulluğunun xüsusi növünə aid edilməsinə dair konsepsiya layihəsinin hazırlanması barədə 2
Anar Rəsul oğlu Rzayevə Heydər Əliyev mükafatının verilməsi haqqında 2

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində 3

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ VƏ DİLÇİLİK

Ü.Məmmədova – Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisi 5
S.Mərdanova – Cabir Novruzun poemalarında lirik ricətlər 12

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:

TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

H.Bəşirova – “Zəmanəmizin dahi şəxsiyyəti” mövzusunda dərs 18
S.Həsənova – Ədəbi dilin tədrisində “bədi üslub” məsələsi 21
A.Əsədova – M.Ə.Sabirin “Səttarxana” şeirindəki azadlıq ideyalarının şagirdlərə mənimsədilməsi 25
K.Əbdürrəhimova – Poeziyada məcazlar, bədii təsvir vasitələri və onların öyrədilməsi 30
A.Mirzəyev – Füzulinin “Əql yar olsaydı...” qəzəlinin təhlili 35
V.Qurbanov, Q.Sadiqov – Azərbaycan dilindən nəticəyönümlü təhlilin qurulması 39
N.Əliyeva – Ədəbiyyat dərslərində interaktiv təlim metodlarından istifadə şagirdləri fəallaşdıran vasitə kimi 44
S.Seyidova – Çoxmənalı sözlərlə omonimlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi 48
R.Quliyeva – Felin növ kateqoriyalarının tədrisi 54
E.Əbdülov – Yazıçı tərcümeyi-halını öyrədən mənbələr 60
G.Xəlilova – Ənvər Məmmədخانının “Buz heykəl” hekayəsinin tədrisində yeni texnologiyaların tətbiqi imkanları 64

POLEMİKA

S.Hüseynoğlu – Venn diaqramı qüsurludur 67

TOFIQ HACIYEV - 75

Təbrik edirik 74

XƏBƏR – SERVİS

Oxucularla görüş 75
Ədəbi aləmdə 77
Xarici ölkələrdə 78
Yeni nəşrlər 79

Xəbərləri hazırladı Lalə Əhmədova.

DÖVLƏT BÜDCƏSİNDƏN MALİYYƏLƏŞDİRİLƏN TƏHSİL VƏ SƏHIYYƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İŞİN DÖVLƏT QULLUĞUNUN XÜSUSİ NÖVÜNƏ AİD EDİLMƏSİNƏ DAİR KONSEPSİYA LAYİHƏSİNİN HAZIRLANMASI BARƏDƏ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

1. Azərbaycan respublikasının Nazirlər Kabinetinə tapşırılsın ki, dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən təhsil və səhiyyə müəssisələrində işin dövlət qulluğunun xüsusi növünə aid edilməsinə dair Konsepsiya layihəsini üç ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.
2. Müəyyən edilsin ki, bu sərəncamın 1-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş işin dövlət qulluğunun xüsusi növünə aid edilməsi təhsil və səhiyyə müəssisələrinin növü və xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla mərhələlərlə həyata keçirilir.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 20 aprel 2011-ci il.

A.R.RZAYEVƏ HEYDƏR ƏLİYEV MÜKAFATININ VERİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram:**

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında xüsusi xidmətlərinə görə Anar Rəsul oğlu Rzayevə Heydər Əliyev mükafatı verilsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.
Bakı şəhəri, 10 may 2011-ci il.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Aprelin 5-də təhsil naziri Misir Mərdanov “Kasperski Laboratoriya” antivirus kompaniyasının baş direktoru Yevgeni Kasperskinin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Həmin gün təhsil naziri Misir Mərdanov Türkiyə Respublikası Milli Təhsil Nazirliyi Təlim və Tərbiyə Kurulunun rəhbəri Merdan Tufanın başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə də görüşüb.

Aprelin 6-da təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniyanın Humbolt Universitetinin Azərbaycan tarixi kafedrasının müdiri, professor Eva-Mariya Aux ilə görüşüb.

Həmin gün Təhsil Nazirliyində “İNEPO-AVRASIYA” Ətraf Mühitin Mühafizəsi V Beynəlxalq Layihə Olimpiadasının iştirakçıları ilə də görüş keçirilib.

Aprelin 29-da Təhsil Nazirliyində “Şahmat dünyası” multimedia sisteminin təqdimat mərasimi keçirilib. Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov, təhsil nazirinin müavinləri, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Aynur Sofiyeva, gənclər və idman nazirinin müavini İsmayıl İsmayılov, Təhsil Nazirliyi Aparatının məsul işçiləri, nazirliyin şöbə müdirləri və struktur bölmələrinin rəhbərləri, Bakının, eləcə də respublikanın bir sıra bölgələrinin uşaq-gənclər şahmat məktəblərinin direktorları, idman mütəxəssisləri, gənc şahmatçılar iştirak edirdilər.

Mayın 3-də təhsil naziri Misir Mərdanov Türkiyənin Hacəttəpə Universitetinin rektoru Uğur Erdenerin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Mayın 5-də Təhsil Nazirliyində IX-XI sinif şagirdləri arasında keçirilmiş fənn olimpiadaları qaliblərinin mükafatlandırılması mərasimi olub. Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov, nazir müavinləri, müvafiq şöbə və struktur bölmələrinin rəhbərləri, millət vəkilləri, ali məktəblərin rektorları, görkəmli alim və ziyalılar, bir sıra dövlət və ictimai qurumların, ümumtəhsil müəssisələrinin rəhbərləri, müsabiqə qalibləri və KİV təmsilçiləri iştirak edirdilər.

Mayın 6-da təhsil naziri Misir Mərdanov Dünya Bankının ölkəmizdə səfərdə olan missiyasının üzvləri – təhsil üzrə baş mütəxəssis Meskerem Mulatu, təhsil mütəxəssisi Nino Kutateladze və proqram yardımçısı Səbinə Cəfərova ilə görüşüb.

Mayın 10-da təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniya-Azərbaycan Forumunun sədri, Azərbaycanın Ştutqart şəhərindəki fəxri konsulu Otto Hauzerlə görüşüb.

Mayın 25-də təhsil naziri Misir Mərdanov Norveç Krallığının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Erlinq Şönsberq və Oslo Universitetinin professoru Vibeke Roggenin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Mayın 26-da təhsil naziri Misir Mərdanov ölkəmizdə səfərdə olan Dünya Bankının Cənubi Qafqaz bölməsi üzrə regional direktoru Əsəd Alamın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

Həmin gün Təhsil Nazirliyində 2011-2012-ci tədris ilində respublikanın ümumi təhsil müəssisələrində işləyən ibtidai sinif müəllimləri üçün fənn kurikulumlarının tətbiqi üzrə təlim kurslarının təşkilinə dair müqavilələrin imzalanma mərasimi də keçirilib.

İyunun 2-də təhsil naziri Misir Mərdanov Ukraynanın Azərbaycan Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Aleksandr Mişşenko ilə görüşüb.

İyunun 3-də təhsil naziri Misir Mərdanov YUNESKO-nun Beynəlxalq Komitəsinin Bakıda keçirilən XVIII sessiyasında iştirak etmək üçün Azərbaycana gəlmiş YUNESKO-nun baş direktor müavini, Sosial və Humanitar Sektorun rəhbəri xanım Pilar Alvares-Laso ilə görüşüb.

İyunun 7-də təhsil naziri Misir Mərdanov Koreya Respublikasının İdxal və İxracat Bankının Cənub-Qərbi Asiya qrupunun rəhbəri Janq-su Junun başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

İyunun 10-da Təhsil Nazirliyində "Bioetika və insan hüquqları: yeni etik çağırışlar" mövzusunda təqdimat olub. Bu münasibətlə keçirilən tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov, təhsil nazirinin müavinləri, AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutunun direktoru, millət vəkili Aytən Mustafayeva, həmin institutun direktor müavini Vüqar Məmmədov, Təhsil Nazirliyi Aparatının məsul işçiləri, nazirliyin şöbə müdirləri və struktur bölmələrinin rəhbərləri, respublikanın bir sıra ali məktəblərindən alimlər, pedaqoqlar və başqaları iştirak edirdilər.

İyunun 11-də Təhsil Nazirliyində Azərbaycan Milli Valideyn-Müəllim Assosiasiyasının təşəbbüsü və təşkilatçılığı ilə təhsil naziri Misir Mərdanovun Bakı şəhərinin ümumtəhsil məktəblərində fəaliyyət göstərən VMA-ların fəal üzvləri ilə görüşü keçirilib. Görüşdə Təhsil Nazirliyi Aparatının rəhbərliyi və bəzi şöbə müdirləri, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin müdiri Nailə Rzaquliyeva, Azərbaycan Milli VMA-nın icraçı direktoru Təranə Şərifova iştirak edirdilər.

İyunun 14-də Təhsil Nazirliyində birbaşa nazirliyin tabeliyində olan orta təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinin iştirakı ilə müşavirə keçirilib.

İyunun 17-də təhsil naziri Misir Mərdanov Gürcüstan Respublikasının elm və təhsil naziri Dmitri Şaşkinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb.

İyunun 18-də Təhsil Nazirliyində "Elektron təhsil" respublika müsabiqəsinin yekununa həsr olunmuş mərasim keçirilib. Tədbirdə Təhsil Nazirliyinin məsul işçiləri, Təşkilat Komitəsi və münisiflər heyətinin üzvləri, müsabiqəni dəstəkləyən şirkət və qurumların, Bakı Şəhəri üzrə Təhsil İdarəsinin, Sumqayıt Şəhər Təhsil Şöbəsinin, bir sıra rayon təhsil şöbələrinin və təhsil müəssisələrinin rəhbərləri, müəllimlər, tələbələr, şagirdlər və KİV təmsilçiləri iştirak edirdilər.

24 iyun 2011-ci il.

ƏRƏBDİLLİ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATININ TƏDQIQI VƏ TƏDRİSİ

Ülkər ZAKİRQIZI (MƏMMƏDOVA),
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Azərbaycan, ədəbiyyat, tədqiqat.

Tarixi qədər qədim, zamanın dərinliklərinə kök ataraq şaxələnmiş, bu günümüzdə şərafət və qürur mənbəyi kimi şölə saçan keçmişimizi hərtərəfli öyrənmək, təbliğ etmək hər bir ziyalının mütləq vəzifəsidir. Yüzlilliklərin siyasi-iqtisadi, elmi-mədəni uğurlarını və itkilərini o dövrün mənbələrinin, təzkirəçilərinin məlumatları əsasında araşdıraraq geniş oxucu kütləsinə təqdim etmək alimlərin borcudur.

Orta əsrlər Azərbaycan tarixini, ədəbiyyatını öyrənmək üçün ərəb və fars dillərində mənbələrlə tanışlıq vacib şərtidir. Bəzən xarici ölkələrdə nəşr edilmiş tədqiqatlarda əslən azərbaycanlı alim və şairlərimizin milli mənsubiyyətinin düzgün göstərilmədiyinin şahidi oluruq. Bu yanlışlığı aradan qaldırmaq, mədəni kamilliyimiz sayılan orta əsr elm və mədəniyyətimizin görkəmli simalarının həyatını, fəaliyyətini özümüzün dərinlən araşdırmağımıza hər zaman ehtiyac vardır. Tarixi zərurətdən irəli gələrək ərəbcə, farsca yazmış şair və ədiblərimizin irsinin öyrənilməsi tədqiqatçıdan gərgin əmək tələb edir. Bu baxımdan professor Malik Mahmudovun ərəbdilli ədəbiyyatın üzə çıxarılması sahəsindəki xidmətləri əvəzsizdir və illər ötsə də öz mötəbərliyini qoruyub saxlamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini zənginləşdirən misilsiz söz xəzinəmizin incilərinə nəzər salarkən müxtəlif yüzlilliklərin sənət çeşməsindən süzülüb gəlmiş neçə-neçə bədii nümunələrin seyrinə düşülür. Bu bədii nümunələr zövq oxşayaraq qulaqlarda həzin bir nəغمə tək səslənir, eyni zamanda onların əsrlərin sınağından keçərək incə büllur kimi getdikcə cilalandığı və təkmilləşərək ədəbiyyatımızı daha da zənginləşdirdiyi müşahidə olunur. Həmin ədəbi-bədii əsərlərin quruluşuna və məzmununa görə ayrı-ayrılıqda təhlili mümkündür. Çünki onlar hisslərin bədii yolla ifadəsi ilə yanaşı, tarixin və zamanın aynasına çevrilmiş, dövlətdə aparıcı sayılan dildə yazılması ilə bir-birindən fərqləndirilə bilər.

Poeziya aləmində şöhrət taparaq mənbələr vasitəsilə bu günümüzdə imzası və şeirləri ilə əsrlərin qatlarından şölə saçan görkəmli nümayəndələr barədə söhbət açarkən təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, onların qiymətli irsi ana dilində deyil, ərəb və fars dillərində gəlib çatmışdır. Bu xüsusiyyətlərinə görə də bəzən onlar haqqında ərəb və fars ədəbiyyatı nümunəsi kimi danışılır. Professor Qafar Kəndli ədəbiyyatımızda rast gəlinən belə vəziyyət haqqında yazmışdır: «Qətran, Miyanəci, Xaqani türkcə düşünərək farsca və ərəbcə yazmışlar. Sanki əsərlərini özləri dəricəyə çevirmişlər. Özlərinin tərcüməni və dilçini kəsilmişlər. Həmin «tərcümələr»də saxlanılan milli koloritlə xalqına və mədəniyyətinə yad olan, ancaq əsərlərini ana dilində yazan bir şairin yazılarını tutuşdurduqda məsələ öz-özünü aydınlaşdırır... Ana dilində yazmaq tarixi şəraitlə bağlı olsa belə, Azərbaycan şeiriyyəti və şairliyinin tarixi faciəsidir. Nizami, Xaqani, Qətran yaradıcılığının faciəsidir» [7, 58].

Ərəb ədəbiyyatı tarixinə nəzər salarkən şairlərin qəbilə mənsubluğu, yaradıcılıq istiqaməti və bir sıra xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırıldığı müşahidə olunur. Həmin şairlər arasında "məvali" adlandırılan ayrıca bir bölgü vardır. "Bu ad islamdan əvvəl və islamın ilk dövrlərində əsir tutularaq müsəlmanlığı qəbul etmiş, yaxud da ərəblərin içərisində

yaşayan və könüllü surətdə yeni dinin bayrağı altına keçən qeyri-ərəblərə verilir” [8, 37]. Misir alimi Circi Zeydanın məşhur “Ərəb dilli ədəbiyyat tarixi” (“Tarix ədəb əl-luğa əl-arabiyyə”) əsərindən aydın olur ki, qeyri-ərəblərin ərəb ədəbiyyatında tutduğu mövqə Abbasilər əsrində getdikcə artdı. Belə ki, cahiliyyə zamanında ədəbiyyat mənzərəsində bu say bir nəfər göstərilirdisə, Əməvilər dövründə iyirmi birə, Abbasilər hakimiyyətində isə şairlərin altmış faizini əhatə edirdi. Əksəriyyəti fars mənşəli şairlərdən ibarət həmin nümayəndələrin arasında əslən azərbaycanlıların adlarına Əməvilər dövründən etibarən rast gəlinir. Bu dövrün şairlərindən olan Musa Şəhəvatın, İsmayıl ibn Yəsarın, Əbülabbas Əmanın həyatı və yaradıcılığı Professor Malik Mahmudovun tədqiqatından artıq Azərbaycan oxucusuna tanışdır [8, 36-76].

VII-VIII əsrlərdən başlayaraq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ərəb dilində yazılmış bir sıra gözəl şeir nümunələrinə rast gəlinir. Müxtəlif əsrlərdə yazıb-yaratmış bu şairlər öz yaradıcılıqlarında rəngarəng mövzuları əks etdirmiş, eyni zamanda cəmiyyəti düşündürən məsələlərə, baş verən hadisələrə biganə qalmayaraq münasibətlərini bildirmişlər. Belə ki, Musa Şəhəvat yaradıcılığında şiəliyin qızgın tərəfdarı kimi bədii bənzətmələrin ən incilərini seçərək düşüncələrini nəzmə çəkmiş, İsmayıl ibn Yəsar əməvilər dövründə qeyri-ərəblərin cəmləşdiyi şüubi hərəkatının etirazlarına şairlik ilhamının, istedadının gücü ilə qoşulmuş, Əbülabbas Əma bütün bunlardan fərqli əməvi taxt-tacını şeirlərində tərənnüm etmişdir. XI əsrdə Mənsur Təbrizinin, Xətibi Urməvinin, Hüseyn Təbrizinin, Xətib Nizami Təbrizinin Nizamülmülkə mədhiyyələri və digər mövzulu şeirləri diqqəti cəlb edir. Məzmunu, mahiyyəti ilə fərqlənən müxtəlif dövrlərdə yazıb-yaratmış dövrünün bu məşhur şairlərini iki cəhət birləşdirir. Birinci onlar əslən azərbaycanlı idilər, digər xüsusiyyət şeirlərinin dili dövlətdə aparıcı sayılan ərəb dilində qələmə alınmasıdır. Sonuncu cəhət onları həm Azərbaycan, həm də ərəb ədəbiyyatının dəyərli nümunəsi kimi qiymətləndirməyə əsas verir.

XII əsr ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatından bəhs edərkən müsəlman Şərqində görkəmli filosof, eyni zamanda ədəbiyyat aləmində istedadlı şair və ədib kimi tanınmış Eynəlqüzat Miyanəcinin (1099-1131) və Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin (1154-1191) irsi diqqəti cəlb edir. Onlar öz sələflərindən fərqli olaraq filosof kimi daha məşhurdurlar. Əsrin əvvəllərində Eynəlqüzat Miyanəci panteizmin, ikinci yarısında Şihabəddin Sührəvərdi işraqilik cərəyanlarının əsasını qoymuş, bununla da müsəlman Şərqində fəlsəfi fikir tarixində yeni cığır açmışdır [10, 59]. Eyni yüzilliyin yetirdiyi bu böyük şəxsiyyətlərin oxşar cəhətləri vardır. Belə ki, ilk növbədə onların hər ikisi görkəmli filosof kimi bütün müsəlman Şərqində tanınmışdır. Fəaliyyətləri təkcə bununla məhdudlaşmamış, həmçinin, hər ikisi ərəbdilli, farsdilli ədəbiyyatımıza nəzm və nəsr nümunələri ilə öz töhfələrini vermişlər.

XII əsrin görkəmli filosofu, şairi, ədibi Eynəlqüzat Miyanəci (1099-1131) dövrün mənzərəsində filosof və söz xəzinəsinin sahibi kimi mühüm rol oynamış dahi şəxsiyyətdir. Aldığı yüksək təhsil, irəli sürdüyü dəyərli fikirlər, yaratdığı misilsiz əsərlər qısa ömür yaşamasına baxmayaraq, ona dövrünün zəka sahibləri arasında xüsusi mövqə qazandırmışdır. Eynəlqüzat Miyanəci özünün və müxtəlif mənbələrin verdiyi məlumata görə on dörd elmi, bədii əsərin müəllifidir.

Müsbət haldır ki, Eynəlqüzat Miyanəci şəxsiyyəti və onun elm, ədəbiyyat dünyasına bəxş etdiyi qiymətli əsərləri Azərbaycanda tədqiq olunan sahədir. Dahi mütəfəkkirin irsi həm fəlsəfi, həm də bədii xüsusiyyətlərinə görə araşdırılmışdır. Eynəlqüzat Miyanəcinin həyatı və fəlsəfi yaradıcılığı onun bu sahədə yeganə tədqiqatçısı AMEA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Zakir Məmmədovun tədqiqatları əsasında artıq Azərbaycan oxucusuna tanışdır. Bu barədə əlavə yeni fikir söyləmək çətindir: Alim araşdırmasında Eynəlqüzat Miyanəcinin həyatını və zəngin irsini mənbələr vasitəsilə işləyib üzə çıxarmış, «Həqiqətlərin məğzi» əsərini Azərbaycan dilinə çevirərək çap etdirmişdir [2, 155-164].

Mütəfəkkirin bədii yaradıcılığı filologiya elmləri doktoru, professor Malik

Mahmudov tərəfindən araşdırılmış, ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatından bəhs edərkən «Qəribin şikayəti» («Şəkva əl-ğərib») əsəri ilk dəfə onun tərəfindən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Eyni zamanda görkəmli mütəfəkkirin ədəbi yaradıcılığı haqqında məqalə müəllifinin də bəzi araşdırmaları mətbuatda çap edilmişdir.

Mütəfəkkirin həyatı tədqiqatlarda hər zaman müxtəlif mənbələrə istinadən təqdim olunmuşdur. Yazılanlara əsasən məlumdur ki, “Eynəliqüzat Miyanəci təhsilə çox erkən başlayıb, Ömər Xəyyam (1048-1131), Əhməd Qəzali (...-1126), Məhəmməd Cüveyni (1057-1135) və başqalarından elmin müxtəlif sahələrini mükəmməl öyrənmişdir.” [10, 123] O, sufizmə güclü maraq göstərmiş, mövcud bir sıra müddəaların tərəfdarı olmaqla yanaşı, əsərlərində dolğun mühakimələrlə də seçilmişdir. Bəzi tədqiqatlarda sufizmin panteist fəlsəfəsindən danışarkən bu sistemin İbn Ərəbidən etibarən meydana çıxdığı və ona qədər söylənilən fikirlər ifadə deyil, meyl kimi qiymətləndirilmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədov bu səpkidə olan mövcud mülahizələri təqdim etdikdən sonra yazmışdır: “Əslində sufizmin panteist fəlsəfəsi İbn Ərəbidən hələ yarım əsrdən çox əvvəl Azərbaycan mütəfəkkiri Eynəliqüzat Miyanəcinin əsərlərində dolğun şəkildə öz ifadəsini tapmışdır” [9, 154]. Alimin gəldiyi qənaət ilk dəfə onun tərəfindən söylənilmiş və Eynəliqüzat Miyanəcinin dünyagörüşünə verilmiş yüksək qiymətdir. Bu əslən azərbaycanlı alim və mütəfəkkirlərin Şərqi zəka xəzinəsinin zənginləşməsində xidmətlərinə, zamanında fikir ümmanına ilk töhfələr verməyə qadir olduqlarına bariz nümunədir. “Eynəliqüzat Miyanəci bir sufi kimi Hüseyn ibn Mənsur Həllacın ardıcıl davamçısı olmuşdur. Onların həyat yollarında da böyük bir yaxınlıq, oxşarlıq nəzərə çarpır” [11].

28-29 yaşlarında o azadfikirlilik üstündə müsəlman qanunçuları –fəqiqlər tərəfindən təqiblərə məruz qalmış, ayrı-ayrı yerlərdə onu kafir elan edərək ölümünə fitva vermişlər [10, 124]. Mütəfəkkir haqsız ittihamla Bağdada aparılaraq zindana salınmışdır. İmadəddin İsfəhani bu işə hökm vermiş vəzir Dərgəzi haqqında yazmışdır: “Bu vəzir Eynəliqüzatı Bağdad həbsxanasına saldırdı və sonra onun qanının axıdılmasına səy göstərdi” [4, 3]. Məhz Bağdad həbsxanasında olarkən o, “Ölkələrin alimlərinə vətəndən ayrı salınmış qəribin şikayəti” (“Şəkva əl-ğərib an əl-əvtan ilə üləma əl-buldan”), qısa şəkildə “Qəribin şikayəti” (“Şəkva əl-ğərib”) kimi göstərilən əsərini qələmə almışdır. Qərib diyarda iztirablar içində yaşadığı həmin vaxtlar bu əsər yazılmışdır. Traktatda fikirlərin axını, məsələlərin qoyuluşu bir növ hesabat xarakteri daşıyır. Burada onun zindan həyatında keçirdiyi iztirablardan, məruz qaldığı haqsız ittihamdan, vətən həsrəti, dostlardan, doğmalardan ayrı salınma acısından söz açılır. AMEA-nın müxbir üzvü Zakir Məmmədovun “Mənalı ömrün faciəsi” məqaləsində “Qəribin şikayəti” əsərinə istinadən həbsin səbəbləri göstərilmiş, mütəfəkkirin özünün fikrinə görə bütün baş verənlərin əsasında fitri istedad nəticəsində yaranmış ətrafdakıların qibtə hissəsinin dayandığı bildirilmişdir.

Eynəliqüzat Miyanəcinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində rolu danılmazdır. Onun bədii yaradıcılığında nəsr və nəzm nümunələrinin hər ikisinə rast gəlinir. Ərəb və fars dillərində qələmə alınmış bu əsərlərə bədii xüsusiyyətlərinə görə yanaşarkən müəllifin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyi aydın görünür. Eynəliqüzat Miyanəcinin ərəbdilli nəsr yaradıcılığından bəhs edərkən “Qəribin şikayəti” əsərində rast gəlinən bədii ifadə vasitələrini qeyd etmək mümkündür. Professor Qafar Kəndli yazmışdır: “Eynəliqüzat Xaqanidən azı 60-70 il əvvəl öz yaradıcılığı ilə Azərbaycanda ərəb və farsca yaradılan bədii nəsrin gözəl nümunələrini vermişdir. Elmi-fəlsəfi məsələləri ədəbi-bədii dildə ifadə etməkdə Eynəliqüzat həqiqətən ecəzkar bir məharət göstərmişdir” [6, 108]. Professor Malik Mahmudov mütəfəkkiri ərəbdilli nəsrin ilk nümayəndəsi hesab etmişdir [8, 149].

Eynəliqüzat Miyanəcinin poetik irsi ərəb və fars dillərindədir. Mütəfəkkirin ərəb dilində qələmə aldığı «Ölkələrin alimlərinə vətəndən ayrı salınmış qəribin şikayəti» («Şəkva əl-ğərib an əl-əvtan ilə üləma əl-buldan») traktatında öz əsərləri haqqında danışarkən 1000 beytdən ibarət “Aşıqların əyləncəsi və həsrətlinin fürsəti” (“Nuzhə əl-

uşşaq və nuhzə əl-muştaq”) adlı urcuzəsi haqqında məlumat vermişdir. Həmin urcuzədən yeddi beyti «Qəribin şikayəti» traktatına daxil etmişdir.

Şeirlərdə Eynəlqüzat Miyanəci həm dərin zəkaya sahib görkəmli filosofdur, həm də incə ruhlu şairdir. Professor Malik Mahmudov yazmışdır: “Alim şeirlə məşğul olmağa bir əyləncə, ötəri həvəs kimi baxmamış, müntəzəm surətdə, ömrünün sonuna qədər poeziya dünyasının üfüqlərində qanad çalmış, təbiətin gözəlliklərindən doğan ilhamlı hissələrini, həyatla bağlı fəlsəfi düşüncələrini şeir dilinə çevirmiş, şair qəlbinin hərərətini odlu sətirlərə səpmişdir”[8, 159].

Əsərin adından da görünür ki, burada haqsızlığa qarşı əzab çəkən alovlu qəlbin acı fəryadından söhbət açılır. Burada aparıcı mövzu vətən həsrəti ilə bağlıdır. Traktatın təməli cəlbədicə, təsirli nida ilə qoyulmuşdur. O, bir fərdə, konkret icmaya, xalqa deyil, Ulu Yaradanın xəlv etdiyi bütün insanlara müraciətlə səslənir. “Bu müraciətdə Eynəlqüzat Miyanəci nə aciz şəxs kimi görünür, nə də kimlərəsə gələcək mübarizəsini anladır. Onun yeganə məqsədi, niyyəti sadəcə baş verənləri, ona istiqamətlənmiş ittihamları rədd edərək məsələyə mütəfəkkirin nəzərləriylə bir daha baxmağa yönəldilmişdir. O, həyatında baş vermiş ağırlı-acılı çətinliyi öz oxucusuna anlatmaq üçün bədii üsullardan hədsiz məharətlə istifadə etmişdir. Sanki bu sıxıntının əzabına dözə bilməyərək qərib bir insanın sonsuz şikayətini söyləmişdir”[16, 32].

Mütəfəkkir kədərini bəzən sadə cümlələrlə, bəzən də şeiriyyatın köməyi ilə səsləndirirdi. “Yuxusuzluğun sardıği göz qapağı, narahatlığın ayrı durmadığı yastıq, sürəkli ağlaşma, inilti, fəryad, qəlbinə əsir edən, kədərinə kədər artıran qayğı, guşələri qüssə ilə işıq saçan, acı ıztırlardan sıxılan ürək, istəklilərinə və dostlarına şövq göstərərək öz atəşlərilə fərağın alışırdığı qəlb, odu qabırğaları qızdırmada yandıran və izləri günlərin gedişindən üzə çıxan əzab, ulduzlara müraciəti, axan göz yaşları ilə onlara münasibəti onun möhnətindən xəbər verir” [7. 2].

Mütəfəkkirin farsca çoxlu sayda rübailəri vardır. Fəlsəfi məzmunlu bu şeirlər Eynəlqüzat Miyanəcinin müxtəlif dillərdə və üslublarda gözəl şeirlər yaratmaq bacarığının bariz nümunəsidir.

Eynəlqüzat Miyanəcinin “Qəribin şikayəti” traktatı müəllifin son əsəri sayılır. Mütəfəkkir onu Bağdad həbsxanasında olarkən yazmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində bu traktat ərəbdilli nəzm və nəsr nümunəsinin misilsiz sərvətidir. Əvvəldən sona qədər əsərdə bədii təmayüllər çox güclüdür. Ədəbiyyat aləmində məlum olan digər fəlsəfi məzmunlu nümunələrdən fərqli burada mövcud həyatda müəllifin duyduğu bəzi çətinliklər haqqında məlumatlara da rast gəlinir. Eynəlqüzat Miyanəci ətrafdakılar tərəfindən düzgün başa düşülmədiyindən, vəzirin fitvası ilə həbsə alınaraq Bağdad zindanına salındığından danışıq. Burada fəlsəfi fikirlərlə yanaşı, haqsız hücumlara məruz qalmış, zindana atılaraq əzizlərindən, dostlarından, ən əsası vətəninədən ayrı düşmüş günahsız qəribin acı şikayəti səslənmişdir. Müxtəlif bənzətmələrin, rəngarəng kəlmələrin, səmimi hissələrin nümayiş etdirildiyi traktatda gözəl bədiiyin seyrində fəlsəfi tərəflər unudulur, sanki şikayət dolu qəribin ah-naləsi eşidilir.

Bir xüsusiyyətin də qeyd olunması yerinə düşərdi ki, Eynəlqüzat Miyanəci «Qəribin şikayəti» əsərində öz şeirlərini verməklə yanaşı, bir sıra ərəb şairlərinə də müraciət etmişdir. Ədəbiyyat tarixində yalnız şair kimi tanınmış, fəlsəfi məzmunundan tamamilə uzaq bu şeirlərə müraciəti onun əsərini ədəbiyyat aləminə daha artıq meylliyinə sübutdur. Eyni zamanda həmin şeirlərlə tanışlığı onun ərəb ədəbiyyatını mükəmməl bilməsini göstərir. Müxtəlif şairlərdən etdiyi bu iqtibaslar əsərə rəngarənglik vermişdir.

XII əsrin digər görkəmli şəxsiyyəti Şihabəddin Sührəvərdidir. O, Zəncan yaxınlığında Sührəvərd qəsəbəsində anadan olmuşdur. Tarixi şəxsiyyət kimi Sührəvərdi nisbəsi ilə bir sıra görkəmli elm korifeylərinin adlarına mənbə və tədqiqatlarda tez-tez rast gəlinir. Onlardan Əbunnəcib Sührəvərdi (1097-1168), Şihabəddin Ömər Sührəvərdi (1145-1234) və digər yüksək istedadlı dühalar müsəlman Şərqi ölkələrində məşhur olmuşlar.

Bəzən əsərlərdə Şihabəddin Ömər Sührəvərdi ilə Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin ləqəb və nisbələrindəki bənzəyişə görə səhvə yol verərək dəyişik salmışlar [5, 12].

Azərbaycanda Şihabəddin Sührəvərdi ilk dəfə AMEA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Zakir Məmmədov tərəfindən tədqiqata cəlb edilmişdir. Onun 1968-ci ildə çap etdirdiyi «Şihabəddin Sührəvərdi» adlı məqalədən başlayaraq, alim XII əsrin böyük filosofunun həyat və yaradıcılığını iyirmidən artıq məqalədə və bir neçə kitabda əks etdirmiş, hərtərəfli və dərinlən araşdıraraq, böyük işlər görmüşdür. Alim tədqiqatlarında şərq dillərində olan orta əsr mənbələrinə birbaşa müraciət etmiş, həmin mənbələrə əsaslanaraq mütəfəkkirin xarici görkəmindən başlayaraq, onun həyatı və əsərləri haqqında dolğun təsvir yaratmışdır.

Şihabəddin Sührəvərdinin həyatı və fəlsəfi irsi haqqında alimin tədqiqatlarından kənar fikir söyləmək çətindir. O, bu sahədə respublikamızda ilk və yeganə tədqiqatçıdır. Onun tədqiqatları «Şihabəddin Sührəvərdinin yolu» (1974), «İşraqilik fəlsəfəsində emanasiya nəzəriyyəsinin xarakteristikasına dair» (1975), «İşraqilik fəlsəfəsinin ontologiyası» (1976) və s. başlıqda 20-dən artıq qəzet və jurnal səhifələrində, «Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası»nda dərc olunmuş «İşraqilik», «Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi» və başqa məqalələrdə əksini tapmışdır.

Məqalələrlə yanaşı, tədqiqatçının “Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir” (Bakı, 1978), “Orta əsr Azərbaycan filosofları və mütəfəkkirləri” (Bakı, 1986), “Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi” (Bakı, 1994) kitablarında mütəfəkkir haqqında geniş məlumat verilmişdir. Zakir Məmmədovun 2009-cu ildə çapdan çıxmış «Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi» (həyatı, yaradıcılığı və dünyagörüşü) monoqrafiyası bu sahədə görülən ən sanballı işdir. Burada alim ərəb və fars dillərində orijinal mənbələrə əsaslanaraq mütəfəkkirin həyatı, yaradıcılığı və dünyagörüşünü geniş tədqiq etmişdir.

Filoloji istiqamətdən filosof-şairin forma və məzmunu ilə seçilən qiymətli poetik irsi Zakir Məmmədovun «Şihabəddin Sührəvərdinin fəlsəfi şeirləri» (1969) məqaləsində, filologiya elmləri doktoru, professor Malik Mahmudovun «Şihabəddin Sührəvərdinin poetik dünyası» (1972) məqaləsində və «Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər» (Bakı, 1983) monoqrafiyasında araşdırılmışdır. Professor kitabında ilk dəfə mütəfəkkirin divanını tədqiqata cəlb etmişdir. Həmçinin, məqalə müəllifinin Şihabəddin Sührəvərdinin ədəbi-bədii yaradıcılığı ilə bağlı yazıları çap olunmuş, “Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (ədəbi-bədii yaradıcılığı)” (Bakı, 2010) monoqrafiyası işıq üzü görmüşdür.

Şihabəddin Sührəvərdinin bəzi əsərləri Azərbaycan dilinə çevrilmişdir. «Filosofların görüşləri» traktatı ərəbcədən Azərbaycan və rus dillərinə Z.C.Məmmədov və T.B.Həsənov tərəfindən tərcümə olunmuş, ərəb orijinalı ilə birlikdə çapdan çıxmışdır (Bakı, 1986). «İşıq heykəlləri» əsəri ərəbcədən azərbaycancaya Z.C.Məmmədovun tərcüməsilə nəşr olunmuşdur (1989). «Eşqin həqiqəti, yaxud aşıqların munisi» traktatından bir parça (1991) və «Qarışqaların dili» traktatından iki hekayət (1992) farscadan Azərbaycan dilinə Z.C.Məmmədov tərəfindən tərcümə edilmiş və dərc olunmuşdur.

Şagirdi Şəmsəddin Şəhrəzuri öz əsərində müəlliminin, Azərbaycanın, Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin mühüm şəhərlərindən Ərdəbil, Miyanə, Diyarbək, Xərbut, Konya, Sivas, Mardin, Bağdad, Dəməşq və Hələbə səfər etdiyini göstərmişdir [13, 16].

Bir çox mənbə və tədqiqatlarda Şihabəddin Sührəvərdi yaradıcılığında sufi meylləri daha qabarıq şəkildə göstərilmişdir. «Şəmsəddin Şəhrəzuri öz müəllimini sufizmdə Əbu Yəzid Bistami və Hüseyn ibn Mənsur Həllac ilə həmməslək saymış, onun ifrat sufilərə məxsus hallar keçirdiyini söyləmişdir» [9, 65].

Hələbə daxil olan Şihabəddin Sührəvərdi özünün qətiyyətli, azadfikirli, əzmkar çıxışlarını burada da davam etdirdi. Şeyx İftixarəddinin başçılığı ilə keçirilən Hələviyyə mədrəsəsindəki disputlarda nümayiş etdirdiyi natiqlik qabiliyyəti və iti mühakiməsi tez bir zamanda onu şöhrətləndirdi. Fikirlər yürüdərək dəqiq sübutlarla öz mülahizələrini əsaslandıraraq mütəfəkkirin şöhrəti hakim əl-Məlik əz-Zahirə (1186-1215) çatdı. Hələb hakimi onun zəkası, çıxışları ilə xüsusi maraqlanaraq zamanının görkəmli alim və

fəqihlərindən ibarət məclis təşkil edir, Şihabəddin Sührəvərdi oraya dəvət olunur. Bir çox elmi mübahisə və mükəllimlərdə o, qalib gəlir, əl-Məlik əz-Zahirin ehtiramını qazanır. Bu şöhrət və ehtiram eyni zamanda ona qarşı düşmən münasibətdə olan qüvvələr yaradır. Onlar mütəfəkkirin bilik və bacarığı müqabilində aciz qalacaqları təqdirdə bu zəka sahibini məhv etməyi qərara alırlar. Dostu Fəxrəddin Mardininin daim ehtiyatlandığı Şihabəddin Sührəvərdinin tələf olma təhlükəsi yarandı. Əleyhidarları bu zəkalı, azad fikir, qətiyyətli və iti mühakiməli filosofu məhv etmək, onun nurlu fikirləri müqabilində özlərinin qaranlıq bəsirətlərinin görünməzliyini aradan qaldırmaq üçün məhz qətl addımını atdılar.

İbn Xəllikan yazırdı ki, onu əqidə pozğunluğu və dinsizlikdə günahlandırdılar. Mütəfəkkirin küfrü onun qətlinə səbəb oldu. Fəqihlər təhrik etdilər ki, əl-Məlik əz-Zahir onu öldürsün. Hakim razı olmadı, atası Səlahəddinə üz tutdular: «Onlar onun küfrünü təsdiq edən hökmlər hazırlayıb Dəməşqə, Məlik Hasir Səlahəddinə göndərdilər. Dedilər: Əgər bu gənc sağ qalsa, əl-Məlik əz-Zahirin etiqağını korlayar. Eləcə də, o, azad edilərsə, ölkədə hər hansı nahiyəni korlayar. Birinin üstünə beşini qoydular. Səlahəddin Hələbə ölkədə hər hansı nahiyəni korlayar. Birinin üstünə beşini qoydular. Səlahəddin Hələbə Qazi Fazilin xətti ilə Şihabəddin Sührəvərdinin haqqında oğlu əl-Məlik əz-Zahirə məktub göndərdi. Orada deyirdi: Bu Sihab Sührəvərdinin öldürülməsi labüddür. Onu heç vəchlə azad buraxmaq və sağ saxlamaq olmaz [13, 25].

Lakin yüksək istedadla malik mütəfəkkirin qətlinə etiraz edən əl-Məlik əz-Zahir bununla razılaşmadı. Növbəti tapşırıqda isə Səlahəddin əgər buna əməl etməzsə Hələbin idarəsini ondan alacağı şərtini bildirir. Bu çıxılmaz vəziyyətdən başqa bir yol tapmayan əl-Məlik əz-Zahir onu icra etmək məcburiyyətində qaldı. Mənbələrdə onun hansı üsulla öldürülməsi barədə müxtəlif fikirlər vardır. Bəziləri onun ac saxlanıldığını, bəziləri boğulduğunu, qaladan atıldığını və başqa fərziyyələr irəli sürmüşlər. Digər mülahizələrdə isə göstərilmişdi ki, mütəfəkkir özü üçün qalada ac qalmaq qətlini üstün tutmuşdur. O, Hələb qalasında həbs edilərək 1191-ci ildə öldürülmüşdür.

«Deyilənə görə işraqi mütəfəkkir ölüm ayağında aşağıdakı misraları zümzümə edirmiş:

*Axır qanım, axır qanım,
Çıxır canım, çıxır canım!» [9, 67].*

Qısa, mənalı ömür sürmüş açıqfikirli Şihabəddin Sührəvərdi qətlə yetirilsə də, əzmi və iradəsi ilə əleyhidarlarına üstün gəldi. Onun böyüklüyü və əzəməti qəbri üzərində yazılmış iki beytlik şeirdə az kəlmə ilə çox dərin fikirləri əks etdirmişdir:

«Bu qəbrin sahibi gizli gövhər idi. Allah onu şərəfdən yaratmışdı. Zəmanə o gövhərin qədir-qiyətini bilməmiş, buna görə də Allah onu qeyrətlə sədəfə salmışdır» [10, 149].

Mənbə və tədqiqatlarda Şihabəddin Sührəvərdi şəxsiyyəti «öldürülmüş filosof» («əl-fəyləsuf əl-məqtul») adlandırılmışdır. Əbdürrəhman Bədəvi «öldürülmüş» sözünü açıqlayarkən onu «şəhid» kəlməsi mənasında göstərmişdir. O, bildirdi ki, şagirdləri «öldürülmüş» ləqəbini «şəhid» mənasında başa düşürdülər [3, 95]. Təbii ki, onun qətlə əqidəsi uğrunda olduğundan mütəfəkkir şəhid sayılmalıdır.

Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin ədəbi yaradıcılığından bəhs edərkən onun müxtəlif mənbələrdə əksini tapmış şeirləri və Dəməşqin Zahiriyə kitabxanasında saxlanılan «Sührəvərdi divanı»ndan («Divan iman əs-Sührəvərdi») söhbət açmaq lazımdır. Mütəfəkkirin nəsr yaradıcılığını araşdırarkən «Sufilərin məqamları və onların istilahları» («Məqamat əs-sufiyyə və məani müstalahatihim»), «Qərb qərbəti, yaxud Ayıq oğlu Sayıq haqqında hekayət» («Qissət əl-ğurbət əl-ğərbiyyə av Həyy ibn Yəqzan»), «Quş haqqında traktat» («Risalət ət-tayr»), «Cəbrayıl qanadlarının səsi» («Əsvat əcnihət Cəbrail»), «Qırmızı simanın əqli» («Əql-e sorx»), «Uşaqlıq haləti barədə» («Fi halət ət-tufuliyyə»), «Eşqin həqiqəti, yaxud Aşıqların munisi» («Fi həqiqət əl-eşq ya munis əl-üşşaq»), «Qarışqaların dili» («Luğət-e muran») əsərlərinə müraciət edilmişdir. Ərəb və fars

dillərində olan həmin traktatlar Şihabəddin Sührəvərdinin nəsr yaradıcılığını öyrənmək üçün mühüm mənbələrdir [17, 11].

ƏDƏBİYYAT

1. Eynəlqüzat. *Şakva əl-ğərib*. Tehran, 1962.
2. Eynəlqüzat Miyanəci. *Həqiqətlərin məği. Şərq fəlsəfəsi (IX-XII əsrlər)*. Tərcümə edən Zakir Məmmədov. Bakı, 1999.
3. Əbdülqadir Mahmud. *Əl-fəlsəfə əs-sufiyyə fi əl-islam*. Əl-Qahirə, 1966-1967.
4. Əfif Useyran. *Müqəddimə əla risalət Şakva əl-ğərib (Eynəlqüzat. Şakva əl-ğərib)*. Tehran, 1962.
5. Hasan Kamil Yılmaz. *Sühreverdi. Tasavvufun esaslari. Giriş*.
6. Kəndli Qafar. *Görkəmli Azərbaycan alimi Eynəlqüzat Əbdullah Miyanəci*. Azərb. SSR AE Xəbərləri (İctimai elmlər seriyası), 1964, №4.
7. Kəndli-Herisçi Qafar. *Xaqani Şirvani (həyatı, dövrü və mühiti)*. Bakı, 1988.
8. Mahmudov Malik. *Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər (VII-XII əsrlər)*. Bakı, 1983.
9. Məmmədov Z. C. *Azərbaycanda XI-XIII əsrlərdə fəlsəfi fikir*. Bakı, 1978.
10. Məmmədov Zakir. *Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi*. Bakı, 1994.
11. Məmmədov Zakir. *Mənalı ömrün faciəsi*. "Elm" qəzeti. №15-16, 20 may, 2009.
12. Məmmədov Zakir. *Mənalı ömrün faciəsi*. "Elm" qəzeti. №17-18 29 may, 2009.
13. Məmmədov Zakir. *Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi*. Bakı, 2009.
14. Məmmədov Zakir. *Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi. Qısa bibliografik məlumat*. Bakı, 1991.
15. Məmmədova Ülkər. *Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatında Eynəlqüzat Miyanəcinin mövqeyi*. "Elm" qəzeti, №23-24, 22 avqust 2006.
16. Zakirqızı Ülkər. *Eynəlqüzat Miyanəcinin "Qəribin şikayəti" əsərində vətən həsrəti mövzusu*. AMEA-nın Xəbərləri (humanitar və ictimai elmlər seriyası). 2007, №1.
17. Zakirqızı Ülkər (Məmmədova). *Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi (ədəbi-bədii yaradıcılığı)*. Bakı, 2010.
18. Zeydan Circi. *Tərix ədəb əl-luğə əl-ədəbiyyə. əl-Qahirə, 1958*.
19. Zeydan Circi. *Tərix ədəb əl-luğə əl-ədəbiyyə. əl-Qahirə*.
20. Zeydan Circi. *Tərix ədəb əl-luğə əl-ədəbiyyə. əl-Qahirə*.

XÜLASƏ

Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının tətbiqi və tədrisi

Ərəbdilli Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi aktual bir məsələdir. Bu sahədə hələ çox işlərin görülməsi vacibdir. Məqalədə mənbələr və tədqiqatlar əsasında VII əsrdən başlayaraq XII əsrə qədər olan dövrə qısa nəzər salınmışdır. XII əsrin iki dahi mütəfəkkiri Eynəlqüzat Miyanəcinin (1099-1131) və Şihabəddin Yəhya Sührəvərdinin (1154-1191) ədəbi-bədii yaradıcılığı digər tədqiqatçıların və məqalə müəllifinin tədqiqatları əsasında qısa şəkildə təqdim edilmişdir.

РЕЗЮМЕ

Исследование и преподавание арабоязычной литературы Азербайджана

Изучение и преподавание арабоязычной литературы Азербайджана довольно актуальная проблема. Предстоит проделать еще немало работ в этой области. В статье, опираясь на различные источники и исследования, рассматривается период с VII века по XII век. Также на основе работ других исследователей и автора статьи, кратко представлена литературно-художественная деятельность двух выдающихся просветителей XII века Айналкузат Мийанеджи и Шихабеддин Йахья Сухраварди.

SUMMARY

Investigation and teaching of the Arabic-languaged literature of Azerbaijan

Studying and teaching of the Arabic-languaged literature of Azerbaijan is an actual problem. It is necessary to do much work in this sphere. In the article, on the basis of sources and investigations it is shortly glanced to the period since VII century till XII century. The literary and art activity of two outstanding thinkers of XII century Aynalkuzat Miyantdji (1099-1131) and Shihab al-Din Yahya Suhravardi (1154-1191) is shortly presented on the basis of works of other researchers and the author of the article.

CABİR NOVRUZUN POEMALARINDA LİRİK RİCƏTLƏR

Samirə MƏRDANOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
BDU-nun dosenti

Cabir Novruz bir insan kimi sakit, səmimi, uşaq təbiətli, şair kimi isə odlu-alovlu idi; öz şeirlərini pafosla deyirdi. Əsərləri oxunur, əzbərlənirdi. Biz bu məqaləni şairin «Seçilmiş əsərləri»nin iki cildliyinin ikinci cildindəki poemaları əsasında yazırıq. Burada onun on poeması verilmişdir: «Araz Kürə qovuşur», «İnsan məhəbbəti», «Cəfərlə görüş», «Zaman», «Kəndimizin antik heykəli», «Elegiya», «İnsan himnləri», «İtmiş kəndin nağılları», «Son gülləni özü üçün saxlar igidlər», «Qərbi Berlin».

«Araz Kürə qovuşur» poeması formaca real fakt əsasında yazılmışdır. Doğrudan da, təbiətdə belə real fakt var: Araz Kürə qovuşur. Əvvəllə, şair bu mənzərədən ruhi qida alır; digər tərəfdən, bundan siyasi-ictimai məna çıxarır. Axı hələ Arazın o tayında yaşayan həmvətənlər var, qanı qanımızdan olan doğmalarımız var. Şair düşünür ki, Arazla Kür qovuşduğu kimi, ikiyə bölünmüş xalqımız da birləşəcəkdir. Şairin gözü qabağında Araz Kürə qovuşur; şairin xəyalında «dilsiz sular danışır», şair xəyala dalır, təsvirdən ayrılır, haşiyə çıxır:

*Arazın yükü nalə,
Arazın yükü qəmdir.
Anasız uşaq kimi
Həmişə gözü nəmdir.*

«İnsan məhəbbəti» poeması, elə adına uyğun olaraq insan haqqında – əsil insan haqqında poemadır; bədəsilə töhmət poemasıdır. Atası müharibədə həlak olan, dərslərini də yaxşı oxuyan bir tələbəyə «kafi» qiymət verməklə onu təqaüddən məhrum edən dekanə töhmət poemasıdır. Gənclik haqqında, dostluq haqqında, birlik haqqında düşüncə poemasıdır. Tələbənin yay tətildə pulu olmur ki, anasının yanına getsin, tələbələr toplanıb dekanın yanına gedirlər, tələbənin atasının qara kağızını ona verirlər ki, tələbənin – Yaşarın haqqını taptalamasın. Dekanın tükü tərənmir. Bu adamda insani hiss yoxdur. Nəhayət, Yaşar məktəbi bitirir. Dekan isə fikirlərdə mənfi obraz kimi qalır. Şair insan psixologiyası haqqında sözünü deyir; yaxşını da, pisi də görür, hər kəsi onun özünə uyğun qaydada təsvir edir.

Poema lirik şeirlə başlanır. Burada belə bir mühakimə var:

*Quzey var, hər yanı daşlı, kəsəkli,
Qara duman da var, ağ duman da var.
Nə qədər insan var açıq ürəkli,
Heyif ki, dünyada pis insan da var!*

«Açıq ürəkli», «pis insan». Bu əlamətlər gələcək hadisələrin təsviri üçün hazırlıqdır. Poema üz-üzə dayanan bu ikilik üzərində davam edir. Elə buradaca şairin bu sözlərini də eşidirik:

*İnsan müqəddəsdir başdan, binadan,
Onu harda gördün, sev, oxşa, insan!*

C.Novruz institutda olan hadisələri, dekanın əmrini, tələbənin halını təsvir edəndə birdən öz tələbəliyi yadına düşür və lirik bir haşiyə çıxır. Həmin haşiyənin bir hissəsi belədir:

*Sızlar yada düşəndə
Ürəyimin telləri
O mehriban, o aziz
Tələbəlik illəri.
Qəlbi varlı tələbə,
Özü yoxsul tələbə,
Cibləri boş tələbə,
Qayğısı bol tələbə.
Sənin əziz qədrini
Çox vaxt qara çörəyi
Yavan yeyənlər bilir.
Qışda palto yerinə
Pencək geyənlər bilir.*

Təqaüdünü kəsən dekan tarix müəllimidir. Şair deyir ki, cəbhələrdə ölüm-dirim vuruşunda olanlar isə əsil tarix, canlı tarix yaradanlardır. Üzünü dekana tutub ricət edir:

*Tarix – ürəkdəki mətanət, vüqar,
Tarix – igidliyin, şücaətidir.
Tarixdən əsərlər yazmağa nə var,
Tarixin özünü yazmaq çətindir!*

Poemada bir məzarlığa işarə edilir. «Qardaşlıq məzarı»nda general da, adi əsgər də, şəfqət bacısı da... yatır. «Burada gürcü də var, burda rus da var; Qazax da, türkmən də, belorus da var». Şair bu məzarlıq təsvirini belə bitirir: «Volqanın nəvəsi, Kürün övladı qucub bir-birini, sonra ölüblər». Şair, həyəcan keçirir, lirik haşiyə çıxır:

*Boy atıb duyğular savaşında mən,
Torpaqlar gəzmişəm az yaşım da mən.
Haçan ki bir yerdə məzar görmüşəm,
Bağrımın başında qubar görmüşəm.
Durub lal olmuşam qəm yeyə-yeyə,
Həyatda küsmüşəm ölüm var deyə.
Nə qədər qəbir var qoca cahanda,
Xəyalim yüzlərlə kənd, şəhər keçir.
Ancaq bu məzarı seyrə dalanda
Qəlbimdən vüqarlı bir kədər keçir...*

Hələ davamı olan bu ricətdən sonra, şair üzünü dekana tutur. Deyir ki, «Burda bir həmyerlim uyuyur mənim». Bu həmin dekandır ki, bu məzarlıqda yatanın oğlu Yaşarı təqaüddən məhrum etmiş, Yaşarın atasının ölüm kağızına şübhə ilə baxmışdır. Şairin qəzəbli səsi eşidilir. Bu səs içində belə misralar da var: «Bütün insanlığa düşmən sayıram İnsan taleyinə xor baxanları». AXI:

*İnsan müqəddəsdür, arzusu, kamı,
İnsan, mən yolunda candan keçərdim.
Deyirəm: dünyada belə adamı
Xoşbəxt etsə idim, olmazdı dərdim.*

Şair yeni ricət başlayır:

*Ceyran öz könlünü çöllərə verdi,
Yelkənin qucağı küləklərindir.
Arı öz könlünü güllərə verdi,
Mənim də insanlar çiçəklərimdir.
Qəlbinə sığmayır sevgi, məhəbbət,
Sözümdən, eşqimdən bəşər halıdır.
İnsana məhəbbət, insana hörmət
Xalqımın ən böyük idealıdır...*

Şairin aşağıdakı həkimanə sözləri də lirik ricət məqamıdır:

*Qayğıyla böyüyür hər gül, hər çiçək,
Qayğısız lampa da nur yaya bilməz.
Qayğıyla boy atır cahanda hər şey,
Qayğısız düha da parlama bilməz.*

«Cəfərlə görüş» poeması şairin xəyalən Cəfər Cabbarlı ilə görüşüdür. Şair ilkin olaraq Cəfərə müraciətlə sözünü başlayır. Sonra Cəfərin obrazı gözə görünür. Cəfər şairlə görüşür, ondan sorğu-sual edir. Cəfər yeni dövrlə maraqlanır, öz surətlərinin taleyi ilə maraqlanır. Poemanın müəllifi lirik haşiyyə çıxır:

*Yenə çiçək qonub çölə, çəmənə,
Təbiət hər yana xalı sərİbdir.
Yenə görüş verir sevən-sevənə
Bahar – fəsillərin şahı gəlibdir.
Dönüb min duyğuya səma da, yer də,
Hər tərəf şirindir, hər yan şirindir.
Şirindir nəğmə də, söz də, şeir də,
Təbiət şirindir, insan şirindir.*

Hekayət davam edir. Şairin həyəcanları da davam edir. Şair görüşünün təəssüratları ilə yaşayır, öz hiss və duyğularını ifadə edir. Poemanı belə lirik sonluqla bitirir:

*Coşur Araz kimi, daşır Kür kimi,
O görüş uzanır min ömür kimi,
O görüş dönmüşdür gücə, qüdrətə,
Gedir gələcəyə, əbədiyyətə.*

Cabir Novruz «zaman» poemasının sərlövhəsi altında mötərizədə «monoloqlar» sözünü yazmışdır. Doğrudan da, bu poema zaman haqqında monoloqlardan ibarətdir. Şair belə vurğulayır ki, zaman hər şeyə qadirdir. Həyatı da, insanı da zaman yaratmışdır. Zamandan kənar da heç nə yoxdur. Zaman qüdrətlidir, zaman yarada bilir, zaman dağıda bilir. Şair belə bir haşiyyə də çıxır:

*Zamanın dəyişməz ölçüləri var,
Əsrdən əsrə elçiləri var.
Zamanın qaribə meyarları var,
Gözə görünməyən memarları var.
Dağıdar həqiqət selləri ilə
Çox-çox fitnaləri; əngəlləri o,
Sökər öz görünməz alləri ilə*

Şair, bəd əməllərlə həyat sürənlərə üzünü tutaraq, onlara «Qorxun zamandan!» - deyir.

Zaman hər şeyi hiifz eləmək imkanına da malikdir. Zamanın bir rəssam kimi, fırcasında hər cür rəng var, hətta gözə görünməyən sükutun da rəngi var. Bu çalarları şeir dili ilə ifadə edən şair, poemanın sonunda «Mən insanam» - deyə özü haqqında sözünü deyir. «Mən kiməm?» - sualını cavablandırır:

*Mən insanam,
Bazən tutub mən zamanı
axarından saxlayanam
Bu şerimi həsr elədim
İnsana mən,
Zamana mən.
Həsr elədim
yer üzünü daim gəzən
Həqiqətə, vicdana mən!*

«Kəndimizin antik heykəli» şairin 35 yaşlı bədbəxt kor bibisi qızı haqqında can yanğısı ilə yazılmış – birbaşa deyilmiş poemadır. «Kəndin antik heykəli» adlandırdığı bu qız əsil insandır, lakin insana lazım olan çox şeydən məhrumdur. Həyəcanla oxunan bu poemada ricət yoxdur, lakin o özü elə lirik ricətdir.

«Elegiya» poemasının adı altında “bir ithaf” sözləri yazılmışdır: «Həyatdan vaxtsız gedən yeganə bacım Balaxanımın əziz xatirəsinə». Bəli, bu, elegiyadır. Vaxtsız ölmüş yeganə bacı haqqında elegiyadır; yana-yana yazılan, yandıra-yandıra oxunan elegiyadır. Burada belə bir ricət var:

*Məzarın üstündən
ötüşər zaman
Anamdan xəbərsiz,
məndən xəbərsiz.
Tökülər başına
yağış, qar, duman
Anamdan xəbərsiz,
məndən xəbərsiz.
Atamla yan-yana
yuxulayırsan
Anamdan xəbərsiz,
məndən xəbərsiz.
Onu bala kimi
qöxulayırsan
Anamdan xəbərsiz,
məndən xəbərsiz.*

Poemanın son mısraları da ricət məqamlıdır. Həmin hissədən bir neçə sətir:

*O getdi, yerində
qalası mənəm.
O sonsuz bacımın
balası mənəm...*

Cabir Novruzun bir poemasının adı belədir: «İnsan himnləri». Poema, adına uyğun olaraq, «himnlər» adlanan şeirlərdən ibarətdir. Həmin şeirlərin –

himnlərin adlarını çəkməklə poemanın məzmununu təsəvvür etməkdir. Himnlər adsız olan ilk şeirdən sonra başlayır: «Məhəbbət himni», «Həqiqət himni», «Bütövlük himni», «İlkinlik himni», «Təbiilik himni», «İnam himni». Şair, insanlarda bu sifətləri görmək istəyir. Poemada birinci yerdə ricət məqamı sətirlər var.

«Məhəbbət himni» adlı şeirdə məhəbbətin qüdrətindən, insanı insan edən sevgidən danışan şair belə mühakimə yürüdür:

*Kim sevirsə, ən müasir insan olur,
Mənim üçün məslək olur, vicdan olur.
Kim sevirsə, mən onunla dost, sirdaşam,
Kim sevirsə, mən onunla məsləkdaşam.
Mən onların cərgəsində dayanıram,
Ən birinci məhəbbətə inanıram,
Ən birinci sevnələrə inanıram.*

«Həqiqət himni» adlı şeirdə də bu mövqeli misralar var. Şairin düşüncəsində həqiqəti deyən adam cəsarətli olur. Həqiqət, bəzən acı olsa da, saf olur, təmiz olur, hətta «kafirlər də mələkləşir Həqiqəti danışanda, Adicə söz polad olur, polad deşir həqiqəti danışanda». Bunun əksinə,

*Fəqət nəhəng məmləkətlər heçə dönür
Yalan ilə barışanda,
Daş saraylar puça dönür
Yalan ilə barışanda.
Müdrək şəxslər heçə dönür
Yalan ilə barışanda...*

Şair bu mühakiməni davam etdirir, həqiqət himnini bir qədər də gücləndirir:

*Həqiqətsiz bir məmləkət, qanundu bu,
Milyonlarla oğlu olsa, sonsuz olur.
Həqiqəti deyən ölkə nəhəng olur,
Həqiqəti deyən torpaq sonsuz olur.
Həqiqətin bir yolu var –
ya o yanlıq, ya bu yanlıq.
Həqiqəti açıq demək qəhrəmanlıq...*

«İlkinlik himni» adlı şeirdə də şairin müraciəti var. Şair, göz açıb gördüyü, əhatəsində böyüdü, zaman-zaman dəyişdiyi nə varsa, hamısını yada salır, əziz xatirələrə dalır, onlara xitab edir, onlarla sorğu-sual edir. Bu sorğu-sualdan bir neçə sətir belədir:

*Necəsiniz, ilk gördüyüm
birmərtəbə imarətlər,
necəsiniz?
Necəsiniz, ilk gördüyüm
yüz mərtəbə qayalıqlar,
necəsiniz?..*

Səkkiz fəsildən ibarət olan «İtmiş kəndin nağılları» poeması 1942-ci ildə faşistlər tərəfindən yerlə yeksan olunmuş bir Çexoslovakiya kəndindən, bu kəndin boş qalmış və səhraya dönmüş yerindən poetik söhbət açılır. Şair bu həyəcanlı faciədən yana-yana danışır və belə hesab edir ki, dünyada hər bir

hadisə bütün insanlığı düşündürür. Bu bizə də aiddir. Bununla əlaqədar şair, poemanın sonunda Çexoslovakiya kəndinin faciələrini nəzərdə tutaraq yazır:

Bir yad kədər ola bilməz bu cahanda...

Dünyamızın nəyi varsa,

bizimkidir.

Torpaqlar qan ağlayırsa,

bizimkidir.

Top nərəsi, körpə səsi bizimkidir...

«Qərbi Berlin» poeması şairin bu şəhər haqqında təəssüratları, bu təəssüratın oyatdığı xatirələrin çözlənməsinin əks-sədasıdır. Şair, Hitlerin törətdiyi vəhşilikləri, insanların başına gələnləri yada gətirir. Hiddətlənir, insanlara asi kəsilənləri damğalayır; azadlıq uğrunda canlarından keçən qəhrəmanlara görə qürur hissi keçirir. Poema başdan-başa müraciət xarakteri daşıyır. Əvvəllərdə olduğu kimi, bu poemada da şairin amalı belədir ki, heç bir adam, heç bir millət dünyada gedən hadisələrdən kənar deyil. Hitlerin törətdiyi qırğınlar da hamıya aid idi, ölənə də, qalana da. Poemada belə bir yer var:

Burda nə var – kütləvi!

İniltilər kütləvi – kütləvi!

Bağirtilər – kütləvi!

Körpələri kor eləmək – kütləvi!

Qız-gəlinə zor eləmək – kütləvi!

Qocaları oda yaxmaq – kütləvi!...

Şair burada bir təzad yaradır, təsvir olunan qırğınlar, rəzalətlər qarşısında:

lakin bizim Vətəndə də

mərdlik, dözümlük – kütləvi!

İnsanlığa yoğrulmuşdu

Bu mərdliyin kökləri.

Ümidimiz, gümanımız – kütləvi!

Qələbəyə inamımız – kütləvi!

Cabir Novruzun poemalarında istifadə olunan lirik ricətlər onun lirik şeirləri ilə səsleşir və bir səsleşmə ümumi bir yaradıcılıq ahəngi yaradır.

“ZƏMANƏMİZİN DAHI ŞƏXSİYYƏTİ” MÖVZUSUNDA DƏRS

Həcər BƏŞİROVA,

Bakı şəhərindəki 164 nömrəli orta məktəbin müəllimi

İnsanların ürəyinə, qəlbina təsir edə bilən ədəbiyyatımız olubdur, şeirimiz olubdur və həmin şeirlər, həmin sözlər doğrudan da xalqımızda, millətimizdə milli ruhu oyadıbdır, milli əhvali- ruhiyyəni canlandırıbdir, milli dirçəliş prosesini gücləndiribdir. Məhz bunların nəticəsində bizdə milli psixologiya, milli ideologiya formalaşmağa başlayıbdir. Bəlkə bu milli psixologiya, milli ideologiya indi böyük bir sistem şəklində deyil. Yəni bir sənəd, bir kitab, bir proqram yoxdur. Amma bu olmalıdır və bunun üzərində işləyirik.

Heydər ƏLİYEV.

Millət öz dahiləri ilə tanınır, qəbul edilir, sevilir. Dahiyyə bəslənilən hörmət onun mənsub olduğu millətin, ölkənin də sevilməsinə, hörmətə layiq tutulmasına səbəb olur. Dahiləri ilə yaşayan, var olan millət də, dövlət də ölməzdir. Dahiləri ilə yaşayan millət dahiləri böyüklüyündə hörmətə layiq tutulur, bu böyüklüyün qarşısında tarix susmur, dahilərə onların layiq olduğu qiyməti verir. Tarixin qiyməti isə həmişə doğrudur- gec və ya tez verilməsindən asılı olmayaraq. Tarix unudurulmağa çalışsan çox həqiqətlərin üzərindən pərdəni çəkmək üçün vaxtını gözləyir, tələskənlik göstərmir, yəqin elə ona görə deyirlər ki, qələbə səbr etməyi bacaranındır. Çox səbrli olan xalqımız yetirdiyi bir çox övladları ilə dünyanın böyük şəxsiyyətləri cərgəsinə çıxdı. Bu proseslər zəminində 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarını öz adı, öndərliyi ilə bir araya gətirən ümummillə lider ərsəyə gəldi. Bu sevən və sevilən lider Heydər Əliyev millətin baş tacı oldu. Bu gözəl insanın, bu dahi şəxsiyyətin həyat yolu cild- cild kitablara sığmasa belə, onun doğum günü münasibətilə VIII sinifdə bir saatlıq dərsə sığışdırmaq istədim.

Mövzu: Zəmanəmizin dahi şəxsiyyəti.

Məqsəd: - Dahi şəxsiyyətin keçdiyi uğurlu həyat yolunun bəzi məqamlarını;

- Dövlət xadimi və əvəzedilməz siyasətçi olduğunu;
- Qayğıkeş ata, sevimli bir baba kimi gənclərin qəlbində yaşadığını;
- Dövlətçilik və idarəçilik siyasətinin beynəlxalq aləmə də bir örnək olduğunu;
- Elm və təhsilə yüksək qiymət verdiyini;
- Həyatını Azərbaycanın tərəqqisinə, xalqımızın mənafeyinə həsr etdiyini;
- Türk dünyasının əbədiyaşar liderinə çevrildiyini mənimsətmək;
- Əməkdaşlıq, birgə işləmək bacarığını formalaşdırmaq;

- Məntiqi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirmək.

İş forması: Fərdi, qrup və bütün siniflə birgə iş.

Metod və priyom: Müəllimin izahı, müsahibə, əqli hücum, tədqiqat.

Təchizat: Mətn yazılmış vərəqlər, işçi vərəqləri, ağ vərəqlər.

Motivasiya: Heydər Əliyev ölməz bir şəxsiyyətdir. Nə üçün?

Dərsə müsahibə ilə başlayıram:

1. Ən çox hansı fəslə xoşlayırsınız?
2. Yazın hansı ayı sizə daha maraqlı gəlir?
3. May ayında hansı əlamətdar günlər var?
4. Bəs mayın 10-u sizə hansı hadisəni xatırladır?

Şagirdlərin əksəriyyəti fəallıq göstərir, demək olar ki, məqsədimi tez tutur. Yenidən sinfə müraciət edirəm: Heydər Əliyev kimdir? Sizin onun haqqında məlumatınız varmı? Madam ki, məlumatınız var, onu daha da genişləndirmək istəyerdinizmi?

Beləliklə, mövzunu lövhədə yazıram: "Zəmanəmizin dahi şəxsiyyəti". Sinfə müraciət edirəm: "H. Əliyev haqqında hansı məlumatlar sizi maraqlandırır?"

Şagirdlərin fikirlərini dinlədikdən sonra tədqiqat sualını lövhədə yazıram.

Tədqiqat sualı: H. Əliyevin həyat yolu barədə nələri bilmək vacibdir?

Tədqiqatın aparılması. Şagirdlər qabaqcadan hazırlanmış H.Əliyevin həyat yolu yazılan vərəqləri, dahi şəxsiyyətin fəaliyyəti və xatirələri əsasında hazırladığım yığcam mətni fərdi olaraq oxuyur, proyektor vasitəsilə lövhədə əks olunan aşağıdakı cədvəli dəftərlərində doldururlar.

Doğulduğu məkan və gün	Təhsil aldığı məktəblər	Çalışdığı vəzifələr	Yeritdiyi siyasət	Ürəklərdə yaşayan ömür

Növbəti mərhələdə qazanılmış biliklərin mübadiləsi olur.

Hər şagird parta yoldaşı ilə fikir mübadiləsi aparır. Cütlər cədvəllərini müqayisə edir, vacib saydıqları düzəlişləri aparır, əlavələr edirlər.

Yeni mərhələyə keçilir.

Qazanılmış biliklərin müzakirəsi və formalaşdırılması.

Lövhəyə iki şagird dəvət edilir. Onlardan biri cədvəldəki ilk üç sütunu, ikincisi isə son iki sütunu doldurur. Burada da maraqlı məqamlar müşahidə olunur, müxtəlif mənbələrə, xüsusən də internetə müraciət edən şagirdlərin əlavələri dolğunluğu, zənginliyi ilə seçilir. Bütün şagirdlər lövhədə yazılanları izləyir və öz yazılarına da əl gəzdirirlər. Hətta zəif şagirdlərdən biri cədvəldəki məlumatlara əsaslanaraq Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti haqqında danışır. Bu, şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi baxımından səmərəlidir. Ümumiyyətlə, şagirdlərin monoloji nitqinin dinlənməsi imkanı diqqətdən yayınmamalıdır.

Nəticənin şıxarılması və ümumiləşdirmənin aparılması.

Buna nail olmaq üçün aşağıdakı istiqamətləndirici suallardan istifadə edirəm:

- H.Əliyevin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi nə üçün lazımdır?
- Onun həyat və fəaliyyətində sizin üçün nə örnək ola bilər?
- O, sizin yaddaşınızda ən çox hansı əməli ilə qalıb?
- Bu gün siz onun yoxluğunu hiss edirsinizmi?
- Zəmanəmizin ölməz şəxsiyyəti olan H. Əliyevi sizə bu qədər sevdirən, o kiçik qəlblərinizə ömürlük həkk edən nədir?

- O gözəl insan bu gün yaşasaydı, daha nələr, nələr etmiş olardı? Ən çox hansı məsələlərdən söz açardı? Nə üçün belə düşündüyünüzü əsaslandırın.

Dərstdən aldığımız təəssürat barəsində esse yazın.

Sonra qiymətləndirməni həyata keçirirəm.

Qiymətləndirmə.

Şagirdlərin hər birinə dərstdəki fəaliyyətini, dərsin özünü (bioqrafik məlumatın mənimsənilməsinə həsr olunan mərhələni) qiymətləndirməsi üçün imkan yaradırəm. Şagirdlərə dərsin gedişini qiymətləndirmək üçün qiymətləndirmə vərəqləri təqdim olunur. Vərəqlər yığılandıqdan sonra şagirdlər gizli və ya açıq səsvermə yolu ilə təqdimatların qalibini seçirlər. Fərdi qiymətləndirmə vərəqi paylayıram. Onlar artıq bu cür qiymətləndirməyə alışblar.

Qiymətləndirmə vərəqi

Adı, soyadı ----- sinif -----

1. Dərstdə öz iştirakının səviyyəsi	1/2/3/4/5
2. Qrup üzvlərinin fəallığının səviyyəsi	1/2/3/4/5
3. Mövzunun mənimsənilməsi səviyyəsi	1/2/3/4/5
4. Qrup liderinizin təqdimat səviyyəsi	1/2/3/4/5
5. Müəllim dərsi necə təşkil etmişdi?	1/2/3/4/5
6. Hansı qrupun təqdimatını bəyəndiniz?	1/2/3/4/5
7. Nəyə görə?	

Dərsi Heydər Əliyev haqqındakı fikirlərimlə yekunlaşdırıram:

Dahi şəxsiyyətin cismən aramızda olmadığı məqamlarda da doğma Azərbaycanımız qarşısında indiyədək heç bir rəhbərin göstərmədiyi xidmətlər və fədakarlıqlar dərindən dərk edilir. H.Əliyev elə bir düha idi ki, Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə siyasi rejimlərin mahiyyətindən asılı olmayaraq milli dövlətçiliyin inkişafı, Vətəninin, xalqının beynəlxalq aləmdə layiqincə təmsil olunması yolunda ömrünü şam kimi gilə-gilə əritdi. Bu çətin və şərəfli missiyanı ömrünün sonuna qədər davam etdirdi.

Nurunu gözümdə saxlayım necə?-

Möcüzə yaratmaq gəlmir əlimdən.

Parçalan, ey zülmət, çəkil ey gecə,

Günəşə qovuşmaq istəyirəm mən.

İllər keçdikcə H. Əliyevin böyüklüyünü, müdrikliyini, xalqını, Vətəninə necə məhəbbətlə sevdini daha çox anlayırıq. Müstəqil Azərbaycan yaşadıqca, ulu öndər H. Əliyev də ürəklərdə yaşayacaqdır.

ƏDƏBİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ “BƏDİİ ÜSLUB” MƏSƏLƏSİ

Sədaqət HƏSƏNOVA,
filologiya elmləri doktoru

Azərbaycan mədəniyyəti tarixində ədəbi dilin yaranıb formalaşması və inkişafı önəmli proseslərdən biridir. “Azərbaycan mədəniyyətinin ağır hissəsini təşkil edən Azərbaycan ədəbi dili tarixi ümumtürk mədəniyyətinin regional təzahürüdür”. Belə ki, dilimiz ümumilikdə türk dilləri ailəsinə daxil olsa da, onun xalq ruhuna uyğun, Azərbaycan təfəkkürünü yaşadan özəl xüsusiyyətləri vardır. Funksional üslubları ilə səciyyələnən ədəbi dilimiz müxtəlif tarixi dövrlərdən keçərək özünəxas normativ faktlar qazanmış və zaman-zaman həm keyfiyyət, həm kəmiyyət baxımından zənginləşmişdir. Bu da bir gerçəklikdir ki, ədəbi dilimizin həm şifahi, həm də yazılı qolunda bədii üslubun xüsusi yeri, rolu, sanbal və çəkisi vardır. “İstər tarixən qədimliyi, istərsə də müasir mərhələdəki inkişafı baxımından bədii üslub ədəbi dilin digər funksional üslublarından seçilir. Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin təxminən minillik tarixi, müəyyən mənada, bədii üslubun inkişaf tarixi deməkdir. Belə bir fakt inkaredilməzdir ki, Azərbaycan ədəbi dilinin XIX əsrin ikinci yarısına qədərki tarixi, əslində, bədii üslubun tarixi olmuşdur”.

Yuxarıda qeyd edilən səbəblərdəndir ki, “Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi” fənninin tədrisində bədii üslubun öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır. Bədii üslub həm də ona görə maraqlı və önəmlidir ki, başqa üslublardan fərqli olaraq müxtəlif leksik layları özündə yaşada bilir. Belə ki, bədii üslubun leksikasında köhnəlmiş sözlər və dialekt örnəkləri ilə də qarşılaşırıq. Həmin faktlar müxtəlif tarixi mərhələlərdə dilimizin vəziyyəti, özəllikləri haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilir. Deməli, bədii üslubun tədrisi, həm də bir sıra önəmli dil faktlarının öyrənilməsinə və öyrədilməsinə kömək edir. Digər tərəfdən, bu üslubun məziyyət və keyfiyyəti, digər üslublardan seçkinliyi ondadır ki, o, ədəbi dillə xalq danışığı arasındakı uçurumun dayazlaşmasında, fərqli əlamətlərin kəmiyyət baxımından azalmasında əhəmiyyətli rol oynayır, ədəbi dilin sadəliyini təmin edir. Ədəbi dil ilə xalq danışığı arasında bütün dövrlərdə müəyyən fərqlərin olması danılmazdır. Lakin həmin fərqlərin kəmiyyət və keyfiyyəti həmişə eyni səviyyə və dərəcədə olmamışdır. Ədəbi dillə ümumxalq dili arasındakı bu fərqlərin ortadan qaldırılmasında bədii üslubun xidməti əvəzsizdir. Azərbaycan dilində bədii üslubun üstün mövqeyi bir də onunla bağlıdır ki, xalqımızın qəlb aləmi, mənəviyyəti zəngin, bədii təfəkkürü yüksəkdir. Ümumiyyətlə, türk xalqlarında hissiyyət güclüdür. Müxtəlif məqsədləri bədii sözün qüdrəti ilə ifadə etmək bu xalqların tarixində qədim göstəricilərdəndir. Məsələn, hələ “Orxon-Yenisey” abidələrinin dilində dövlətçilik səviyyəsində olan hadisələrin, siyasi məsələlərin, rəsmi problemlərin şeir dilini xatırladan

bədii-poetik tərzdə ifadəsi bu fikri təsdiq edən ən mükəmməl örnəklərdəndir. Deməli, bədii üslubun digər üslublara təsirinin, başqa üslublarla müqayisədə üstün mövqe qazanmasının dərin tarixi kökləri vardır. Bu baxımdan, "Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi" fənninin tədrisində bədii üslubun hərtərəfli öyrənilməsinə məsuliyyət və həssaslıqla yanaşmaq lazımdır. Bu anlamda, tədris prosesində aşağıdakı məsələlərin nəzərdə tutulması faydalı olar:

1. Bədii üslubda dialekt faktlarının əhəmiyyəti.
2. Bədii üslubda ümumtürk dili örnəkləri.
3. Bədii üslubda məişət nitqinin yeri.
4. Bədii üslubda dilimizin inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirən faktlar və s.

Məlumdur ki, bədii üslubda mühafizəkarlıq yoxdur. Belə ki, ədəbi dilin başqa üslubları dialekt faktlarına yer vermədikləri halda (bu, təbiidir, çünki dialekt ədəbi dil faktı deyil) bədii üslubda dialekt örnəkləri çoxdur. Ədəbi dilin tədrisində bədii üslubdan danışarkən dialektlərin əhəmiyyəti məsələsi unudulmamalıdır. Bu baxımdan, aşağıdakılar diqqətə çatdırılmalıdır:

- Dialektlər dilin qədimliyini təsdiq edən faktlardır;
- Dialektlər dilin sabitlik və davamlılığını əks etdirir;
- Dialektlər dilin tarixi inkişaf yollarını göstərir;
- Dialektlər dilə zəngin faktlar verir. "Dünyanın bütün söz ustaları məhz ləhcə və dialektlərdən münasib söz alıb işlətməklə ədəbi-bədii dilin zənginləşməsinə kömək etmişlər".

- Dialektlər dildə xəlqiliyi gücləndirən faktlardır.

O sənətkar dəyərlidir ki, sözə ehtiyac olduqda, yad təsirlərə uymur, ya dialektlə təmüraciət edir, ya da dilin milli bazası əsasında yeni söz və ifadələr yaradır. Tədris zamanı bu məsələnin xüsusilə vurğulanması lazımdır. Bu baxımdan, ədəbi dil mövzusunda dərslərin tədrisində bədii dildə dialekt və yeni yaradılan sözlərin əhəmiyyətindən danışarkən M.Müşfiq, R.Rza, İ.Şıxlı kimi ədəbi simaların yaradıcılığından alınan örnəklərlə elmi fikirləri əsaslandırmaq mümkündür. Məsələn, M.Müşfiqin dilindəki "lirikanın dənizləri", "zülmetin övladı", "siyah mühit", "meşşanlıq girdabı", "xəsis qaynağı", "ingilis darğası", "sarı düşüncə", "vərəmli əsər", "kapitalizmin noxtası", "cənnət müxbirləri", "əski bayquş", "çürük millətçilik", "yetim çöllər", "kapital yurdu", "şeytanca söz", "darğın ehtiram", "yardım dalğaları", "tənbəl iqlimlər", "çarın quyruğu", "sarı ingilisin kor eşşəkləri", "ölgün qəzəllər", "oyaq qüssələr", "insan qəlbinin mühəndisləri", "insan ildırım", "tufan rəqqasəsi", "əfir qanadlı", "yataqdaş", "yaradanın süfrəsi", "ilan-ilan qıvrılan", "salxım-salxım küləklər", "mavi şeir", "dalğalı sallanış", "insanlığın ilk əkinçisi", "sebdanın əlləri", "canlı qanat" və s. kimi söz və dil-üslub baxımından çox maraqlı faktlardır və bədii üslubun tədrisi üçün fikri təsdiq edən örnəklər baxımından çox əhəmiyyətlidir. Və ya Rəsul Rzanın dilindəki *idim* (forma), *yüyrük* (beşik), *gənimək* (rəngi qaçmaq), *köbər* (dik yer), *bəlləmək* (müəyyənləşdirmək) və s. kimi maraqlı dialekt örnəklərindən istifadə etmək olar. Rəsul Rzanın yaradıcılığı təsdiq edir ki, bədii dildə dialektlərə müəyyən qədər yer vermək dilin axıcılığına, rəvanlığına səbəb olur

və yeri gəldikcə gizli xəzinə materialı olan dialektləri üzə çıxarmaq faydalı nəticələr verir.

Danışığda daha aktiv olub yazıda az qala mövqeyi zəifləyən bir çox söz və ifadələri "diriltməklə" ədəbi dilimizi canlandırın sənətkar olaraq İsmayıl Şıxlının da yaradıcılığı tədris üçün maraqlı materiallar verməkdə faydalıdır. Onun dilindəki "əl iyi kimi fırlanmaq", "məsləhətə yatmaq", "kəcinə çəkmək", "ağzı bir olmaq", "sözün dalını qısmmaq" və s. kimi ifadələr xalq danışığı dili ilə ədəbi dili bir-birinə yaxınlaşdırın faktlar kimi dəyərlidir.

Ədəbi dilin tədrisində bədii üslubun digər əhəmiyyətli cəhətlərindən də bəhs etmək lazımdır. Məsələn, bədii üslub ümumtürk örnəklərini daha çox qoruyub saxlayan üslub kimi dəyərlidir. Hər hansı bir tarixi dövrün dil özəlliklərini müəyyənləşdirmək üçün bədii üslub kifayət qədər material verə bilər. Bundan başqa, dilimizin nə dərəcədə inkişaf etdiyini, birinci növbədə, bədii üslubdan öyrənmək mümkündür. Belə ki, dilə "hansı faktlar daxil olur və ya əksinə, dildən hansı faktlar çıxır" məsələsinin izahında ən etibarlı mənbə bədii üslubdur.

Hazırda tez-tez radio və televiziya verilişlərində səslənən, mətbuatda ifadə olunan lazımsız, yəni dilimizin fonetik, leksik-qrammatik qayda-qanunlarına tabe olmayan sözlərlə qarşılaşırıq. "Dilin estetik gözəlliyini pozan söz və tələffüz normalarının bədii əsərdə, səhnədə və ya radio, televiziya verilişlərində tez-tez səslənməsi onların yayılmasına səbəb olub, vətəndaşların nitq mədəniyyətinə də çox ziyan vurur, danışığı dilini korlayır". Təəssüf ki, belə sözlər uzun zaman işləndikdə geniş şəkildə yayılır, bəzən də dilin lüğət tərkibinə keçir. Onlar daha çox publisistikada özünü göstərir. Bu baxımdan, yazarlarımızın dilə qayğısı jurnalistlərimizdən daha yüksəkdir.

Ədəbi dilin tədrisi prosesində bədii üslub materiallarından danışarkən dilimizdəki söz-ifadə yaradıcılığı da unudulmamalıdır. Bu anlamda dildəki leksik vahidləri iki qrupa ayırmaq mümkündür:

1. Dildə əvvəldən mövcud olan sözlər.
2. Sonradan yaradılan, yəni "müəllifli" sözlər.

İkinci qrupa aid olan sözlərin yaranması və inkişafında, ilk növbədə, ədəbi simalarımıza borcluyuq.

Hər hansı bir xalqın dili onun şərəf və mənəviyyətini, tarixi keçmişini yaddaşında saxlayan çox dəyərlı bir mənbədir: "Tarix üçün bir dil faktı hər hansı bir tarixi sənəddən daha mötəbərdir".

Tarixən Azərbaycan ədəbi dilinin özünəməxsus leksik sanbalı, qrammatik qüdrəti olmuşdur. Bu baxımdan, Azərbaycanın "söz dəyənləri" qədim zamanlardan üzü bəri sözü sənətin layıqlı mövqeyində bərqərar etmişlər. Zaman-zaman dilimizin daxili imkanları hesabına söz yaradıcılığı prosesi, düzəltmə sözlərdən ibarət söz birləşmələrinin təşkili, çətin, hətta bəzən dilimizin qayda-qanunları çərçivəsinə sığmayan izafətlərdən imtina və qaçma amili kimi diqqəti çəkir. Sözsüz ki, tərkib əvəzinə birləşmələrin işlənməsi millilik əlamətidir. XX yüzilə qədər Azərbaycan ədəbi dilinin müxtəlif funksional üslubları formalaşmış, onlardan bəzisi (bədii üslub) inkişafının yüksəkliyini yenə də davam etdirmiş, bəzisi (publisistik üslub)

tarixi qədim olmasa da, yeni inkişaf istiqamətinə düşmüş, bəzisi (rəsmi-ışgüzar üslub) xeyli canlanmışdır. Lakin üslubundan asılı olmayaraq, bütün əsərlərin əsasında söz dayanır. Bədii üslubda isə ən əsas məsələ sözdən necə istifadə etməkdir, yəni bu üslubda uğur fikirlərin ifadə tərzilə bağlıdır.

Dünyanın söz deyənləri həmişə sözün mənfəətini artırmağa, ondan yeni və mənalı ifadələr yaratmağa çalışıblar. Təsadüfi deyildir ki, söz-ifadə icadlığı prosesində öz dəst-xətti olanların, sözləri işlətmək bacarığı ilə seçilənlərin, ədəbi dilimizdə öz yeri və payı olanların adına *-cı + -lıq* morfemləri artırılır. Məsələn, "dildə Müşfiçilik" ifadəsi buna örnəkdir.

Ədəbi dildə ümumi bədii üslubdan başqa, zəngin üslub çalarları da mövcuddur. Üslub çalarlarının zənginliyi ədəbi dilin inkişafında ayrı-ayrı fərdlərin fəaliyyətini təsdiq edən amillərdəndir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir sənətkarın müəyyən bir obyektə (insana, əşyaya, hadisəyə və s.) yanaşma tərzilərinin onun üslubunu müəyyən edir. Bu prosesdə iki məsələyə diqqət etmək lazımdır:

1. Yanaşılan obyektə bağlı sənətkarın təfəkkürü (onu necə dərk etməsi və ya onun haqqında nə və necə düşünməsi);

2. Yanaşılan obyekt haqqındakı düşüncələrin necə ifadə olunması.

Həmin məsələlər xüsusi üslubu təyin etməyə qadirdir və bu, hər hansı bir şəxsin ədəbi dilin ümumi funksional üslubları daxilində xüsusi imzasını, deyim tərzini müəyyənləşdirir. Beləliklə, üslub hər hansı bir sənətkarın yaradıcılıq simasını aydınlaşdırır.

Bədii üslubun tədrisində bu məsələlərə daha dərinləndən nüfuz etmək mümkündür.

Beləliklə, ədəbi dilin tədrisində bədii üslub materiallarının dilinin öyrədilməsi prosesi maraqlı dairəsi, tərbiyəvi əhəmiyyəti baxımından zəruri və əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Dil tariximizin dilimizin estetik gözəlliyinin, ədəbi şəxsiyyətlərin dilə münasibətinin, dilin qorunması, yad təsirlərdən uzaqlaşdırılması prosesinə necə xidmət etmələrinin və dilə qayğı məsələlərinə necə yanaşmalarının müəyyənləşdirilməsində bədii üslubun tədrisi çox əhəmiyyətlidir.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımıza 2011-ci il üçün abunə yazılışı davam edir.

Bakı şəhəri üzrə abunə yazılmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid". Ünvan: Cavadxan, 21; telefon: 4-93-16-43; 4-30-02-24
2. "Səma". Ünvan: H.Cavid, 9, mənzil 63; telefon: 4-94-09-59; 4-94-02-52
3. "Kaspi". Ünvan: Mətbuat pr., 25; telefon: 5-10-61-96
4. "Qaya". Ünvan: Akademik H.Əliyev küç, 82 "q"; telefon: 5-64-63-45; 4-65-67-13

Rayonlarda isə abunəni Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyinin yerli yayım şöbələri aparır.

M.Ə.SABİRİN “SƏTTARXANA” ŞEİRİNDƏKİ AZADLIQ İDEYALARININ ŞAĞIRDLARƏ MƏNİMSƏDİLMƏSİ

Arzu ƏSƏDOVA,
BPKİYİ-nin metodisti

Açar sözlər: İran. Cənubi Azərbaycan. Səttarxan. Azadlıq.

M.Ə.Sabirin əsərlərinin əksəriyyəti nəinki təkcə öz dövrü, hətta bütün dövrlər üçün aktual olan mövzulara həsr edilmişdir. Onun “Səttarxana” adlı şeiri isə ədəbiyyatımızın qızıl fonduna daxil olan ən nadir incilərdəndir. Şeirin məzmun və ideyasını şagirdlərə daha ətraflı və əyani şəkildə başa salmaq üçün 1-ci dərstdə qrupları “Gülüstan”, “Türkmənçay”, “Azərbaycan” və “Səttarxan” adlandırırıq. Qrupların bu cür adlandırılması mövzunun tarix və coğrafiya ilə əlaqələndirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır.

“Səttarxana” şeirinin tədrisinə 2 saat vaxt ayrılmışdır. Müəllim 1-ci saatda şeirin məzmunu haqqında ümumi məlumat verir, lüğət üzrə geniş iş aparır və şeiri şagirdlərə ifadəli oxutdurur. Lüğətin öyrənilməsi, bəndlər üzrə şeirin məzmununun yazılması və bir neçə bəndin əzbərlənməsi isə evə tapşırıılır.

Dərsin ənənəvi və ya fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçirilməsindən asılı olmayaraq 2-ci dərstdə liderlər dərsə gəlməyənlər və ev tapşırığını yazmayanlar haqqında məlumat verirlər. Sonra şeirin bəndlər üzrə nəsrə çevrilməsi vəziyyətini qruplar üzrə oxutdurmaq lazımdır.

1. “Gülüstan” qrupu. I bənd: Oxucu, mənim halımı, pərişanlığımı görüb divanə olduğumu düşünmə. Çünki mən qəlbitəmiz, hər yeni şeiri inci olan bir şairəm. Sevincim, eys-ışrətım, fərəhim, ilhamım azadlıq və hüriyyəətə olan sonsuz məhəbbətimdəndir. Zülm və istibdada qarşı səylə, qeyrətlə çalışan Səttarxana böyük ümid bəsləyirik. Çünki o, bu yolda mərdliklə, qeyrətlə çalışır.

2. “Türkmənçay” qrupu. II bənd: Türklər Tehranda milli məclis qovulduqdan sonra Səttarxanla razılığa gəldilər və birlik yaratdılar. Onlar zülmə, mütləqiyyəətə qarşı nifrət bəslədilər. Millətə canlarını qurban etdilər. “Zibhi-əzim” ayəsində deyildi ki, İsmayıl atası İbrahim tərəfindən Allah yolunda qurban kəsilməyə hazır idi. Mücahidlər də İsmayıl kimi Vətən və azadlıq yolunda qurban getməyə hazırdılar. Yüksək, ali niyyət və məqsəd sahibi Səttarxana eşq olsun!

3. “Azərbaycan” qrupu. III bənd: Allah Azərbaycan türklərinin tərəfində oldu. Onlar Zöhhak qədər qaniçən olan Qacar zülmünə etiraz etdilər. O şəhidlərin ruhuna salam olsun ki, onların qanı Təbriz və Tehran torpaqlarına tökülmüşdür. Məgər onların yeri cənnət deyildir? Müqəddəs məqsəd sahibi Səttarxana afərinlər olsun!

4 “Səttarxan” qrupu. IV bənd: Baxın, Səttarxan necə də mətanətlə çarpışır! O, təkçə vəzir və şahı yox, dünyanı başdan-başa mat edib. İslamın şərəfini, vətənin namusunu yüz qat yüksəldib. Millətin hörmət və ləyaqətini sübut edir. İndi bütün dünyanın diqqəti İrandadır. Müqəddəs məqsəd sahibi Səttarxana afərinlər olsun!

5. “Gülüstan” qrupu. V bənd: Səttarxan türklük və iranlılıq təklifini qəbul edərək İrani dirçəltməyə çalışdı. Böyük hünər göstərüb dava etdi. Şah qoşunlarının sərkərdələrini məğlubiyyətə uğrattı və rüsvay etdi. Ona görə də ümidimiz qeyrətlə çalışan Səttarxandır. O, pərvanə kimi oddan qaçmadı, yəni düşmənlə vuruşmaqdan qorxmadı. Müqəddəs məqsəd sahibi Səttarxana afərinlər olsun!

6. “Azərbaycan” qrupu. VI bənd: Əhdinizə çox yaxşı əməl etdiyinizə görə, təbrizlilər, sizə afərinlər olsun. Dostlar da, düşmənlər də sizə əl çalıb yüz dəfə əhsən deyəcək. Çox yaşa, əfəndim (yunanca “mənim ağam” deməkdir). Səttarxan, çox yaşa! Peyğəmbərimiz cənnətdə sənə dua edəcəkdir. Çünki sənin bütün bu xidmətlərin islam əhlinədir, insanlardır. Müqəddəs məqsəd sahibi Səttarxana afərinlər olsun!

Qrupların biliyi qiymətləndirilib qiymətlər lövhədən asılmış cədvəldə yazıldıqdan sonra aşağıdakı şəkildə ümumi müsahibə təşkil olunur:

M.: “Gülüstan” müqaviləsi haqqında nə bilirsiniz?

Ş.: Azərbaycan uğrunda Rusiya-İran müharibəsində İran məğlub olduqdan sonra 1813-cü ildə “Gülüstan” müqaviləsi bağlandı və Azərbaycan 100 illik müddətində 2 hissəyə parçalandı. Şimali Azərbaycan Rusiyanın, Cənubi Azərbaycan isə İranın işğalı altında qaldı.

M.: “Türkmənçay” müqaviləsi nə vaxt və nə məqsədlə bağlanmışdı?

Ş.: Avropa ölkələri Rusiyanın Şərqi doğru irəliləməsindən narahat olduqları üçün İrani yenidən Rusiya ilə müharibəyə təhrik etdilər və onu silahlandırdılar. 1826-cı ildə Azərbaycan ərazisində başlanan İran-Rusiya müharibəsi yenə İranın məğlubiyyəti ilə nəticələndi, 1828-ci ildə “Türkmənçay” müqaviləsi imzalandı və “Gülüstan” müqaviləsi bir daha təsdiqləndi.

M.: Nə üçün 100 ildən sonra, yəni 1928-ci ildə Azərbaycan birləşə bilmədi?

Ş.: Çünki 1917-ci ildə Rusiyada Sovet hakimiyyəti qurulan vaxt V.İ.Lenin Rusiyanın 1917-ci ilə qədər xarici ölkələrlə bağladığı bütün müqavilələri ləğv etmişdi. Eyni zamanda Rusiya heç vaxt Azərbaycan və onun neftindən əl çəkməzdi.

M.: 1906-1911-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda və ümumiyyətlə, İranda Məşrutə inqilabı nə üçün baş vermişdi?

Ş.: 1905-ci ildə Rusiyada baş verən inqilabi hərəkət bir çox ölkələrdə, o cümlədən həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanda inqilabi hərəkətin başlanmasına səbəb oldu.

M.: Məşrutə inqilabının məğlubiyyətinin əsas səbəbi nədir?

Ş.: Bu inqilabın məğlubiyyətinin əsas səbəbi, ilk növbədə İran dövlətinin xəyanəti, inqilabçılara verdiyi vədləri yerinə yetirməməsi, Rusiyanın hərbi yardımını ilə qəflətən inqilabçıların darmadağın edilməsi idi.

M.: Görəsən, bu zaman Rusiya vaxt ilə müharibə etdiyi İrana nə üçün inqilabı yatırmaqda kömək etdi?

Ş.: Əgər Məşrutə inqilabı qələbə ilə başa çatsaydı, onda Cənubi Azərbaycan İranın, Şimali Azərbaycan isə Rusiyanın əlindən çıxıb bilərdi.

M.: "Səttarxana" şeiri nə münasibətlə yazılmışdır?

Ş.: "Səttarxana" şeiri 1906-1911-ci illərdə Cənubi Azərbaycanda baş verən milli azadlıq hərəkatının rəhbəri Səttarxana həsr olunmuşdur.

Qruplar müsahibədə fəal iştirak etdiklərinə görə, onların biliyi qiymətləndirilir və qiymətlər cədvələ yazılır. Sonra fərdi sorğuya başlanır. Vaxta qənaət etmək məqsədilə hər qrupdan bir nəfər ayağa durur.

"Gülüstan" qrupu 1-ci bəndi, "Türkmənçay" qrupu 2-ci bəndi, digərləri də bu ardıcılıqla şeiri əzbər söyləyirlər. Daha sonra ardıcılıqla "Gülüstan" – "Türkmənçay," "Azərbaycan"- "Səttarxan" qrupları lüğətdən bir-birlərinə 5-6 sual verirlər... Sual-cavab qurtardıqdan sonra qrupların ümumi biliyi qiymətləndirilir və cədvələ yazılır.

"Səttarxana" şeirinin təhlili izah edilərkən "Molla Nəsrəddin" jurnalının Cənubi Azərbaycanda baş verən milli-azadlıq hərəkatına xüsusi dəstək verməsindən, M.Ə.Sabirin İran mövzusunda yazdığı şeirlərdən məlumat verdikdən sonra Məşrutə İnqilabından, Səttarxanın göstərdiyi igidlik və qəhrəmanlıqdan söz açılır. Məğlubiyyətə uğrasa da, Məşrutə inqilabının əhəmiyyətindən, bu mövzuda yaranan qəhrəmanlıq dastanından söz açılır, bu dastanın digər qəhrəmanlıq dastanlarından fərqi şərh edilir və şeirin bədii xüsusiyyətləri, bəhri haqqında şagirdlərə ümumi məlumatlar verilir, mövzu yekunlaşdırılır. Yeni mövzunu möhkəmləndirmək məqsədilə qruplara suallar olan kartoçkalar paylanır:

1. "Gülüstan" qrupunun kartoçkası:

1. M.Ə.Sabir İran mövzusunda hansı şeirləri yazmışdır?

2. Təbrizə yeridilmiş şah qoşunlarının Səttarxanın başçılığı ilə darmadağın edilməsi haqqında nə deyə bilərsiniz?

3. "Səttarxana" şeiri inqilabçılar tərəfindən necə qarşılanmışdır?

2. "Türkmənçay" qrupunun kartoçkası:

1. A.Səhhət M.Ə.Sabirin İran mövzusunda yazdığı şeirləri necə qiymətləndirmişdir?

2. Şeirdə Təbriz əhalisi necə qiymətləndirilmişdir?

3. Hansı qəhrəmanlıq dastanlarını tanıyırsınız və "Səttarxan" dastanı haqqında nə deyə bilərsiniz?

3. "Azərbaycan" qrupunun kartoçkası:

1. "Səttarxana" şeiri nə vaxt yazılmışdır və şeirdə nədən bəhs olunur?

2. Şair Səttarxanın portretini necə yaratmışdır?

3. "Ayeyi - "zibhi-əzim" itlaqi ol qurbanədir" misrası ilə şair nə demək istəyir?

4. "Səttarxan" qrupunun kartoçkası:

1. Səttarxanın həyatı haqqında nə deyə bilərsiniz?
2. "Səttarxana" şeirinin bəhri və quruluşu barədə nə deyə bilərsiniz?
3. Azərbaycan ədəbiyyatında Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazılmış bədii əsərlər haqqında məlumatınız varmı?

Şagirdlər işgüzar şəraitdə suallara hazırlaşırlar. Hər bir qrupda şagirdlərdən biri yazır, digərləri öz fikirlərini bildirirlər. Bu zaman müəllim qruplara yaxınlaşır və ehtiyacı olanlara kömək edir. Verilən vaxt bitdikdən sonra ardıcılıqla qrup nümayəndələri suallara cavab verirlər.

1. "Gülüstən" qrupunun cavabları:

1. "Molla Nəsrəddin" jurnalında Cənubi Azərbaycanda baş verən milli-azadlıq hərəkatına, xüsusilə 1906-1911-ci il Məşrutə inqilabına böyük əhəmiyyət yetirilirdi. Alovlu molla-nəsrəddinçi kimi şöhrətlənən M.Ə.Sabir də öz yaradıcılığında İran mövzusunda bir çox şeirlər yazmışdır.

2. 1908-ci ildə Məşrutə inqilabını yatırmaq üçün şahın əmrilə böyük bir ordu Eynidövlənin başçılığı ilə Təbrizə hücum edir. Lakin Səttarxanın başçılıq etdiyi əsgərlər şah qoşunlarını məğlub edib Təbrizdən qovdular.

3. "Səttarxana" şeiri dərc olunduqdan sonra sürətlə yayıldı, xalq kütlələri, xüsusən mücahidlər tərəfindən bu şeir nəğmə kimi oxundu. Mücahidlər bu şeiri marş kimi oxuyub döyüş meydanlarına gedərmişlər. "Səttarxana" şeiri milli-azadlıq hərəkatının himninə çevrilmiş, xalq qəhrəmanı Səttarxan ətrafında birləşməyə, mübarizə aparmağa səsləmişdir.

2. "Türkmənçay" qrupunun cavabları:

1. M.Ə.Sabir Cənubi Azərbaycan və İran mövzusunda yazdığı şeirlərdə zülmə, zülmkarlara, xalqın qanını soranlara nifrətlər yağdırmış, inqilabı, milli-azadlıq hərəkatını alqışlamış, mücahidlərə mənəvi ruh və qüvvət vermiş, hərəkatın düşmənlərinə isə sarsıdıcı zərbələr endirmişdir. Bunu nəzərə alan şairin dostu və məslək yoldaşı olan Abbas Səhhət yazmışdır ki, Sabir əfəndinin əşarı bu beş ilin müddətində İran məşrutəsinə... bir ordudan ziyadə xidmət etmişdir.

2. İnqilabçıların tələbilə Tehranda məclisin buraxılmasının Cənubi Azərbaycanda, xüsusən Təbrizdə yaratdığı əhval-ruhiyyənin məhəbbətlə tərənnümü şeirdə ön plana çəkilmişdir. Şair Təbrizlilərin inqilabda oynadıqları tarixi xidmətləri çox yüksək qiymətləndirmişdir. Şeirdə bütün bunlar azərbaycançılığın tarixi qələbəsi kimi mənalandırılır.

3. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu", "Qacaq Nəbi", "Qacaq Kərəm", "Səttarxan" və s. kimi qəhrəmanlıq dastanları vardır. "Səttarxan" dastanını digər qəhrəmanlıq dastanlarından fərqləndirən əsas cəhət onun inqilabçıların real həyat və mübarizəsinə həsr olunmasıdır.

3. "Azərbaycan" qrupunun cavabları:

1. "Səttarxan" şeiri ilk dəfə 20 sentyabr 1908-ci ildə "Molla Nəsrəddin" jurnalında dərc olunmuşdur. Şeir Cənubi Azərbaycanda baş verən Məşrutə inqilabının, milli-azadlıq hərəkatının rəhbəri, xalq arasında "Sərdari-milli" adlanan Səttarxanın tərənnümünə həsr olunmuşdur.

2. Şeirdə şair Azərbaycan ədəbiyyatında ilk dəfə olaraq Səttarxanın bir qəhrəman kimi dolğun bədii obrazını yaratmışdır. M.Ə.Sabir ictimai-siyasi lirikada portret yaratmaq məharətini nümayiş etdirmişdir. Səttarxan qeyri-adi hünər sahibi, milli qəhrəman, şahlıq səltənətini qorxuya salan, dünyanı mat qoyan qüdrətli şəxsiyyət kimi göstərilmişdir. Şair onu oddan qorxmayan pərvanəyə bənzətmişdir.

3. **Ayeyi -“zibhi-əzim”** – “müqəddəs qurban kəsmə” ayəsini xatırlamaqla şair demək istəyir ki, İbrahim peyğəmbər Allah yolunda oğlu İsmayılı qurban kəsmək istədiyi zaman İsmayıl kəsilməyə hazır olduğunu bildirir. Mücahidlər də azadlıq yolunda İsmayıl kimi qurban getməyə hazırdırlar.

4. “Səttarxan” qrupunun cavabı:

1. Səttarxan Hacı Həsən oğlu (1867-1914) Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalındandır. Gənclik illərindən və əsgərlikdən sonrakı həyatı, əsasən, Təbriz şəhərində keçmişdir. O, şah rejiminə qarşı mübarizə aparan fədai dəstələrindən birinə başçılıq etmiş, fədakarlığı və sərkərdəlik məharəti ilə seçilmiş, ad-san qazanmış, 1908-ci ildə Fəynidövlənin qoşununu darmadağın etmiş və Təbrizdən qovmuşdur. M.Ə.Sabir də “Səttarxana” şeirini məhz bu münasibətlə yazmışdır.

2. “Səttarxana” şeiri əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. Təfiləsi 3 dəfə “f Ail Atün”, 1 dəfə “f Ail At”. Ərəb-fars mənşəli söz və tərkibləri ilə zəngin olan bu şeir müsəddəs (altılıq) janrındadır.

Qafiyə quruluşu: **a a a a a a, b b b b a a, cc c c a a** və s.

3. Azərbaycan ədəbiyyatında Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazan sənətkarlarımız çoxdur. S.Rüstəmin cənub şeirləri və poemaları məşhurdur. M.S.Ordubadinin “Dumanlı Təbriz” romanı, İ.Əfəndiyevin “Xiyabani” dramı, M.İbrahimovun “Gələcək gün”, “Fırtına quşu”, “Azad” və s. əsərlərinin mövzuları Cənubi Azərbaycan həyatından alınmışdır.

Qrup nümayəndələrinin cavabını dinlədikdən sonra onların bilikləri qiymətləndirilir və cədvələ qeyd olunur. Əgər vaxt qalarsa, şagirdləri əvvəldən hazırlanmış krossvord və digər didaktik oyunlar üzərində işlədir, onların fəaliyyəti yenidən qiymətləndirilir və qrupların dərsin müxtəlif mərhələlərində aldıkları qiymətlər ümumiləşdirilir, yekun qiymətlər elan edilir. Sonra evə tapşırıq verilir.

Evə tapşırıq: 1. “Səttarxana” şeirinin təhlilini öyrənmək (dərslük: səh 39-42); 2. Şeiri əzbərləmək; 3. Aşağıdakı mövzularda inşa yazmaq: a) “Gülüstan” qrupu – “Səttarxan milli qəhrəmandır”; b) “Türkmənçay” qrupu – “Vahid Azərbaycan ideyasına münasibətim”; c) “Azərbaycan” qrupu - “Biz Səttarxan ola bilərikmi?”; ç) “Səttarxan” qrupu – “M.Ə.Sabirin satiraları”.

ƏDƏBİYYAT:

1. Abbaslı B.B. Ədəbiyyatdan V-XI siniflərdə əruz vəznində yazılmış əsərlərin tədrisi. Bakı, “Hədəf nəşrləri”, 2010.

2. “Ədəbiyyat”. 11. Bakı, “Çaşıoğlu”, 2010.

3. Paşayev A.M; Cəfərova E.F. Interaktiv təlim Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində. Metodik vəsait. Bakı, “Mütərcim”, 2008.

XÜLASƏ

Məqalədə M.Ə.Sabirin “Səttarxana” adlı şeirində azadlıq ideyalarının təənnümlü şərh edilmişdir.

PEZİOME

В статье говорится о восприятии идеи свободы в стихотворении М.А. Сабир «Саттархану».

SUMMARY

The praise of freedom ideas is explained in M. A. Sabir's poem “To Sattarkhan” in the article.

POEZİYADA MƏCAZLAR, BƏDİİ TƏSVİR VASİTƏLƏRİ VƏ ONLARIN ÖYRƏDİLMƏSİ

Kəmalə ƏBDURRƏHİMOVA,
Bakı şəhərindəki 200 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Bədii əsərin səciyyəvi cəhətlərindən biri, onu incəsənətin digər növlərindən fərqləndirən başlıca xüsusiyyəti mövcud dil materialından istifadə edən yeganə sənət növü olmasıdır. Mövcud dil materialı yazıçı və şair istedadının qüdrəti ilə bədii dilə çevrilərkən onda gedən ən başlıca xüsusiyyəti məcazlaşma prosesidir. Bədii dilin məcazi səciyyəsi onun əsas xüsusiyyətidir. İncəsənətin bir növü kimi bədii söz sənətinin əksər funksiyaları dilin məcaziləşməsi ilə sıx bağlıdır. Bu da məlumdur ki, hər bir janrın tələblərindən, tarixi inkişaf xüsusiyyətlərindən irəli gələn özünəməxsus məcazlar sistemi vardır. Qoşma janrında bu cəhət daha üstündür.

Metafora. Müasir Azərbaycan poeziyasında işlədilən əsas bədii təsvir vasitələrindən biri metaforadır. Azərbaycan ədəbiyyatında metaforanın zəngin ənənəsi olmuşdur. Xüsusən aşiq poeziyasında təbiət mövzusunda olan qoşmalarda zəngin metaforalara rast gəlmək olur. Bundan əlavə XVIII əsrdən qoşmanın ümumi mövzu rəngarəngliyində gözəlləmənin çəkisini artıran Vaqif qoşmalarında da metafora sistemi son dərəcə zəngin olmuşdur. Janrın tarixi ənənəsində mövcud olan bu zənginliyə baxmayaraq müasir Azərbaycan şairləri də yeni və orijinal metaforalar işlətməmişdilər. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında qoşmanın zəngin nümunələrini yaratmış Hüseyn Arif poeziyasında metaforanın ən gözəl nümunələrinə rast gəlinir:

*Külək yeri-göyü ayaqlayanda,
Qopan budaqlara heyif deyərlər.
Qapını qış gəlib, qar bağlayanda,
Pozulan bahara heyif deyərlər.*

Yaxud:

*Qar altda tənqiyib, bozaranda qış,
Arandan yaylağa tələsir yağış.
Şirin qaqqıltıdan göylər doymamış,
Durnalar səf çəkib, ötdü deyərlər.*

Hüseyn Arifin misal gətirdiyimiz qoşma bəndlərindəki metaforalar yalnız bədiiyi artırmaq məqsədi daşımır. Bu metaforalar böyük poetik istedadın təbiətlə insan arasında yalnız donuq deyil, daim hərəkətdə olan proseslərin uyğunluğunu, oxşarlığını görə bilməsinin nəticəsidir. Metafora o zaman yüksək bədii effekt verə bilir ki, əlaməti götürülən predmetlə əlaməti qəbul edən predmet arasında təbii bir uyğunluq olsun. Həm də elə

bir uyğunluq ki, bu indiyə qədər digərləri tərəfindən müşahidə edilib poeziya faktına çevrilməmiş olsun. Hüseyn Arifin poetik təfəkkürü xalis poetik olduğu üçün onda təbiət və insan əlamətlərinin qarşılıqlı götürülməsi son dərəcə orijinal təsir bağışlayır. Məmməd Araz da «Göy göl» qoşmasında maraqlı metaforalar işlədir:

*Bir səhər gördüm ki, durulub yatır,
Kəpəzin dibində burulub yatır.
Qovulan ceyran tək yorulub yatır,
Daş atdım, diksinib oyandı Göy göl.*

*Yel əsdi, yarpaqlar suya töküldü,
Göy çitə tünd sarı güllər tikildi...
Buludla ağladı, günəşlə güldü,
Deyəsən bir kövrək insandı Göy göl.*

Göy gölün təbiətin ecazkar sükutu içərisində sakit görünüşünü poetikləşdirmək üçün şair son dərəcə maraqlı bir metaforadan istifadə etmişdir. Canlılara məxsus «oyatmaq» əlaməti Göy gölün üzərinə çökmüşdür, növbəti bənddə isə insana məxsus «gülmək» və «ağlamaq» əlamətləri Göy gölə şamil edilməklə təbiətin müxtəlif rəngarəngliyi poetikləşdirilmişdir.

Epitet. Ədəbiyyatda geniş yayılmış təsvir vasitələrindən biri də bədii təyinlər – epitetlərdir. Epitet sözün həqiqi və məcazi mənasından törəyir. Ayrılıqda, bədii mətndən kənarında işlənmə bilmir. Bədii təsvirdə, misra və cümlədə sözə qoşulur, sözü aydınlaşdırmaq, təyin etmək, təəssürat və müşahidəni, yazıçı məntiqini dərinləşdirmək vəzifəsini daşıyır. Epitetlərdən daha çox gözəlləmələrdə, məhəbbət lirikasında istifadə olunur:

*Ay nazənin, səndə nə sə bir iş var,
Çox gəlibsən buz bulaqlar başına.
Demirsənmi şəkkə düşər sevgilin,
Hər tərəfdən uçar dağlar başına.*

Yaxud:

*Yolu tutan nə boranmış, nə qarmış,
Bahar ömrü yaşamağa nə varmış.
Otuz yaş da, əlli yaş da baharmış,
Doxsan keçdi, yüzdə xəzan vaxtıdır.*

Müasir Azərbaycan qoşması ilə janrın tarixi inkişafında epitetin işlənmə tezliyini müqayisə etdikdə belə bir mənzərənin şahidi oluruq ki, aşiq poeziyasında digər bədii ifadə vasitələri ilə eyni səviyyədə işlənmə tezliyinə malik epitet XVIII əsrdə Vaqif poeziyası təmsalında ön plana çıxmağa başlayır. Vaqif qoşmaları başdan-başa epitetlərlə bəzənmiş bir poeziyadır:

*Qəmzə kaman, müjkan xədəng, göz ala,
Yüz qaş olur, əyri baxsan hilala.
Sözləri qənd, ağızları miyalar,*

Şəkər əzmiş dilə, dodağa qızlar.

Müasir Azərbaycan qoşmasında isə epitet bir bədii fikir kimi həm Vaqif poeziyası, həm də aşiq poeziyası ilə müqayisədə xeyli az istifadə olunur. Bunun da əsas səbəbini məhəbbət mövzusunda olan əsərlərdə şairin gözəlin əlamətlərini göstərməkdən daha çox, lirik «Mən»in psixoloji əhvalını təsvirə meyilli olması ilə izah etmək olar.

Təşbeh. Qoşmada işlədilən maraqlı poetik fiqurlardan biri də təşbehdir:

*Gözə baxdım, gözəlliyə can dedim,
Heyif o da gözdə, qaşda dayanmaz.
Günlərimiz axıb gedər çay kimi,
Selə dönər, dağda, daşda dayanmaz.*

Məlum olduğu kimi təşbeh öz daxili strukturuna görə müfəssəl və yarımçıq olur. Müfəssəl təşbeh bənzəyən, bənzədilən, bənzətmə qoşmasından və bənzətmə sifətindən ibarət olur. Nümunə gətirilən qoşma bəndində: 1. Bənzəyən – gün (ömür anlamında); 2. Bənzədilən – çay; 3. Bənzətmə qoşması – kimi; 4. Bənzətmə sifəti – selə dönmək, dağda dayanmamaq.

Mübaligə və litota. Bədii mətnin maraqlı bədii fiqurları olan mübaligə (böyütmə) və litota (kiçiltmə) da müasir qoşmalarda tez-tez təsadüf olunan bədii təsvir vasitələridir:

*Ümiddən, qayğıdan çəkim var mənim,
Çiyimdə dağ boyda yüküm var mənim.
Gövdəyəm, dərində köküm var mənim,
Budağım, mən sənə arxalanmışam!*

Zəlimxan Yaqub bu bənddə hiss və emosiyalarını daha təsirli çatdırma bilmək üçün mübaligədən istifadə etmişdir. Litotaya nümunə:

*Eşit harayımı, ay mehribanım,
Sevmişəm, bir daha sevirəm səni.
Gəlmişəm qapına bir qərib kimi
Ümidə, pənahə, sevirəm səni.*

Bu bənddə sevən sevilənin rəğbətini qazanmaq üçün özünü alçaldır. Şair bu emosiyanı çatdırma bilmək üçün litotadan istifadə etmişdir. Müasir Azərbaycan qoşmasında bədii ifadə vasitələrindən geniş istifadə olunur:

Bədii sual - oxucuda qüvvətli hiss-həyəcan doğurmaq məqsədilə fikrin sual tərzində ifadə olunmasıdır.

*Ömrümün sevilən çağları vardı,
Bildikmi bu axar, heç nə axardı?!
Dağda dağ selləri qaya yıxardı,
Arana səngiyib, senib gələrdi.*

Yaxud:

*Şəfəqi, şöləni bərqin itirdi,
Oduma-közümə nə çarə qılıım?
Ayaq naxışlanıb, güllə bəzənən,
Dalqın göy üzünə nə çarə qılıım?*

Nümunə gətirilən qoşma bəndlərində bədii sualdan istifadənin özünəməxsusluğu göz önündədir. Göründüyü kimi, qoşmalarda bədii sual yalnız cavab almaq məqsədilə verilmir, o bədiiyin yaranmasına səbəb olan başlıca təkanverici qüvvədir.

Bədii nida. Qoşmalarda nida cümlələrinin spesifikasiyası daha çox məzmunla bağlıdır. Əgər qoşma məzmun etibarilə məhəbbət mövzusundadirsə, onda yüksək hiss-həyəcan incə bir emosional tonla aşılır, əksinə, vətənpərvərlik məzmunundadirsə, onda hiss-həyəcan yüksək bir ehtirasla tərənnüm olunur.

*Bu torpaqda zəmi olmaq bərəkət,
Bu zəmidə sünbül olmaq səadət,
Bu sünbüldə dəni görüb sevinmək,
Ləyaqətdir, ləyaqətdir, ləyaqət!*

Vətənpərvərlik mövzusunda yazılmış bu qoşmada vətən məhəbbətinin dərinliyi yüksək bədii nidalar vasitəsilə çatdırılmışdır. Qoşmanın poetik pafosu bədii nidalar vasitəsilə özünü reallaşdırır. Bədii mətnə bədii nidalardan çox istifadə pafoslu şeir təsiri bağışlayır və əksərən şeirdə pafosun çoxluğu məzmun və ideya kasadlığı kimi qələmə verilir. Lakin bu tamamilə yanlış bir ideyadır. Pafos, məlum olduğu kimi, əsərin doğrulmasının əsas stimuludur, bədii əsərin yaranmasına səbəb olan başlıca təkanverici qüvvədir. O qüvvə özünü daha çox yüksək hiss-həyəcan ifadə edən nida cümlələri vasitəsilə göstərir.

Bədii təzad. Son dərəcə maraqlı bədii ifadə vasitələrindən olan bədii təzad da çağdaş Azərbaycan qoşmasında tez-tez istifadə olunan bədii fiqurlardandır. Poeziyası xalq ruhundan yoğrulmuş Məmməd Araz qoşmalarında bədii təzadın daha maraqlı nümunələrinə rast gəlirik.

*Hələ yeriyrəm qəlbimlə qoşa,
Hələ çoxlarına örnəyəm bala!
Qoca büdrəyəndə – büdrəyən qoca,
Körpə ağlayanda, körpəyəm, bala!*

*Ömürsüz ömürdən çox asılıyam,
Gərəkdir söz deyəm, söz yastılayam.
Hardasa gül üzə, gül yastığıyam,
Hardasa ilana köynəyəm, bala!*

Bu qoşmanın birinci bəndində «qoca - körpə», ikinci bəndində isə «gül yastığı – ilan köynəyi» antitezaları vasitəsilə maraqlı bədii təzad yaradılmışdır. Bədii təzad, oksimoron və antiteza kimi nəzəri-filoloji kateqoriyalar son dərəcə yaxın anlayışlardır. Bütün bu bədii fiqurlar yalnız antonim sözlərin eyni poetik mətnə yanaşı işlədilməsi vasitəsilə yaradılır. Bu ədəbi kateqoriyaların bədii əsərə gəlişi həyatın ziddiyyətlərindən qaynaqlanır. Həyatın təzad və ziddiyyətlərinin şair təxəyyülündə doğurduğu assosiasiya özünü əksərən bədii təzadlarla reallaşdırır:

Bilirəm mən sənənin göz yaşlarınam,

*Dolub gözlərində qalan deyiləm,
Bir mələk donunda girib qoynuna,
Sonra şahmar kimi çalan deyiləm.
Birinə varamsa, birinə yoxam,
Yoğrulmuş xamırım, yayılmış yuxam.
Mən hər həmləsiylə bir tale yıxan,
«Həqiqət geyimli» yalan deyiləm.*

Yenə də Məmməd Arazdan nümunə gətirdiyimiz bu qoşmanın birinci bəndində «mələk-insan» qarşılaşdırılması vasitəsilə maraqlı bədii təzad yaradılmışdır. İkinci bənddəki «həqiqət geyimli yalan» ifadəsi isə orijinal bir oksimorondur. Bəxtiyar Vahabzadənin bir qoşmasında isə təzadın özü fəlsəfi baxımdan aşağıdakı kimi predmetləşdirilir:

*Mənim qismətimdir, alatoranlıq,
Gecəylə gündüzün arasındayam.
Qurulur içimdə mizan-tərəzi,
O gözlə bu gözün arasındayam.
Yollar ayrıcında çox talanmışam,
Fikirlər əlində haçalanmışam,
Tələdən qorxmuşam, düzü danmışam,
İndi dağla, düzün arasındayam.*

Bu poetik parçada Bəxtiyar poeziyasına xas olan bir xüsusiyyət, poetik predmetə poetik-fəlsəfi münasibət əksini tapmışdır. Şair işlətdiyi bədii təzadları predmetləşdirir və onların fəlsəfi vəhdətindən söz açır.

Anafora. Müasir Azərbaycan qoşmasında geniş istifadə dairəsinə malik bədii-üslubi fiqurlardan biri də anaforadır. Digər bədii-üslubi fiqurlardan fərqli olaraq anaforalar qoşma janrının spesifik bədii fiqurudur. Şeirdə misraların, nəsrə isə cümlələrin əvvəlində eyni sözün və ifadənin, ya da eyni sintaktik quruluşun təkrar olunması ilə yaranan anaforalar qoşma janrının bütün tarixi inkişafı ərzində geniş müraciət olunan bədii fiqur olmuşdur. Hətta qifilbənd qoşmalar üçün «o nədir ki», ustadnamələr üçün «adam var ki», «nə əcəb» və s. ifadələr anafora kimi klişeləşmiş ifadələrə çevrilmişdir: Məsələn, Aşıq Abbas Tufarqanlının «Bəyənəmz» qoşmasında «Adam var» ifadəsinin təkrarı ilə anafora yaradılmışdır:

*Adam var, dağları gəzər sərsəri,
Adam var, geyinər pustinən dəri,
Adam var, mərfətdən yoxdu xəbəri,
Adam var, soltanı, xanı bəyənəmz.*

*Adam var, dolanar səhranı, düzü,
Adam var, döşürər gülü, nərgizi,
Adam var, geyməyə tapammaz bezi,
Adam var, al geyər, şalı bəyənəmz.*

Müasir poeziyadakı qoşmalarda bu tarixi ənənəvi anafora klişelər işlənməsə də, yeni tipli anafora bədii fiqurları işlənməkdədir.

FÜZULİNİN “ƏQL YAR OLSAYDI ...” QƏZƏLİNİN TƏHLİLİ

Ataəmi MİRZƏYEV,

Bakı şəhərindəki 6 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Məhəmməd Füzuli klassik Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında müstəsna xidmətləri olan, lirik və epik əsərləri ilə söz sənətimizi zənginləşdirən, Azərbaycan türkcəsinə qəzəlləri və “Leyli və Məcnun” poemasına görə “nəzmi-nazik” şöhrəti qazanan, yeni bir ədəbi məktəbin əsasını qoyan qüdrətli söz sənətkarıdır. “Bütün Yaxın Şərqdə dastan dedikdə Firdovsi, rübai dedikdə Xəyyam, əxlaqi-didaktik şeir dedikdə Sədi xatırladığı kimi, qəzəl dedikdə də hər kəsdən əvvəl Füzuli yada düşür” (Mir Cəlal). Füzuli ədəbiyyat tariximizdə, hər şeydən öncə, məhəbbət lirikası, xüsusən də qəzəlləri ilə məşhurdur. Uzun illər boyu orta məktəbdə Füzulinin məhəbbət lirikası onun dillər əzbəri olan “Məni candan usandırdı...” qəzəli timsalında açıqlanıb izah edilirdi. Elə azərbaycanlı tapmaq çətindir ki, Füzulinin bu məşhur qəzəli barədə eşitməmiş olsun, yaxud ondan bir neçə beyti əzbər bilməsin. Yeni ədəbiyyat proqramında isə həmin şeir “Əql yar olsaydı...” qəzəli ilə əvəz olunub.

Ədəbiyyat proqramında bu qəzəlin tədrisinə 2 saat vaxt ayrılır. Əsərin məzmununun düzgün qavranılmasını təmin etmək üçün onun müəllim tərəfindən ilk ifadəli oxusundan sonra şeirdə işlənən çətin anlaşılan sözlərin lüğətini vermək məqsədəuyğundur: *ləhzə-ləhzə* – hər an, dəmbədəm; *şirinləb* – şirindodaqlı; *məhrəm etmək* – kənarlaşdırmaq; *bəzm* – məclis; *can nəqdi* – burada: canın mayası, can bağışlanması; *nisar etmək* – səpələmək, vermək, bağışlamaq; *pünhan* – gizli; *naçar* – çarəsiz; *əğyar* – aşıqın rəqibi; *həmdəm* – sirdaş; *əzmi-diyar* – burada: vətənə qayıtmaq; *vaiz* – burada: öyüd-nəsihət verən; *küfr* – burada: söhbət; *qiyas* – tutuşdurmaq, müqayisə etmək, bənzətmək; *sidq* – doğruluq, düzlük, səmimiyyət; *təqva* – pis işlərdən çəkinmək, möminlik; *şüar* – burada: adət, vərdiş; *güli-xəndan* – tamam açılmış gül; *güzar etmək* – getmək; *daği-hicran* – ayrılıq daği; *laləzar* – çoxlu lalə olan yer, laləlik. Bu mərhələdən sonra qəzəlin izahlı oxusunun həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bunun üçün hər beytin mənası, məgzi aşağıdakı şəkildə açıqlanır:

Əql yar olsaydı, tərki-eşqi-yar etməzmidim?

İxtiyar olsaydı, rahat ixtiyar etməzmidim?

Ağıl yardımçım olsaydı, yar eşqini tərki etməzdimmi? İxtiyarım olsaydı, rahatlığı seçməzdimmi?

Bu beytdəki “yar” və “ixtiyar” sözləri iki mənə bildirir: “yar” sözü “yardımçı” və “sevgili”; “ixtiyar” sözü isə “haqq, hüquq” və “seçim” anlamlarında işlənmişdir. Lirik qəhrəmanın – aşıqın dilindən deyilən bu

beytdə şair eşq ilə ağılı qarşılaşdırır və bu qarşılaşdırmada eşqə üstünlük verir. Çünki əgər ağıl eşqin qarşısında tab gətirə bilsəydi, onda aşiq ağılın hökmünə görə yarın eşqini tərk edib rahatlığı seçərdi. Bu isə mümkün deyil, ona görə ki, eşq aşiqin ağılına hakim kəsilmiş, ixtiyarını əlindən almış, onu Məcnuna çevirərək qarşısında digər seçim qoymamışdır.

Ləhzə-ləhzə surətin görsəydim ol şirinləbin,

Sənin kimi, ey Bisütun, mən həm qərar etməzmidim?

Ey Bisütun, o şirin dodaqlının üzünü dəmbədəm görsəydim, mən də sənin kimi (bir yerdə) qərar tutmazdım?

Beytdəki “şirin” sözü həm xüsusi isim (“Xosrov və Şirin” əsərinin qəhrəmanı), həm də sifət (dad) kimi işlənmişdir. Şair Fərhadın öz sevgilisi Şirinin şəklini Bisütun dağına çəkməsini xatırladır. Bisütun hər an, hər dəm şirin dodaqlının (Şirinin) üzünü görüb öz yerində qərar tutur. Aşiq öz sevgilisinin üzünü görməyə həsrət qaldığı üçün narahatdır və bir yerdə qərar tuta bilmir.

Nişə məhrəm eylədin şəmi, məni məhrum edib,

Mən sənin bəzmində can nəqdin nisar etməzmidim?

Nişə məni məhrum edib şamı özünə məhrəm elədin, məgər mən sənin məclisində can nəqdimi qurban etməzdimmi?

Aşiq özünü şamla müqayisə edir. Şam sevgilinin məclisində yanaraq damcı-damcı tökülür. Şamın gözündən tökülən damlalar onun can nəqdi (can bağışlaması) kimi dəyərləndirilir. Beytdə işlənən “məhrəm” və “məhrum” daxili fleksiya ilə yaranmış eyni köklü sözlərdir. Aşiq məşuqədən giley-güzar edir: “Məgər mən də şam kimi sənin məclisində canımın mayasını qurban (nisar) etməzdimmi?” Yəni can qurban etməkdə mən şamdan heç də əskik deyiləm onu yaxına buraxırsan, məni isə yox.

Dərdimi aləmdə pünhan tutduğum naçardır,

Uğrasaydım bir təbibə, aşikar etməzmidim?

Dərdimi aləmdə gizlətməyim çarəsizlikdəndir, Bir həkimlə rastlaşsaydım, dərdimi ona açmazdım?

Lirik qəhrəman öz dərđini gizli saxlayır, onun başqa əlacı da yoxdur. Çünki o öz dərđini deyə biləcək, yaxud onun dərđini başa düşüb çarə edəcək bir həkimin olmadığını yaxşı bilir. Lirik qəhrəmanın düşdüyü dərđ eşqdır ki, onun həkimlər tərəfindən müəyyən olunmuş dərmanı yoxdur.

Yar ilə əğyarı həmdəm görməyə olsaydı səbr,

Tərki-qürbət eyləyib, əzmi-diyar etməzmidim?

Yar ilə əğyarı (rəqibi) həmdəm (sirdaş) görməyə səbrim olsaydı, qürbətini tərk eyləyib vətənə getməzdimmi?

Şair beytdə “yar” və “əğyar”, “qürbət” və “diyar” sözləri ilə iki təzad işlətməmişdir. Aşiq ona görə doğma vətəninə tərk edib qürbətə üz tutmuşdur ki, vətəndə sevgilisini əğyarla (rəqiblə) bir yerdə (həmdəm) görməyə səbr çatmır. Qürbətə düşmək isə aşiq üçün iki cəhətdən dözülməzdir: o həm sevgilisindən, həm də vətənindən ayrı düşmüşdür.

Vaizin bəzmin mənim rüsvalığımdan qıl qiyas,

Onda sidq olsaydı, mən təqva şüar etməzmidim?

Öyüd-nəsihət verənin (vaizin) söhbətlərini mənim rüsvay olmağım ilə müqayisə et; onda səmimiyyət olsaydı, mən pis işlərdən çəkinərək möminliyi özümə adət (vərdiş) etməzdimmimi?

Şair beytdə vaizin söhbətləri ilə aşiqin vəziyyətini (rüsvayçılığını) qarşılaşdırır və bu qarşılaşdırmada üstünlüyü aşiqə verir. Çünki vaizin söhbətləri quru, cansız və səmimilikdən uzaqdır, aşiq isə həqiqi aşiqdir, haqq aşığıdır.

*Ol güli-xəndanı görmək mümkün olsaydı mənə,
Səntək, ey bülbül, gülüstana gəzar etməzdim?*

Ey bülbül, mənim o açılmış gülü görməyim mümkün olsaydı, mən də sənintək gülüstana gətməzdimmi?

Şair bu beytdə gözəl və ənənəvi bir qarşılaşdırma verir: Aşiq ilə bülbül, sevgili ilə gül arasında müqayisə aparır. Gülü eşqi ilə gülüstana ötən bülbülə qibtə edən aşiqin, öz sevgilisini – açılmış gülü görməyəcəyinə əmin olduğu üçün gülüstana getmir.

*Ey Füzuli, daği-hicran ilə yanmış könlümü
Laləzar açsaydı, seyri-laləzar etməzdim?*

Ey Füzuli, ayrılıq daği ilə yanmış (qaralmış) könlümü laləzar açsaydı, seyri-laləzar etməzdimmi?

Füzuli bu beytdə aşiqin ayrılıq daği ilə yanmış könlünü laləyə bənzədir. Bu bənzətmə təsadüfi deyil, çünki lalənin də bağında yanq (dağ) var. Şair göstərir ki, əgər sevgilisindən ayrı düşmüş qəmgin aşiqin könlünü laləzar açsaydı, laləzari seyr edərdi. Görünür, ayrılıq daği ilə yanmış (qaralmış) aşiqin ürəyini laləzar seyri açmayacağından o, laləzara getmir, çünki o, özü kimi bağı yanq lalələri görüb bir də kədərlənəcək. Dərsin növbəti mərhələsi qəzəlin ifadəli oxusuna və əzbərləməsinə hazırlıqla bağlıdır. Müəllim şagirdlərin nəzərinə çatdırır ki, “Əql yar olsaydı...” qəzəli əruz vəzninin rəməl bəhrində yazılmışdır. “Rəməl” sözü ərəbcə *längərlənmək, dalğalanmaq, ağır-ağır, yəni längərlənə-längərlənə yerimək* mənasını bildirir. Bu bəhrin ahəngində dəvə yerişini xatırladan bir längərli ritm olduğu üçün belə adlandırılmışdır. Rəməl bəhrində bir əzəmət və vüqar hiss olunur. Klassik şairlərimizin zəmanədən şikayət, hicran, qəm-qüssə ifadə edən əksər qəzəlləri rəməl bəhrində yazılmışdır. Füzulinin “Əql yar olsaydı...” qəzəli də bu bəhrin aşağıdakı növündədir: *fAilAtün fAilAtün fAilAtün fAilün* (rəməl bəhri, II növ).

İfadəli oxuda bəhrin tələblərini nəzərə almağı şagirdlərə başa salmaq məqsədilə şeir təf ilələrə (təqtilərə, bölümlərə) bölünərək lövhədə aşağıdakı formada (— işarəsi uzun, ∪ işarəsi isə qısa hecaları bildirir) yazdırılır:

fA	i	lA	tün	fA	i	lA	tün	fA	i	lA	tün	fA	i	lün
—	∪	—	—	—	∪	—	—	—	∪	—	—	—	∪	—
Əq	l(i)	ya	r ol	say	dı,	tər	ki-	eş	qi-	ya	r et	məz	mi	dim?
İx	ti	ya	r ol	say	dı,	ra	hət	ix	ti	ya	r et	məz	mi	dim?
Ləh	zə-	ləh	zə	su	rə	tin	gör	səy	di	m	şi	rin	lə	bin,
Sən	ki	mi,	ey	Bi	sü	tun,	mən	həm	qə	ol	r et	məz	mi	dim?
										ra				

Ni Mən	şə sə	məh nin	rəm bəz	ey min	lə də	din can	şəm nəq	i, din	mə ni	ni sa	məh r et	ru məz	m e mi	dib, dim?
Dər Uğ	di ra	mi say	a dım	ləm bir	də tə	pün bi	han bə	tut a	du şi	ğum ka	na r et	ça məz	r(ı) mi	dır, dim?
Ya Tər	ri ki-	lə qür	əğ bət	ya ey	rı lə	həm yib,	dəm əz	gör mi-	mə di	yə ya	ol r et	say məz	dı mi	səbr dim?
Va On	i da	zin sid	küf q ol	rün say	mə dı,	nim mən	rüs təq	va va	lı şü	ğım a	dan r et	qıl məz	qi mi	yas, dim?
Ol Sən	gü tə	li- k,ey	xən bül	da bül,	nı gü	gör lüs	mək ta	müm nə	kü gü	n ol za	say r et	dı məz	mə mi	nə, dim?
Ey La	Fü lə	zu za	li, r aç	da say	ği- dı,	hic sey	ra ri-	n i la	lə lə	yan za	miş r et	kön məz	lü mi	mü dim?

Şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır ki, təfilələrdə uzun və qısa hecaların növbələşməsi necədirsə, misralardakı bölümlər də buna uyğun gəlməlidir. Təqdim olunan qəzəldə ilk 3 təfilədə I, III və IV hecalar uzun, II heca qısa, IV təfilədə isə I və III hecalar uzun, II heca isə qısadır.

Birinci misrada hecaların sayı digər misralardakı hecaların sayından fərqli olaraq 15 yox, 14-dür. Amma *əql* sözündən sonrakı heca samitlə başladığından, həmin sözdəki son samit (l) öz hecasından parçalanaraq şeirdə, yazıda yazılmayan, lakin tələffüzdə qısa bir zaman ərzində deyilib keçən, güclə eşidiləcək bir "i" saiti ilə birləşərək heca əmələ gətirmiş olur və bununla da beytdə hecaların sayca tənəsübü düzəlmiş olur. Dördüncü beytin birinci misrasının sonunda işlənmiş *naçardır* sözündə də eyni vəziyyət müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, samitlə qurtaran sözün kökünə samitlə başlayan şəkilçi qoşulduğu üçün tələffüz zamanı iki samitin arasına güclə eşidiləcək bir "i" saiti əlavə edilir ki, bununla da misradakı hecaların sayı digər misralardakı hecaların sayı ilə bərabərləşmiş olur. Əruzda bu cür hecalara *kor heca* deyilir.

İlk beytlərin ifadəli oxusu uğurlu alınarsa, son beytlərin ifadəli oxusunu hazırlamaq və təfilələrə bölmək ev tapşırığı kimi də verilə bilər. Nəzərə almaq lazımdır ki, ifadəli oxunun səmərəli təşkili şeirin asan əzbərlənməsini də təmin etmiş olur.

Füzulinin "Əql yar olsaydı..." qəzəli şeiriyət, dil-üslub xüsusiyyətləri baxımından da bitkin sənət örnəyidir. Şeirin bütün beytlərində "*etməzmidim*" sözü rədif kimi işlənsə də, qəzəl ənənəvilikdən kənar olaraq rədifə görə deyil, birinci misraya görə (adətən, klassik ədəbiyyatda şeirlər, o cümlədən qəzəllər rədifə görə adlanır) adlandırılmışdır. Bütünlüklə bədii suallar üzərində qurulmuş qəzəlin bir çox beytlərində bədii təzad işlənmişdir. Şeirdə işlənmiş rəngarəng məcazlar ifadə olunan fikri qüvvətləndirmiş, onun təsir gücünü daha da artırmışdır. "Əql yar olsaydı..." qəzəli Füzuli sənətinin gözəlliyini gənc nəsələ öyrətmək baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏN NƏTİCƏYÖNÜMLÜ TƏLİMİN QURULMASI

Vaqif QURBANOV,
pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru,
Qulam SADIQOV,
AMİ-nin Salyan filialının müəllimi

Açar sözlər: Nəticəyönümlü təlim, əlavə, xüsusiləşmə inteqrasiya, fəndaxili əlaqə, hibrid kateqoriyalar, feli sifət, feli bağlama, məsdər, metodika, Qərb metodologiyası, kommunikativlik, informativlik, nitq-ünsiyyət prosesi.

Dil təlimində gözlənilən nəticələr yeni bilik, bacarıq və vərdişlərdə ifadə olunur. Azərbaycan dili təlimində bacarıq və vərdişə çevrilməsi nəzərdə tutulmayan bilik yoxdur. Bacarıq və vərdişlərin yaranmasına kömək edən qaydalar və ya normalar optimal bilik adlanır. Azərbaycan dilindən şagirdin cümlə üzvlərinin əlaqələri və xüsusiyyətləri haqqında normativ biliyi, məlumatı yoxdursa, ilkin bacarıqlara yiyələnməyibsə, bu cümlələri başqasının diktəsi əsasında yaza bilməyəcəkdir:

1) *Dağıstanlı Süleymanı – o ağsaçlı şairi biz*

Gündə neçə nəğmə qoşan bülbül kimi dinləyiriz. S. Vurğun

2) *Bizim elli bir qəhrəman – bir yaralı qızıl əsgər*

Son nəfəsdə səni andı, dəniz kimi dalğalandı... S. Vurğun

3) O, cavan olmasına baxmayaraq, xalq içərisində böyük nüfuz sahibi idi.

4) Biz – şagird, tələbə və gənjlər torpaqlarımızı düşmənlərdən xilas etməyincə rahat nəfəs ala bilmərik...

Göstərilən cümlələrin yazılışında çətinliyin baş verməsinin səbəblərindən danışarkən demək lazımdır ki, əvvəla, xüsusiləşmə, əlavə və ara sözlər nitqdə az işlənir, ikincisi, çətin qaydalar sayılır. Nəhayət, üçüncüsü, ədəbi əsərlərdən didaktik nümunələr seçib şagirdlərin nitqinə daxil etmək cəhətdən metodikanı təkmil hesab etmək olmaz.

Şagirdin cümlə üzvlərinə dair normativ biliyi və onları təyin etmək bacarığı yoxdursa, deməli, o, cümlə üzvlərinin intonasiyasını yazıda ifadə edə bilməz. Əlavələrdən və xüsusiləşmələrdən sonra aparılan imla dərsləri məhz həmin bacarıqların avtomatlaşmasına – vərdişə və yaxud da linqvistik duyuma çevrilməsinə xidmət göstərməlidir. Yeni təhsil quruculuğunda normativ biliklərdən daha çox diqqətin nitq vərdişlərinə verilməsi tövsiyə olunur. Bu da nitqin son nəticə olması ilə əlaqədardır. Ancaq unutmayaq ki, son nəticəyədək nə qədər yollar keçib gəlmək lazımdır. Bu yolda biliyin

şifahi və yazılı bacarıqlara çevrilmələri üzrə geniş həcmdə işlərin həyata keçirilməli olduğunu da nəzərə almaq lazımdır.

V-VI siniflərdə şagirdlərdə leksik və frazemik anlayışlar əsasında, yəni sözün, ifadənin əsas və məcazi mənaları barədə yaranan biliklər birbaşa bacarıq və vərdişə çevrilir. VII-XI siniflərdə sintaksisə və nitq mədəniyyətinə dair bacarıqların mənimsənilməsində bu biliklər öz rolunu oynamış olur.

«Fonetikadan – dilin səs sisteminin mahiyyətini açan şöbənin tədrisindən nələr gözlənilir?» sualına linqvistlər və metodistlər cürbəcür cavablar verirlər. Onlar səsi gah mənasız, gah mənalı hissəcik adlandırmaqla fonem anlayışında başlıca məsələdən uzaqlaşırırlar.

Bir fikrə görə, «Fonem mənasız hissəcikdir, o yalnız mənalı söz yarada bilər» [4, 38] ideyası da öz geniş tərəfdarlarını toplaya bilmir. Çünki bir fonemin digər fonemlə səs birləşməsi yaratması hələ onun anlaşılınan məna yaratması sayıla bilməz. Məsələn, *a* və *j* fonemləri digər fonemlərə qoşulub mənalı səslər toplusu da yarada bilər, mənasız səslər toplusu da. Əgər *a* fonemi *e* foneminə qoşulanda (ae) mənalı səs toplusu yaratmışsa, bu, o demək deyil ki, həmin səslər fonem deyil. Həmin səslər fonemdir və uyğun səslərlə işləndikdə söz yaradır və nitqə xidmət etmiş olur.

Fonemi sözdən, sözü nitqdən seçməklə (həmişə nitqin vasitəçisi kimi təsəvvürdə saxlayaraq) dərk etdirmək lazımdır. [1, 29] Beləliklə, fonem dilin ümumi düzülüş sistemində başda dayanan dil vahidi kimi leksikanın, qrammatikanın, üslubiyyatın içərisindən keçib özünü göstərən, beləliklə, atomlara parçalanmaları və birləşmələri ilə sözə – nitqə çevrilən möjüzəvi bir kütləyə deyilir. Bugünkü təhsil quruluşunda «hər bir dil müəllimi linqvometodist olmalıdır» tələbi bununla əlaqədardır.

İndi isə məsələnin təcrübi aspekti üzərində konkret faktların təhlili ilə fonetik normalara dair optimal biliyin qazanılmasından və bacarıq və vərdişlərin aşılmasından gözlənilən nəticələrin üzərində dayanacaq. V sinifdə intonasiya (səs, ton, vurğu) və orfoepiyaya dair anlayışlar həm xüsusi mövzu şəklində və həm də digər normaların tərkibinə daxil olan elementlər kimi aşılır. Şagirdlərə vurğu nəzəri və praktik, orfoepiya isə praktik yollarla çatdırılır. Çalışmaların icra şərtindəki «oxuyun» tələbi özündə həm intonasiya və vurğuya, həm də orfoepiyaya dair tələbləri gözləməyi ehtiva edir. [5,21]

VI-VII siniflərdə nitq hissələrinin öyrənilməsi fonomorfolojiya kimi nəzərdə tutulur. Belə ki, hər bir nitq hissəsinin tədrisində bütün xüsusi və ümumi təmrinlər vurğu və orfoepiyanı gözləməklə düzgün oxu ilə həyata keçirilir. *Nizamilər, Füzulilər, əks-hücum, qara-qorxu, addım-addım, açıq sarı, kələ-kötür, birə-beş, yerlə-yeksan, ipəkqurdu, dalbadal, əlbəəl, söz-söz,*

baramaqurdu və s. kimi nitq hissələrinə dair sözlərin yazılışı qaydaları həmin sözlərin intonasiyası – vurğusu ilə əsaslandırılır. Nəzərə alsaq ki, V sinif şagirdləri vurğulu hecaları uzun hecalarla qarışdırırlar, onda hansı biliklərin yada salınması və isimlərin (Nizami, Füzuli, Sabir və s.) tələffüzü üzrə hansı bacarıqlar aşılamağın vacibliyi aşkar olar.

Eyni çətinliklər *beş-beş, başabaş, on beş-on beş, birə-beş, əvvəl-axır, üçdə-bir, hərdənbir, beşdən bir, beşdə dörd, üçdə iki, sözündə möhkəm, əhdində vəfalı, qədərbilən, dilbilən, dili bilən, sözanlayan, sözü anlayan* və s. kimi nitq vahidlərinin yazılışı zamanı müşahidə edilir ki, bunların aşılmasında da əsas dayaq cümlə və vurğu amilidir. Felin tədrisində vurğu ilə əlaqədar tələblər təsdiq və inkar fellərdə xüsusilə aktuallaşır. Şagirdlər yazmır – yazmaz, yazacaq, gələr-gəlməz, güləcək, aparmayırdı, aparmazdıq və s. fellərin qrammatik formalarının dəyişkən vurğusuna da birmənalı şəkildə alışa bilmir. İnkara bildiren *-ma²* morfeiminin vurğunu saxlaması və öz üzərindən aşırması hallarında, bir növ, çaşıb qalırlar. Məsələn: «Əyilməz vicdanın böyük heykəli! – cümləsində vurğu «məz»də, «Əyilməzə polad ruhlı insan deyirlər» cümləsində «məz» öz üzərindən aşırır.

Nitq hissələri tədrisinin müxtəlif məqamlarında bir çox sözlərin, xüsusilə də, *sonuncu, axır, axırncı, əvvəl, əvvəlinci, birinci, ara-sıra, bilərəkdən, arzulamaq, təkcə, birəcə, ayrıca, sadəcə, gizli, gizlicə, rahatca* və s. sözlərin orfoqrafiyasını vurğu amilinə əsaslanmadan öyrətmək qeyri-mümkündür. Eyni zamanda bir sıra sözlər də var ki, onların vurğusunu mətni müşahidə ilə öyrətmək lazımdır. *Əvvəl, əvvəla, əvvəlcə, sonra, daha sonra, eyni zamanda, eynilə, beləliklə, sanma, sanmayın, yanma, yanmayır, vurma, vurmaz, qorxma, qorxmaz, alma, almaz, solma, solmaz* və s. sözləri şagirdlərə nitq zənginliyi məqsədi ilə öyrətmək ədəbi tələffüz məqsədini kölgədə qoymamalıdır. Fikir verək:

1) *Əvvəl, əvvəlçə* sözləri zərf mənasında işlənərkən tələffüzü: *Əvvəl sən gəl! Əvvəlcə sən gəl!*

2) *Əvvələn, əvvəla* sözləri modal söz mənasında işlənərkən tələffüzü: *Əvvələn, // razı deyilik! Əvvəla, // razı deyilik!*

3) *Əvvəl* sözünün qoşma mənasında işlənərkən tələffüzü: *Məndən əvvəl // sən danışajaqsan!*

4) «*Əvvəllər plovu əl ilə yeyərdik, indi isə qaşığı ilə yeyirik*» - cümləsində *əvvəllər* isimləşmiş sözdür; ancaq onun qoşmalaşması üçün, necə deyirlər, bir addım qaldığı, yəni «bizdən *əvvəllər*», «o vaxtdan qabaq», «bundan qabaqlar» və s. ifadələrini yuxarıdakı zərflərin qrammatik sinonimi edən məhz tələffüz amilidir.

Morfologiya tədrisində nitq inkişafı məqsədli üslubi bacarıqları həmin müqayisələrin üzərində aparmağı qrammatik sinonimika və ya transformasiya adlandırmaq və bununla da sözün

formaja dəyişməsində tələffüzün, yəni vurğunun təsirini müşahidə edə bilərik: əvvəl, əvvəlçə, əvvəllərdə, əvvəllər, əvvəla', əvvələ'n, əvvəlki', əvvəlinci', əvvəlkində'n, əvvəlki'tək, əvvəlkilər və s. sözlərin bəzilərinin əvvəlinə bir söz artırmaqla onları qoşmalaşdırırıq; bu zaman məndən əvvəl, bizdən əvvəllər, onlardan əvvəlkiyə kimi ifadələr alınır. Bu ifadələrdən: *bundan əvvəl, bizdən əvvəllər* nümunələrini qoşma, *əvvəlkiyə* isimləşdirən məhz intonasiya və vurğudur.

Onu da qeyd edək ki, bütün bunların dil tədrisində problemlər yaratması halları mövcuddur və bu halların həlli, təbiidir, dilçi-metodistin işi olmalıdır. Ancaq dilçi-metodist belə hallarda ehkama üstünlük verirsə, bu cür yanaşma elmi jəhətdən düzgün hesab edilə bilməz. Axı öz-özünə heç nə baş vermir, nə baş verirsə, nəyinsə sayəsində baş verir. Çətinlik yaradan linqvistik amillərin tələffüzlə əlaqədar olması bütün nitq hissələrinin tədrisində qarşıya çıxır; ancaq onları həm tək-tək hallar kimi, həm də bir küll halında xüsusi mövzulara çevirmək və üzərlərində də şagirdlərin fəal müşahidəsini yaratmaqla mənimsətməyə çalışmaq mümkündür. Tək-tək halları nəzərdən keçirmək üçün bəzi nümunələrə diqqət yetirək: *görə* qoşması omomorfem cəhətləri ilə diqqəti daha çox cəlb edir; onun bu cəhətini aşağıdakı cümlələrdə görə bilirik:

1) Bizə görə o, hər şeyi etməyə hazırdır.

2) Bizə görə, o, hər şeyi etməyə hazırdır.

Bu iki cümlənin «bizə görə» birləşməsində ilk baxışda sanki elə bir tələffüz fərqi yoxdur; lakin onları bir də düzgün oxuyanda tələffüz fərqləri meydana çıxır və məhz intonasiya – avazlanma amili birinci cümlədəki «bizə görə»ni «isim-qoşma», ikinci cümlədəki «bizə görə»ni «bizim fikrimizcə»nin sinonimi, yəni modal ifadə olduğuna inandırır. Bu isə kiçik məsələ sayıla bilməz! Bu cümlələri qaydanı yada salmadan təhlil etmək olur.

Nədir illət ki, hər kəs öz dilinin qədrini bilməz,

Təbiidir ki, ləlin qədrini bilməz onun kani. (M.Füzuli)

Şagirdə xatırlatmaq lazım gəlir ki, xəbər budaq cümləsinin tapılmasında baş cümlənin xəbərinə diqqət yetirilməlidir. Burada da baş cümlə «illət nədir ki» komponentindən çıxış etmək lazım gəlir və belə olduqda «nədir»ə verilən sualdan istifadə əsasında həmin cümlə «İllət – hər kəsin öz dilinin qədrini bilməsidir» şəklində sadə cümləyə transformasiya olunur və anlaşılır. Əlbəttə, sonrakı mürəkkəb cümlənin də mübtədə budaq cümləli olmasını müəyyən edən potensial bilikdir ki, «təbiidir ki» sözü nə? sualı verilir. Biliyin rolu özünü seçmə fənlər üzrə məşğələlərdə aparılan təhlillər zamanı daha çox göstərmiş olur. Belə hallarda cümlə təhlili zamanı sübutlu mühakimələrə qol-qanad vermək lazım gəlir. Şagird və tələbələr elmi üslublu dialoqun rolundan istifadə ilə nisbətən çətin görünən məsələləri aydınlaşdırmış olurlar. Tələbələr bəzən bədii

üslubda olan nitq parçalarının sintaktik quruluşunu məhz müqayisələr aparmaqla təyin etməlidirlər. Sintaktik təhlil zamanı qarşıya elə cümlələr çıxır ki, onların üzərində məsələnin həlli yolunu tapmaq üçün qrammatik-sinonimik işlər aparmaq lazım gəlir. Məsələn:

- 1) *O kəslər ki yeməz dünya qəmi qorxmaz qiyamətdən,
Sıratın dərdini çəkməz, düşünməz vəzi-mizani;*
- 2) *Çalış xəlqə xeyir ver, xoş sifətlərlə qazan hörmət,
Arı bal vermək ilə qazanıb bu şöhrəti-şani;*
- 3) *Güman etmə ki, hər elmdən xəbərdar idi Əflatun,
Həqiqət elmdən agah sanma sən Loğmani.*
- 4) *Elə gizlənməmişdir ki, həqiqət sirri gözlərdən,
Ki, açsın hikmət əhli söz üzündən bu müəmmarı.*
- 5) *Deyil Allah üçün zahid edirsə məscidi təmir,
Təşəxxüs satmağa istər hazır etsin o, dükkani.* (M.Füzuli)

Bir daha qeyd edirik ki, biliyin rolunu heç vəchlə azaltmaq olmaz. Müqayisələr zamanı mütləq biliyə əsaslanmaq lazım gəlir. Yuxarıdakı mürəkkəb cümlələrin təhlili tutuşdurmalar, fərqləndirmələr, kontekstual sinonimik vəziyyətlər, kontekstual semantizasiyalar yaratmaqla hasilə gəlir. Yeri gəlmişkən, nəticəyönümlüyü təfəkkürün və nitqin inkişafı kimi qəbul etmək lazımdır.

Beləliklə, biz hesab edirik ki, dil təlimi nitq materialının təhlili müşahidələr və müqayisələrdən keçirsə, dialoq-diskussiyalara çevrilirsə, sübutlu mühakimələrlə şagird və ya tələbələrin idrakı və nitq fəallığı şəraitində aparılırsa və bu prosesdə fəndaxili və fənlərarası əlaqələrə istinad olunursa, bu da nəticəyönümlü təhsil sayılır.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev A.M. *Dilçiliyə giriş*. Bakı: Maarif, 1999.
2. Bayramov İ.O. *Azərbaycan dili morfoloqiyası tədrisinin elmi-metodik əsasları*. Bakı: maarif, 1983.
3. Kazimov Q. *Müasir Azərbaycan dili, Sintaksis*. Bakı: Aspoliqraf, 2004.
4. Qurbanov A.M. *Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild*, Bakı: Nurlan, 2003.
5. Qurbanov V.T. *Sintaktik təhlilə dair mülahizələr*. «Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi», 2000, №3.

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dilindən nəticəyönümlü təlimin aparılması metodikasından bəhs olunur və didaktik nümunələr göstərilir, şərhlər verilir.

Açar sözlər: nəticəyönümlü təlim, müasir təlim üsulları, normativ biliklər, integrasiya fəlsəfəsi, interaktiv metodlar, metodik ümumiləşdirmələr.

РЕЗЮМЕ

В статье поднимается вопросы о путях оптимального решения подготовки новых учебников для учащихся начального класса и новых требований, программ и учебников для средне-специальных педагогических дисциплин.

SUMMARY

In clause rises questions on ways of the optimum decision of preparation of the new textbooks for learning of an initial class and new requirements, programs and textbooks for special pedagogical disciplines.

ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİNDƏ İTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ ŞAĞİRDƏRİ FƏALLAŞDIRAN VASİTƏ KİMİ

Nailə ƏLİYEVƏ,

Bakı şəhərindəki 62 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

Müasir təlim uşaqlarda fəallığı, məntiqi düşünməyi, ətrafdakı əşya və hadisələrə tənqidi yanaşmağı, müstəqil bilik almağı və fərdi inkişaf etmək bacarığını tərbiyə etməlidir. Yəni şagirdin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdirilməlidir. Bunun üçün müxtəlif təlim metodlarından istifadə edirəm. Şagirdlərdə müstəqillik, sərbəstlik formalaşdırmaq üçün ilk növbədə düzgün iş forması müəyyənləşdirirəm.

İş formaları müxtəlifdir: fərdi, cütlərlə və qruplarla iş. Qruplarla iş formasından daha çox istifadə edirəm. Bu iş formasının əhəmiyyəti ondadır ki, şagirdlər qarşılıqlı qoyulan problemi birgə həll etməyə çalışır, bir-birinin fikrinə hörmətlə yanaşır, müstəqil düşünür, sərbəst fikir söyləməyi öyrənir, kollektivçiliyə alışır, ekoizmdən, mənəmlikdən uzaqlaşır. Ən əsası isə bütün uşaqlara öz imkanlarını nümayiş etdirməyə şərait yaranır.

Qeyd olunanları nəzərə almaq məqsədilə sinfi 4-5 qrupa bölürəm. Çalışram ki, hər qrupda müxtəlif bilik səviyyəsində olan şagirdlər cəmləşsin. Hər qrupun kapitanını isə püşkatma ilə müəyyənləşdirirəm. Qrupların tərkibini isə tez-tez dəyişirəm. Hansı metodla işləyəcəyimi, hansı sualları verəcəyimi, testləri, bir sözlə, dərslərin planını əvvəlcədən müəyyənləşdirirəm. Dərs prosesində ümumi diskussiyaları idarə edirəm, yekunları tutuşdururam və ümumiləşdirirəm. Şagirdlərin fikirlərinə hörmətlə yanaşram.

Səhv fikir söylənərsə, bu fikrin yalnız olduğunu digər şagird sübut etməyə çalışır, yəni hər bir fikir əsaslandırılır. Sınıfdə elə bir ab-hava yaradılır ki, heç kim öz fikrini sərbəst söyləməkdən çəkinmir. “Niyə? Nə üçün?” suallarından tez-tez istifadə edirəm. Surətləri, əsərləri şair və yazıçıların yaradıcılıqlarını müqayisə edərkən Venn diaqramından, klasterdən (şaxələnmə strategiyası), esselərdən və s. kimi üsullardan istifadə edirəm.

Müqayisədən konkret məqsədlə istifadə edirəm. Məsələn, Fərhad və Xosrov surətlərini müqayisə edərkən həmin obrazların səciyyəvi xüsusiyyətlərini, əsərin ideyasını, şairin qəhrəmanlara münasibətini və s. cəhətləri şagirdlərə dərindən mənimsətməyə çalışram.

Yusif Sərrac və Şah Abbas (M.F.Axundzadə, “Aldanmış kəvakib”) obrazlarını müqayisə etdirərkən onların xalqa, vətənə, dinə və din xadimlərinə münasibətlərindəki fərqləri şagirdlərə aydınlaşdıraram. “Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərinin məzmununu öyrədərkən aşağı siniflərdə tədris olunmuş “Poçt qutusu” əsərindəki Novruzəli ilə Məmməd həsən əminin oxşar və fərqli

xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır. Daha düzgün, dəqiq cavablar yazılır, ümumləşdirilir və belə bir nəticə alırıq.

Oxşar cəhətləri: “Onların hər ikisi kəndlidir. C.Məmmədquluzadə Məmmədhəsən əminin və Novruzəlinin timsalında yoxsul, hüquqsuz, avam kəndli təbəqəsinin həyatdakı mövqeyini və vəziyyətini əks etdirmişdir. Onlar yoxsul, xeyirxah, ürəyiyumşaq adamlardır. Hər ikisi çox dindardı, hər ikisi Allaha ürəkdən və sədaqətlə ibadət edirlər.

Məmmədhəsən əmi ümidini Allaha bağlamış və belə bir fikrə gəlmişdir ki, hər şey Allahın əlindədir. Novruzəli də onun kimi fikirləşir. Baş verənlərin hamısını Allaha bağlayır. Onların ikisi də çox itaətkardır. Məmmədhəsən əmi Xudayar bəyin bütün əmrlərinə əməl etdiyi kimi Novruzəli də xanın hər buyruğunu itaətkarlıqla yerinə yetirir. Zəmanə onların hər ikisini yazıq vəziyyətə salmışdır. Onların hər ikisi avamdır, dünyagörüşləri məhduddur”.

Fərqli xüsusiyyətləri: “Məmmədhəsən əmi nə qədər avam olsa da küt deyil. O, müqəddəs səfər üçün aldığı ulağı Xudayar bəyə dərhal verir. Əlbəttə, bunu ürəkdən eləmir. Arvadı İzzət onu danlayanda açıqca deyir ki, başqa əlacı yoxdur, necə ola bilər ki, bir eşşəkdən ötrü hakimi özündən incidəsən. Novruzəlinin gözləri daha dumanlıdır. Onu başa salırlar ki, poçt işçisini döymüşdür, lakin o hələ də günahını dərk etmir. Bəlkə də onu bu kökə salan zəmanəni günahlandırır”.

“Danabaş kəndinin əhvalatları” əsərinin təhlili prosesində Zeynəb və Şərəf obrazlarını müqayisəsi zamanı şagirdlərə suallarla müraciət edirik: “Zeynəblə Şərəfi birləşdirən cəhətlər hansılardır? Bu qadınların bədbəxtliyinə səbəb nədir? Obrazlardan hansı daha güclü xarakterə malikdir?”. Şagirdlər hər ikisinin həm Zeynəbin, həm də Şərəfin hüquqlarının tapdalandığını, Xudayar bəyin təsiri və təzyiqi altında olduqlarını göstərirlər. Deyirlər ki, onlar öz hüquqlarını müdafiə etməyi bacarmırlar. Şagirdlər qeyd edirlər ki, lakin bu onların günahı və zəifliyi deyil, o zamankı Azərbaycan qadınlarının taleyi idi. Zeynəb daha güclü xarakterə malik idi, nəticəsi yaxşı olmasa da gücü çatdığı qədər mübarizə aparır, müqavimət göstərirdi.

M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” əsərini tədris edərkən əvvəlcə şagirdlərə N.Nərimanovun “Nadir şah” əsərini oxumağı tapşırıram. Bundan sonra şagirdlər Nadir şahla Yusif Sərracın apardığı islahatların həm oxşar, həm də fərqli xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üzərində iş aparırlar. Belə bir nəticə alınır: “Hər iki şahın islahatı yoxsul kütənin, ölkənin mənafeyini güdür. Yusif şah müftəxorların ixtiyarını azaltdığı kimi, Nadir şah da belə bir islahat aparmağı qarşısına məqsəd qoyur. Yusif şah məhkəmə işlərini ruhanilərin əlindən aldığı kimi, Nadir şah da dövlətə dair qanunları ruhanilər də verilməsinin əleyhinə çıxır. Onların hər ikisi dilənçiliyi və yoxsulluğu aradan qaldırmaq üçün tədbirlər düşünürlər. Heç biri şah nəslindən deyildir, hər ikisi xalqın içində böyümüşdür. Hər ikisi bacarıqlı, ağıllı hökmdar olur, xalqın xoşbəxtliyinə çalışır.

Vətənlərini dərin məhəbbətlə sevirilər. Nadir şah islahatlarından fərqli olaraq Yusif şahın islahatları daha çox sahələri əhatə edir və xalq üçün daha əhəmiyyətlidir. Şahlıqdan qabaq onlar başqa-başqa yollarla gedirdilər: Yusif

Sərrac öz əməyi, zəhmətilə dolanır. Nadir isə qaçaqçılıq edir. Nadir xəyanət nəticəsində öldürülür. Yusif Sərrac isə yoxa çıxır. Nadir şah oğlunun gözlərini çıxartdırır. Yusif Sərrac isə övladlarına qarşı belə hərəkət etmir”.

Dərsdə şagirdlərin sərbəst düşünməsinə şərait yaradan, onları fəallaşdıran Klaster üsulundan da istifadə edirəm. Bu üsulu həm düşünməyə yönəltmə, həm də düşünmə mərhələsində tətbiq edirəm. Bu üsulun tətbiqi zamanı fikirdən fikir, mövzudan mövzu doğur, yeni assosiyasiyaların yaranması imkanı genişlənir. Hər qrupa və ya cütlüyə iri ağ kağız verirəm. Kağızın mərkəzində bir söz yazılır, həmin sözdən şaxələr ayrılır, şagirdlər yeni fikirlər yazırlar.

Müasir təlim metodlarının tətbiqi şagirdlərə müstəqil düşünmək, sərbəst rəy söyləmək, başqasının fikrinə münasibət bildirmək, digər fərqli nöqteyi-nəzəri təsdiq, ya inkar etmək və s. xüsusiyyətlərin formalaşmasına kömək edir, təfəkkürün tənqidliyinə, müstəqilliyinə və çevikliyinə zaman yaradır.

Şagirdləri fəallaşdırmaq məqsədilə esse üsulundan da istifadə edirəm. Dərsin sonunda şagirdlərə esse yazmaq tapşırıram. Essenin yazılması üçün 10 dəqiqə vaxt ayırıram. Bu məqsədilə müəyyən mövzu verirəm. Bu mövzu öyrənilən tədris materialı ilə bağlı olur. Komanda üzvləri birləşərək 10 dəqiqə ərzində çox gərgin işləyirlər. Ən passiv şagird də öz fikrini söyləyir. Hamı çalışır ki, onun komandasının hazırlığı esse daha ifadəli, məntiqli və cəlbedici olsun.

Sinifdə işgüzar bir şərait yaranır. Yenə dərs prosesindən götürülmüş faktlara müraciət edək. Nəsiminin həyat və yaradıcılığını tədris edəndən sonra sual formasında qoyulmuş belə bir mövzu verirəm: **“Nəsimi şəxsiyyətindən nə öyrəndiniz?”**. Şagird yazısından nümunə: “Nəsimi poeziyamıza bir aydınlıq gətirib, ana dilimizi, bədii sözüümüzü yeni-yeni zirvələrə qaldırıb. Nəsimi şeiri və şəxsiyyəti oxucuya müdrüklük aşılrayır, onu mənən yüksəldir, əqidə və məslək döyüşlərinə səsləyir. Onun dəyanəti, mərdliyi, qorxmazlığı bizdə qürur hissi doğurur”.

VI sinifdə M.Rzaquluzadənin “Babəkin andı” əsərinin tədrisində “Xalqın xoşbəxtliyi nə deməkdir?” mövzusunda esse tapşırıram. Şagirdlərin gəldiyi nəticə belədir: “xalq o vaxt xoşbəxt ola bilər ki, onun yüksək məhəbbətlə sevdiyi vətəni, torpaqları azad olsun, zəfər, qələbə müjdəsi qapımızı döysün. Biz ana torpağı, vətəni sevməsək, zəfər qazana bilmərik. Azərbaycan xalqının səadəti ancaq itirilmiş vətən torpaqlarının geri qaytarıldığı gün olacaq. Biz itirilmiş torpaqları geri qaytarıb bütöv, vahid Azərbaycan yarada biləcəyik”.

M.F.Axundzadənin “Aldanmış kəvakib” povesti keçilərkən “Əgər mən dövlət başçısı olsaydım, ilk növbədə hansı islahatları həyata keçirərdim?” mövzusunda esse yazmağı təklif etdim. Bu mövzu şagirdləri düşünməyə vadar edir, onlara gələcək haqqında öz arzularını ifadə etməyə imkan yaradır. Şagirdlərin fikirləri ilə tanış olaq: “İlk növbədə rüşvətxor məmurları və dövlət işçilərini vəzifədən azad edərək yerinə bacarıqlı, bilikli və bu vəzifəyə layiq olanları təyin edərdim. Ordumuzu möhkəmləndirərək erməni tapdağı altında qalan torpaqlarımızı azad edərdim. Xalqın vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün vergiləri azaldardım. Əhalinin problemlərini öyrənmək üçün onlarla qarşılıqlı

ünsiyyətdə olardım. Öz dövlətimin mənafeyini nəzərə alaraq Azərbaycana xarici kapitalın gəlməsinə şərait yaradardım. Ümidvaram ki, bu islahatlar nəticəsində Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələr sırasına daxil olacaq və bütün dünyada tanınacaq”.

M.P.Vaqif yaradıcılığı üzərində iş zamanı şagirdlərin nəzərinə çatdırıram ki, M.P.Vaqif vətənpərvər bir şəxs olub. Şagirdlərin qarşısında belə bir sual qoyuram: “Təklif edəcəyim sözlərdən istifadə edərək Vaqifin dilindən gələcək nəsillərə arzularınızı necə ifadə edərsiniz?”. Yazılan esse ilə tanış olun:

“Siz Azərbaycanın ən gənc sakinlərisiniz, həm də gələcəyisiniz. Bilirsiniz ki, Qacar Qarabağı işğal etmək istəyəndə mən ona kəsərli cavab verdim. O, qəzəbdən özünə yer tapmırdı. Biz dəyanətlə torpağımızı qoruduq. Mən əminəm ki, indi də siz – bizim varislərimiz erməni alçaqlarını Vaqifin torpaqlarından tozsoranla süpürüb tullayacaq, Qarabağ torpaqlarını xlorla tərtəmiz siləcəksiniz ki, onların murdar varlıqlarını xatırladacaq heç nə qalmasın. Tez bir zamanda prezidentin rəhbərliyi altında azərbaycanlılar öz məqsədlərinə çtacaqlar. Əminəm ki, hamımız abadlaşdırılmış Bakı şəhərində qızılgül kimi ətirli qızlarımızla, dəyanətli, mətanətli oğullarımızla birgə müstəqil Azərbaycanın çiçəklənməsi naminə xarüqələr yaradacaqsınız”.

Bəzən esseləri şəkillər üzrə yazdırıram və yaxud vətənpərvərlik mövzusunda hazırladığım hekayənin davamını təsvir etməyi onlara həvalə edirəm. Məsələn, bu cür: “Rasim dərstdən gəlib çantasını bir kənara tulladı. Bu gün özünü yaxşı hiss etmirdi. Səbəbi də o idi ki, dərstdə Şuşa işğalını yad etmişdilər. Bu, Rasim üçün çox ağırlı bir mövzu idi. Çünki atası Şuşa uğrunda gedən döyüşlərdə itkin düşmüşdü. O, çox cəsur və qorxmaz bir insan idi. Tanıyanlar belə deyirdi. Rasim atasını düşündükcə qaşlarını çatır, yumruqlarını düyünləyirdi. Onun erməni cəlladlarına nifrəti artırdı. Bütün bəlalərin səbəbkarı onlar idi, “qanıçən dələduzlar” – deyə Rasim öz-özünə pıçıldadı: “atamın qanını yerdə qoymayacağam!”

Atası ilə keçirdiyi xoş günləri xatırladı, üzündə təbəssüm göründü. Lakin təbəssümü uzun sürmədi, rəngi qaraldı, qaşları çatıldı. O acı fəryadla dolu günlər yadına düşdü. Düşməne olan nifrəti daha artdı. Öz-özü ilə danışa-danışa oturduğu yerdə onu yuxu apardı. Bir azdan tutulmuş üzü açıldı. Rasim gözəl bir yuxu görürdü.

“Siz biləni, Rasim yuxuda nə görürdü? Onun üzü niyə işıqlanmışdı? Həmin yuxunu təsvir etməyə çalışın”.

Şagirdlər verilən vaxt müddətində hekayənin ardını davam etdirir, Rasimin yuxusunu təsvir edirlər. Bəziləri Rasimin özünün Qarabağ torpaqlarını azad etdiyini, bəziləri atasının sağ olduğunu, onunla keçirdiyi xoş günləri, bəziləri torpaqları azad edərkən ermənilərin qorxaraq qaçmasını və s. təsvir edirlər. Təbii ki, cavablar keyfiyyətinə, bədiiliyinə, obrazlılığına görə bir-birindən fərqlənir. Bütün yazılar sinifdəcə oxunur və mən mütləq bu esselər haqqında fikrimi bildirirəm.

ÇOXMƏNALI SÖZLƏRLƏ OMONİMLƏRİN OXŞAR VƏ FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ

Sultan SEYİDOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: çoxmənalı sözlər, omonimlər, sözün leksik mənası, sözlərin mənacə növləri, oxşar cəhətlər, fərqli cəhətlər.

Dil dərslərinin tədrisinin konkret didaktik vəzifələrindən biri şagirdlərin şifahi və yazılı nitqini formalaşdırmaqdan ibarətdir. Şagirdlərin nitqini inkişaf etdirmək üçün birinci növbədə onların leksikonunu zənginləşdirmək, söz ehtiyatlarını artırmaq vəzifə məsələsidir. Bu baxımdan, orta məktəbin V sinfində «Leksika» bəhsinin tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, leksikanın tədrisi Azərbaycan dilinin lüğət tərkibindəki sözləri, onların işlənmə dairələrini, dildəki söz qruplarını, onların mənalarını şagirdlərə dərinləndirərək mənimsətməyə imkan verir. Leksik anlayışlar haqqında şagirdlərə ibtidai siniflərdə səthi məlumatlar verilir. Lakin dilçiliyin «Leksika» bəhsi orta məktəbin V sinfində əsaslı şəkildə tədris edilir və 2002-ci ildə nəşr olunmuş «Ümumtəhsil məktəblərinin V – XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı»nda bu bəhsin tədrisinə 37 saat vaxt verilir. Leksik anlayışlar sisteminin tədrisi şagirdlərin Azərbaycan dilinin rəngarəngliyi, gözəlliyi haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirir, dilin semantik xüsusiyyətlərini reallaşdırır, onlarda sözə şüurlu yanaşmaq vərdişi aşılayır, dili dərinləndirərək öyrənməyə, dil təliminə marağı artırır. Şagirdlər tək və çox mənalılığını, həqiqi və məcazi mənalı sözləri, omonim, sinonim, antonimləri öyrəndikcə dilin zənginliyinə, sirlərinə bələd olduqca dərk edirlər ki, dilin əsası olan sözü tək fəvri fonetik, qrammatik cəhətdən öyrənmək kifayət deyil, sözləri leksik baxımdan ətraflı şəkildə öyrənmək vəzifədir. Belə ki, şagirdlər sözün leksik və qrammatik mənaları arasındakı fərqli və əlaqəli cəhətləri dərk edir, həqiqi və məcazi mənaları, sözlərin mənşəyini, şəkil və məzmunca qruplarını öyrənir, onların işlənmə dairəsi haqqında müəyyən məlumatlara yiyələndikcə başa düşürlər ki, leksik vasitələrdən nitqdə müvafiq məqsədlərlə – fikri obrazlı, dəqiq, emosional, ekspressiv şəkildə ifadə etmək, həmçinin söylənilən fikirlərə müxtəlif münasibətləri bildirmək üçün istifadə olunur. Ümumiyyətlə, leksik vasitələrin mükəmməl şəkildə öyrədilməsi söz yaradıcılığı, morfologiya və sintaksisin dərinləndirilməsinə kömək edir.

Leksikanın tədrisində əsas işlərdən biri sözlərin mənaca növlərinin öyrədilməsidir. Çünki şagirdlər sözlərin mənə qruplarını dərk etmədikdə öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Sözlərin mənalarının öyrədilməsi şagirdlərin əqli cəhətdən formalaşmasına kömək edir. K.D.Uşinski yazırdı ki, sözlərin ifadə etdiyi mənayı öyrətmək şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək deməkdir. Bu silsilədə çoxmənalı sözlərin tədrisinə, çoxmənalılıq hadisəsinin öyrənilməsinə geniş yer verilməlidir. Şagirdlər nitq prosesində ana dilindən praktik şəkildə istifadə edərkən çoxmənalı sözlərlə çox rastlaşdıqları üçün müəllim çoxmənalılıqla bağlı nəzəri məlumatlara geniş yer verməli, bu mövzu ilə əlaqədar dərslik materialı ilə kifayətlənməməli və tədris zamanı dil faktlarına istinad etməlidir. Sözlərin mənə qruplarının tədrisi sistemli şəkildə ardıjillıqla həyata keçirilir. Əvvəl tək və çoxmənalı sözlər tədris edilir və onların sərhəddi müəyyənləşdirilir, fərqləri aydınlaşdırılır, çoxmənalı sözlərdə əsas mənə və mənə çalarları – əlavə mənalar konkret nümunələr əsasında izah edilir. Müəllim şagirdlərin başa düşəcəyi tərzdə çoxmənalılığın leksik-semantik bir kateqoriya olduğunu şagirdlərə başa salır. Şagirdlər dərk edirlər ki, çoxmənalılıq sözün lüğəti mənəsi ilə bağlı olan müəyyən mənaların, bir neçə yaxın mənənin bir formada toplanmasıdır.

Çoxmənalı sözləri öyrədərkən müəllim müqayisə xarakterli çalışmalara üstünlük verərsə, mövzunun dərinlən mənimsənilməsinə nail olar. Bu cəhətdən 2006-cı ildə nəşr olunmuş IV sinfin "Azərbaycan dili dərsliyinin (müəlliflər R.İsmayılov, F.Şahbazlı, X.Qasımova, Q.Əmircanova) 80-cı səhifəsindəki mətn diqqəti daha çox cəlb edir. Belə mətnlərin, çalışmalarda əhəmiyyəti böyükdür. Belə mətnlər şagirdlərə müxtəlif cümlələrdə təkrar olunmuş sözlərin mənələrindəki fərqli cəhətləri, mənə çalarlarını ayıra bilmək bacarığı aşılrayır. Şagirdlər mətn daxilində baş, ağız, qol, ayaq, sözlərinin mənə çalarlarını fərqləndirir, həmçinin bu mənə çalarlarının nə ilə əlaqədar olduğunu müəllimdən öyrənir, əsas mənə ilə əlavə mənaları biri-birindən fərqləndirməyi bacarırlar. Onlara çoxmənalılıq təşkil edən sözlər arasındakı incə mənə fərqləri aydınlaşır. Müəllim çoxmənalılığın yaranma səbəblərini göstərməli, necə yarandığını izah etməlidir. Müəllim çoxmənalı sözlərin oxşar əşya, əlamət və hərəkəti bildirdiyini nümunələr əsasında izah etdikdən sonra dərslikdən kənara çıxaraq çoxmənalı sözləri nitq hissələri üzrə qruplaşdıraraq bilər ki, bu da mövzunun tam qavranılmasına kömək edən priyomlardan biridir.

I. İsimlərin çoxmənalılığı. Məsələn: İnsanın başı – baş həkim, baş soğan, dağın baş, məclisin başı və s.

II. Sifətlərin çoxmənalılığı: 1) Soyuq hava - soyuq baxış, soyuq görüş, qohumun soyuqluğu, söhbətin soyuqluğu və s.

2) acı bibər – acı söz, dilin acılığı, xatirələrin acısı və s.

III. Fellərin çoxmənalılığı: 1) kitab almaq-qiymət almaq, dərş almaq, xəbər almaq, arvad almaq və s.

2) kəndə çatmaq – məqsədə çatmaq, işin sonuna çatmaq, dərşə çatmaq, iclasa çatmaq və s.

Belə açıqlamadan sonra müəllim praktik işlərə vaxt ayırmalı, şagirdləri müxtəlif tipli çalışmalar üzərində işlətməlidir. Belə ki, ağır, yüksək, böyük, şirin dil, burun, qol, üz; tutmaq, atmaq, batmaq, düşmək və s. tipli sözləri cümlələrdə müxtəlif mənələrdə işlətməyi şagirdlərə tapşırmaq və onların mənələrini izah etməyi tələb etmək mövzunun tam mənimsənilməsini təmin edir.

Çoxmənalı sözlərdən sonra ənənəvi olaraq şəkil və məzmunca fərqlənən söz qruplarından biri-omonimlər tədris edilir. Təcrübə göstərir ki, şagirdlər çox vaxt omonimlərlə çoxmənalı sözləri qarışdırır, onların fərfini başa düşməkdə çətinlik çəkirlər. Məhz buna görə ki, «Azərbaycan dili» proqramında da «Omonimlərin çoxmənalı sözlərə oxşar cəhətləri və onlardan fərqi» başlığı altında ayrı-ayrı bir mövzunun tədrisi nəzərdə tutulmuşdur.

Dilimizdəki sözlərin böyük bir qismi eyni səs tərkibinə malik olub bir neçə mənə bildirir. Şagirdlərə başa salmaq lazımdır ki, belə sözlərin hamısı eyni söz qrupuna malik deyil. Bunların bəziləri çoxmənalı, bəziləri isə omonim sözlərdir. Beləliklə, omonim və çoxmənalı sözlərin formalarına, ifadə tərzlərinə görə bir-birinə oxşaması tədrisdə çətinlik törədir. Odur ki, müəllimlər hər iki dil vahidlərini müqayisəli şəkildə öyrətməli, onlar arasındakı fərqli cəhətləri bənd – bənd başa salmalı, izah etməlidirlər.

Hazırda V sinif üçün yazılmış alternativ dərşliklərdə omonimləri çoxmənalı sözlərdən fərqləndirmək üçün tutarlı müqayisələr verilməmiş, ya da bir fərq göstərilməklə kifayətlənilmişdir. Ə.Əfəndizadə, N.Xudiyev, Ə.Abbasov, H.Əsgərovun hazırladıqları «Azərbaycan dili» (V sinif dərşliyində omonimlərlə çoxmənalı sözlərin fərqi aşağıdakı kimi göstərilir:

Çoxmənalı sözlərdən fərqli olaraq, omonimlər ayrı-ayrı mənələri bildirir. Lüğətlərdə omonimlər ayrı-ayrı sözlər kimi verilir və onların üzərində sıra nömrələri qoyulur (s. 76-77). Burada «divan» sözünün omonimliyi izah edilir, divan-mebel, divan-cəza mənəsi qeyd edilir, 3-cü mənə-şeir küliyyatı mənəsi göstərilir. N.Xudiyev, Ə.Abbasov, H.Əsgərovun «Azərbaycan dili» (V sinif, 2004) dərşliyində də həmin fikir təkrar olunur, yalnız nümunə dəyişdirilib, «qaz» sözünün omonimliyi izah edilməklə quş adı və fiziki cisim-maddə olması göstərilib, fel (qaz/maq) kimi omonimliyi izah edilməyib (səh.74).

Dörd müəllifli (R.İsmayılov, F.Şahbazlı, X.Qasımova, Q.Əmircanova) «Azərbaycan dili» (V sinif, 2006) dərşliyində isə əvvəl adını çəkdiyimiz dərşliklərdən fərqli olaraq omonimlərlə çoxmənalı sözlərin bir neçə əsaslı fərqi göstərilmişdir (səh.83).

Orta məktəbdə omonimləri və çoxmənalı sözləri tədris edərkən bu anlayışları şagirdlərə dərinlən mənimsədilməsi oxşar dil vahidlərinin qarışdırılmaması üçün müəllim məsələyə yaradıcı yanaşmalıdır. İşi belə təşkil etmək olar:

I. Çoxmənalı sözlərlə omonimləri fərqləndirmək üçün birinci növbədə sözlərin məna əlaqələri nəzərə alınmalıdır. Eyni səs tərkibinə malik olan sözlər arasında yaxınlıq mənaca əlaqə varsa, belə sözlər çoxmənalı, məna əlaqəsi, yaxınlıq yoxsa, omonim sözlərdir.

1. Ana beşik başında dayanmışdı; 2. Göylərə baş vuran qədim binalar, dayanmış əvvəlki əzəmətiylə; 3. Bir qaya başına qartal qonaraq, Dayanmış yenə də sakit, vüqarla (S.Vurğun). Bu nümunələrdə baş sözləri ilə sözün əsas mənası olan insanın başı sözü arasında əlaqə var, hamısı yuxarı mənasında işlənir, insanın da başı bədənin bütün üzvlərindən yuxarıda yerləşir. Ona görə də «baş» çoxmənalı sözdür.

2. Sərraf sözün tamam qan,
Tamam eşit, tamam qan.
Dərya var ki, lil axar,
Dərya var ki, tamam qan.

Bayatıdakı qan sözləri arasında məna bağlılığı yoxdur, ona görə də omonim sözlərdir. 1-ci, 2-ci misralarda qan(maq) fel, axırncı misrada qan isimdir.

II. Omonimlər formaca eyni olduğu üçün onların mənalı mətn daxilində, cümlədə başqa sözlərlə əlaqədə müəyyənləşir:

Köynəyi sarı, Gəl mənə sarı. Tikanı yox eylə; Yaramı sarı.
Sarı sözlərinin mənası, bayatının içərisində reallaşmışdır.

III. Omonimlər sözlərin həqiqi mənasını bildirir, çoxmənalı sözlər isə həqiqi məna ilə yanaşı, nisbətən məjazi mənanı, əlavə mənanı bildirir. Məsələn, stolun gözü birləşməsindəki göz çox mənalı sözdür. Buradakı göz sözü sözün əsas mənası olan insanın gözüə bənzədilərək çoxmənalılıq kəsb etmişdir. Belə ki, insanın gözü açılıb – örtülmə prosesinə malik olduğu kimi, stolun-da gözü stolda müəyyən bir yerdə açılıb-örtülmə prosesinə malikdir. Çayın qolu birləşməsindəki qol sözü, insan bədənindən ayrılan bir orqan olan qola bənzəyərək əsas axar çaydan ayrılan bir hissədir.

Omonimlərdə isə belə semantik bağlılıq yoxdur, omonim sözlər arasında semantik əlaqə kəsilmiş olur. Məsələn:

Əhvalatdan bir neçə ay keçmişdi. (C.Məmmədquluzadə).
Ay işığı süfrə açır Muğan düzünə. (S.Vurğun).

IV. Çoxmənalı sözlər eyni nitq hissəsinə aid olduğu halda omonimlər həm eyni, həm də müxtəlif nitq hissələrinə aid olur. Məsələn, Uşaqlar həyətdə top oynayır. Top gurultusu şəhəri lərzəyə gətirdi. Hər iki top sözü isimdir. Yaz fəslində insanların üzü

gülür. Tapşırığını vaxtında yaz. Yaz sözü birinci cümlədə isim, ikincidə isə feldir.

İnsanın qolu, köynəyin qolu, çayın qolu, ağacın qolu, dastanın qolu – birləşmələrində çoxmənalı qol sözləri isimdir.

V. Çoxmənalı sözlər təklikdə işlənir, həmişə söz birləşməsinin ya birinci, yaxud ikinci tərəfi olur. Omonimlər isə cümlədə bir söz, bir leksik vahid kimi, yəni söz birləşməsi hüdudundan kənarında işlənir. Məsələn, baş həkim birləşməsində çoxmənalı baş sözü I növ təyini söz birləşməsinin I tərəfi, bulaq başı birləşməsində II növ təyini söz birləşməsinin II tərəfi, dağın başı birləşməsində III növ təyini söz birləşməsində II tərəf kimi işlənmişdir.

Gül insanın əhval-ruhiyyəsini yüksəldir. Bağçadan gül yığıdıq. Bir az danış, bir az gül – cümlələrində omonimliyə malik olan gül sözləri sadə cümlə üzvləri – mübtədə, tamamlıq, xəbər vəzifəsində işlənərək, tək – tək sözlər kimi üzvlənmişdir.

VI. Çoxmənalı sözlərlə omonimləri mənşəcə də fərqləndirmək mümkündür. Çoxmənalı sözlər əsasən bədən üzvlərinin adından, əlamət və hərəkət bildirən sözlərdən ibarət olur: Məsələn, baş, göz, burun, dil, diş, ağız, boğaz, qol, ayaq; soyuq, ajı, şirin, qara, boş ağız; tutmaq, atmaq, çalışmaq və s.

Omonimlər isə mənşəcə üç qismə bölünür:

1. Azərbaycan dilinin özünə məxsus omonimlər: yaz – yaz(maq), sarı – sarı(maq), düz – düz(mək);

2. Mənşəcə alınma sözlərdən ibarət omonimlər: divan (mebel)-divan (şeir külliyatı)-divan (cəza) bəhr (vəzn)-bəhr (fayda, bəhrə)-bəhr (dəniz, dərya); blok - hərbi ittifaq; blok-ağırliq qaldıran qurğu.

3. Sözlərdən biri Azərbaycan, digəri alınma sözlərdən ibarət omonimlər: bal (arının istehsal etdiyi maddə mənasında Azərbaycan dilinə məxsusdur) – bal (rəqs növü) fransız sözüdür. Qaz (ev quşu)-qaz(fel) mənasında Azərbaycan dilinə məxsus sözlərdir - qaz – maye – maddə mənasında fransız sözüdür.

VII. Omonimlərin ifadə vasitələrinə görə aşağıdakı növləri var:

1) Leksik omonimlər: saç (isim) – saç (maq) fel.

2) Leksik-qrammatik omonimlər: sarı (sifət)- sarı (fel)-sarı (qoşma)

3) Qrammatik omonimlər: ki (ədat) – ki (bağlayıcı); ilə (qoşma) – ilə (bağlayıcı).

Şəkilçilərin omonimliyi də qrammatik omonimlərə aiddir.

VIII. Çoxmənalı sözlər söz yaradıcılığında iştirak edir. Belə ki, sözlərin çoxmənalılığı dilimizdə mürəkkəb sözlərin əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır. Məsələn, incəsənət, istiqlanlı, ördəkburun, balqabaq və s.

IX. Çoxmənalı sözlərin məjazi mənaları sabit söz birləşmələrinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Məsələn, baş gəlmək, başdan eləmək, ürəyi qopmaq və s.

X. Çoxmənalı sözlərdə məna əlaqəsinin itməsi omonimlərin yaranmasına səbəb olur:

Xoşdur bu dağların sərin havası,

Qoy qarışsın ona gürcü havası (S.Vurğun).

Hər iki hava sözündə maddənin rəqslənməsi, titrəməsi, dalğalanması prosesi mövzuddur. Lakin nümunədə verilmiş hava sözləri arasındakı həmin semantika itmişdir. Ona görə bir – birindən fərqli mənələrə malik omonimlər yaranmışdır. Birinci misradakı hava sözü təbiət hadisəsini, ikinci nümunədə isə musiqi səslənməsini ifadə etmişdir. Çoxmənalı və omonim sözlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşməsində, həmçinin mövzunun dərk edilməsində böyük rol oynayır. Mövzuya dair mətnlər və çalışmalar üzərində aparılan işlərdən başqa, test tapşırıqlarının da yerinə yetirilməsi müsbət nəticə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proq-ramı. Bakı-2002.
2. Rafiq İsmayilov, Faiq Şahbazlı, Xanım Qasımova, Qənirə Əmircanova. Azərbaycan dili (5-ci sinif üçün dərslik). Bakı – 2006.
3. Əziz Əfəndizadə, Nizami Xudiyev, Ənvər Abbasov, Hüseyn Əsgərov. Azərbaycan dili (V sinif üçün dərslik). Bakı – 2003.
4. Nizami Xudiyev, Ənvər Abbasov, Hüseyn Əsgərov. Azərbaycan dili (V sinif üçün dərslik). Bakı-2004.
5. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi. Bakı, «Maarif»-1976.
6. S. Cəfərov. Müasir Azərbaycan dili (Leksika), Bakı – 1984.
7. A. Qurbanov. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı-1996.
8. Müasir Azərbaycan dili, I hissə, Bakı – 1978.

XÜLASƏ

Çoxmənalı sözlərlə omonimlərin oxşar və fərqli xüsusiyyətlərinin öyrədilməsi

Məqalədə göstərilir ki, leksik anlayışlar sisteminin tədrisi şagirdlərin Azərbaycan dilinin gözəlliyi, rəngarəngliyi haqqındakı təsəvvürlərini genişləndirir, onlarda dil təliminə marağı artırır. Sözlərin mənacə növlərinin öyrədilməsi şagirdlərin əqli cəhətdən formalaşmasına kömək edir, onların məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirir, lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirir. Məqalədə çoxmənalı sözlərlə omonimlərin oxşar və fərqli cəhətləri açıqlanmış, bu oxşar dil vahidlərini fərqləndirmək üçün konkret dil faktları əsasında bir neçə prinsip göstərilmiş, təlim zamanı həmin prinsipləri şagirdlərə mənimsətmək məsləhət görülmüşdür.

SUMMARY

The teaching of similar and different features of homonyms in polysemantic words

In the presented article it is shown that the teaching of the system of lexical conceptions broadens the pupils' imaginations about the beauty and variety of Azerbaijan language and increases the interest towards the training of a language.

Teaching the kinds of words according to their meanings help the pupils in the formation of their mental abilities, develops their logical thinking, enriches their vocabulary resources as well.

In the article the similar and different points of homonyms in polysemantic words are explained and in order to differ such similar language singleness, on the base of concrete language facts some principles have been shown and it was advised to teach such principles to the pupils while training them.

РЕЗЮМЕ

Обучение особенностям сходства и различия между многозначными словами и омонимами

В статье показано, что преподавание системы лексических понятий расширяет представление школьников о красоте, многообразии азербайджанского языка, повышает их интерес к языковым занятиям. Обучение различным типам слов по значению помогает интеллектуальному формированию школьников, развивает у них логическое мышление, обогащает словарный запас. В статье раскрываются сходства и различия между омонимами и многозначными словами, приводятся некоторые принципы для дифференциации этих схожих единиц, и необходимость усвоения этих принципов учениками в процессе обучения.

Diqqət! Diqqət!

Biz Sizə – zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə müraciət edirik. Azərbaycan dili və ədəbiyyatının tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrinizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

FELİN NÖV KATEQORİYASININ TƏDRİSİ

Rəhilə QULIYEVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Azərbaycan dilinin tədrisi, felin növ kateqoriyası, növ şəkilçiləri, növ kateqoriyasının qrammatik üsula ifadəsi, növ kateqoriyasının semantik üsula ifadəsi, felin leksik mənası.

Nitq hissələri içərisində ən çox kateqoriya sisteminə malik olan fellər zəngin semantik və qrammatik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu cəhətdəndir ki, nitqin formalaşmasında, fikrin düzgün şəkildə tam ifadə edilməsində fellərin müstəsna rolu vardır. Cümlələrdə predikativlik yaratmaq, informasiyaları çatdırmaq əsasən fellərin vasitəsilə həyata keçirilir. Fellər semantik və mənşə cəhətdən də maraqlı nitq hissəsidir.

Fellər hərəkət bildirməklə yanaşı, hərəkətlə bağlı bir çox prosesləri də - iş, hal, vəziyyət, təfəkkür və s. prosesləri ifadə edir. Fellərin mənşəcə tərkibinə nəzər salsaq, onların əsl türk mənşəli sözlər olduğunu görürük. Məşhur dilçi alimimiz M.Hüseynzadə yazırdı: «Azərbaycan dili öz milli orijinallığını fellər vasitəsilə qoruyub saxlaya bilmişdir». Azərbaycan dilinə aid qrammatik kateqoriyaların böyük əksəriyyəti felə məxsusdur.

Geniş əhatə dairəsinə malik olduğu üçündür ki, «Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı»nda (Bakı - 2002) felin tədrisinə 43 saat verilmişdir. Dildə mühüm əhəmiyyət kəsb edən fel kateqoriyalarından biri felin növ kateqoriyasıdır. Ali və orta məktəblərin qrammatika dərsləklərində felin növ kateqoriyası özünəməxsus yer tutur.

Nəzəri dilçilik ədəbiyyatında «Felin növ kateqoriyası» adı altında həm ümumən türkologiyada, həm Azərbaycan dilçiliyində bu kateqoriya geniş tədqiq olunmuş və tarixi kateqoriya hesab edilərək müxtəlif sayda fel növləri göstərilmişdir. Orta məktəb dərsləklərində «Felin qrammatik məna növləri» adı ilə felin qrammatik cəhətdən beş məna növünün olduğu qeyd edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, felin növ kateqoriyası orta məktəblərdə asan mövzulardan biridir. Şagirdlər mövzunun dərsləklərdəki izahına, müəllimlərin şərhinə istinadən bu kateqoriyanı mənimsəməkdə çətinlik çəkmirlər.

Buna baxmayaraq, müəllimlər felin növ kateqoriyasının dildəki mahiyyətini, əhəmiyyətini dərinlən mənimsətmək, növ şəkilçilərinin omomorfemliyini şagirdlərə başa salmaq üçün bu mövzunun tədrisində diqqətli olmalı, dərsləkdən kənar materiallara nəzər

salmalı, bu barədəki bəzi injə mətləbləri yaradıcı şəkildə izah etməyə nail olmalıdırlar. Metodist alim H. Bahiyev haqlı olaraq yazırdı ki, hər hansı bir mövzunu tədris edən müəllim üç suala – Nəyi? Nə üçün? Neçə? suallarına cavab verməyi bacarmalıdır. Nəyi? – sualına cavab vermək o deməkdir ki, tədris etdiyi mövzunun məzmununu elmi jəhətdən əsaslandırmağı bacarmalıdır. Nə üçün? – sualında isə müəllim mövzunun mahiyyətini açmalı, bu mövzunu keçməyin səbəbini, məqsədini, nəyə görə, nə üçün tədris edildiyini aydınlaşdırmalıdır. Məqsəd, məram aydın olanda məzmun asanlıqla qavranılır, mövzu dərindən mənimsənilir. Necə? – sualına isə müəllim mövzunu mənimsətmək, öyrətmək üçün elmi metodlardan, yol və vasitələrdən istifadə etmək bacarığı ilə cavab verməlidir.

Felin mənə növlərini tədris edən müəllim bu kateqoriyanın dildəki funksional rolunu, nitqin düzgün ifadə edilməsi üçün əhəmiyyətini, bütövlükdə məsələnin mahiyyətini elmi şəkildə açıqlamaqla birinci suala cavab verə bilər. Bunun üçün müəllim felin mənə növlərini meydana çıxaran subyekt, obyekt və predikat münasibətlərini aydınlaşdırmağa çalışmalıdır. Əlbəttə, orta məktəbdə bu terminlərdən istifadə edilmir.

Lakin müəllim dərslərdəki bəsit izahatdan kənara çıxaraq, şagirdlərin yaş və anlayış səviyyələrinə uyğun olaraq bu məsələni aşağıdakı şəkildə izah edərsə, felin növ kateqoriyasının mahiyyəti açıqlanar, mövzunun tədrisinin məqsədi aydın olar. Belə ki, müəllim növ kateqoriyası haqqında hələ heç bir nəzəri izahat vermədən lövhəyə aşağıdakı nümunələri yazır:

1. Fransız yazıçısı Aleksandr Düma 1858-ci ildə Azərbaycana gəlmişdir.

2. Açılışın hər yerdə məktəb, mədrəsə. Balalar quş kimi versin səs-səsə (S. Vurğun).

3. Gün o gün olsun ki, qurtarsın dava,

Dağılsın buludlar, açılınsın hava.

Alınsın düşməndən intiqam, qisas

Torpaq nəfəs alıb dincəlsin bir az! (S. Rüstəm)

4. Bir nəfər içərisi şüşə ilə dolu yeşiyi hambalın belinə yükləyib evinə apartdırır (Lətifə).

5. Məktəbimizin şagirdləri Ukrayna məktəbliləri ilə yazışırlar.

Şagirdləri qruplara bölərək, cümlələrdəki iş, hal, hərəkət bildirən, işi icra edən, işi icra etdirən və işin hansı əşya üzərində icra edildiyini onlardan soruşmaq lazımdır.

Yuxarıda göstərdiyimiz subyekt, obyekt, predikat terminləri əvəzinə iş görən, əşya və hərəkət terminlərini işlətməklə tədqiqatçılıq metodundan istifadə edərək müəllim birinci cümlədə işgöhrənin, hərəkəti icra edənin məlum olduğunu, ikinci cümlədə məlum

olmadığını, üçüncüdə öz üzərində icra edildiyini, dördüncüdə hərəkəti iş görən özünü yox, başqası tərəfindən icra etdirdiyini, beşincidə isə iş, hərəkətin iki və daha artıq şəxs tərəfindən icra olduğunu şagirdlər tərəfindən izah edilməsinə nail olur. Bundan sonra müəllim sinfə müraciət edir: bu söylədiyimiz mənaları cümlələrdə üzə çıxaran əlamətlər-şəkilçilər hansılardır?

Təbii ki, şagirdlər birinci cümlədən başqa digər dörd jümlədə felin növ şəkilçilərini göstərə biləcəklər. Müəllim həmin şəkilçilərin altından xətt çəkib, nəzərə çatdırdıqdan sonra felin növ kateqoriyasının mahiyyətini elmi şəkildə izah edir və şagirdləri başa salır ki, felin mənə növləri hərəkətlə, iş görən və üzərində iş icra edilən əşya (obyekt) arasındakı əlaqə və münasibət nəticəsində formalaşır. Bundan sonra felin beş mənə növünün bütün xarakterik xüsusiyyətləri konkret nümunələr əsasında tədris edilir.

Məqalədə məqsədimiz felin növ kateqoriyasının tədrisi zamanı müəllimlərin diqqətini bu kateqoriyanın həm semantik, həm də qrammatik kateqoriya olmasına yönəltməkdir. İstər ali, istərsə də orta məktəb dərslərlərində felin növlərinə aid verilən nümunələrdə bu məsələ unudulur.

Dərslərlərdəki əksəriyyət nümunələrdə semantik yolla növ ifadə edən fellərin şəkilçiləri səhv olaraq qrammatik kateqoriya əlamətləri kimi təqdim edilir. Məsələn: yarışmaq, güləşmək fellərindəki qarşılıq növ mənəsi semantik yolla ifadə olunduğu halda, kateqoriya kimi təqdim edilir.

Halbuki, yarış(maq) feli ilə yar(maq), güləş(mək) feli ilə gül(mək) feli arasında heç bir mənə yaxınlığı, əlaqəsi yoxdur, bunlar tamam fərqli anlamlardır.

Tam formalaşmış növ şəkilçiləri felin leksik mənəsinə təsir edə bilmir, yalnız qrammatik mənə kəsb edərək növ yaratmağa xidmət edir. Məsələn:

1. Aşıqlar xeyli deyişdilər; 2. Onlar çoxdan yazışirlar; 3. Qəzetlərə abunə yazıldiq. 4. O, məktubu yazdırdı. 5. Yaz gəldi, güllər açıldı. Nümunələrdəki növ şəkilçiləri fellərin leksik mənəsinə təsir etməmiş, yalnız felin mənə növlərini – qarşılıq, məchul, icbar, qayıdış növləri formalaşdırmağa xidmət etmişlər.

Dərslərlərdəki konkret nümunələrə müraciət edəyəyik.

Adlardan fel əmələ gətirən bəzi leksik şəkilçilər də səhvən qrammatik növ şəkilçiləri kimi təqdim edilir. Məsələn: məktublaşmaq, sözləşmək, dilləşmək və s. kimi nümunələrdəki – laş, – ləş şəkilçilərinin əsas və əlavə mənələri vardır. Bu şəkilçilər leksik şəkilçilərdir və adlardan – isimlərdən fel əmələ gətirmişdir. Həmçinin şəkilçilərin əlavə mənəsi qarşılıq növ mənəsi yaratmaqdır. Baxmayaraq ki, şəkilçilər ikili funksiya daşıyır, bu şəkilçilər

qrammatik növ şəkilçisi kimi yox, leksik şəkilçilər kimi tədris edilməlidir.

Fel növlərini əmələ gətirən şəkilçilərin omomorfemliyi, şəkilçinin əsas və əlavə mənalar ifadə etməsi kimi məsələlərə aydınlıq gətirilmədikdə felin növ kateqoriyası haqqında yanlış fikirlər formalaşır. Belə çətinliklərin əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, fellərin heç biri bütün növlərə düşə bilmir. Professor Y.Seyidov haqlı olaraq yazır: «Növ paradiqmasını, demək olar ki, eyni fel üzərində qurmaq olmur. Məsələn: növ kateqoriyası üçün daha yatımlı olan yazmaq felini qayıdış növə salmaq olmur. Yumaq feli məchul (yuyulmaq), qayıdış (yuyunmaq), ijbar (yudurtmaq) növlərinə düşə bildiyi halda, qarşılıq növə düşə bilmir. Beləliklə, fikrimizjə, felin növ kateqoriyası müstəqil kateqoriya kimi ayrılrsa da, tam formalaşmış qrammatik kateqoriya deyil» (2, səh. 318).

Orta məktəb dərsləklərində adlardan fel düzəldən leksik şəkilçilərlə felin növ şəkilçiləri arasında sədd qoyulmur. B.Əhmədov, Z. Xəlilovun birgə müəllifliyi ilə yazılmış «Azərbaycan dili» (6-7-ci siniflər üçün), Bakı, 2003 – dərsləyində, səhifə 46-da verilmiş 42-ci çalışmadakı şərtə deyilir: Oxuyun, qarşılıq və müştərək felləri göstərin. Çalışmada verilmiş nümunələr bunlardır: ulaşdı, civildəşdi, sözləşdilər, qucaqlaşdılar, yazışirlar.

Göründüyü kimi, sözləşdilər, qucaqlaşdılar sözlərindəki -laş, -ləş şəkilçiləri isimlərdən fel əmələ gətirən leksik şəkilçilərdir. Lakin göstərilən fellərdə qarşılıq növ mənəsi da var ki, bu mənə leksik yolla ifadə edilmişdir. Tədris zamanı bu məsələlərə aydınlıq gətirilməlidir.

Y. Seyidov, F.Şahbazlı, Q. Əmirjanovanın müəllifliyi ilə yazılmış «Azərbaycan dili» dərsləyində tapşırıq 421, 422-də qayıdış növ kimi təqdim edilən sevinmək, sürünmək, yayınmaq felləri leksik – semantik yolla qayıdışlıq mənəsi ifadə edir. Sevin(mək), sürün(mək), yayın(maq) müasir dil baxımından sadədir, tərkib hissələrinə ayrılmır, ayrılrsa, mənə itər (3, səh. 135).

Dərsləyin 136-cı səhifəsində «Felin qarşılıq növü» mövzusunun izahında qarşılıq növə aid verilən nümunələr belədir: vuruşmaq, görüşmək, məktublaşmaq, yazışmaq, çəkişmək. Buradakı məktublaşmaq, çəkişmək felləri semantik cəhətdən qarşılıq mənəsi bildirir, qrammatik kateqoriya əlaməti ilə qarşılıq növ yaranmamışdır – məktub ismindən laş şəkilçisi vasitəsilə fel əmələ gəlib; çəkiş(mək) felin köküdür. Çək(mək) və çəkiş(mək) felləri başqa – başqa mənalar bildirir. 426-cı çalışmada qovuş(maq), qarşılaş(maq) fellərində də qarşılıq növ mənəsi qrammatik şəkilçi ilə deyil, semantik yolla ifadə edilmişdir.

Tədris zamanı fel növlərinin təsirli və təsirsizliyi izah edilməlidir. Şagirdlər dərk etməlidir ki, felin növləri vasitəsilə təsirli fellər təsirsizə, təsirsiz fellər təsirli fellərə çevrilir. Yazdım – məlum

növ təsirli, yazıldım – məchul növ təsirsiz. Duman çəkildi – qayıdış növ - təsirsiz; yazdırdım – icbar növ təsirli; yazışdıq – qarşılıq növ – təsirsiz.

Fel növlərinin tədrisində növ şəkilçilərinin leksik şəkilçilərlə, eləcə də qrammatik şəkilçilərlə omonimliyi məsələsinin izahı mövzunun ətraflı şəkildə qavranılmasına kömək edir. Belə ki, məchul və qayıdış növ şəkilçilərinin omonimliyi subyektin hərəkətə münasibətinə görə aydınlaşır.

Lakin şagirdlərin ən çox qarışdırdıqları məsələlərdən biri icbar növün şəkilçilərinin bir neçə qrammatik omonimliyə malik olmasıdır.

Məlum növün morfoloci əlaməti yoxdur, məlum növ felin leksik mənası və şəxs şəkilçiləri ilə formalaşır. Lakin burada bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır. Elə düzəltmə quruluşlu məlum növ fellər var ki, onlar bəzən icbar, qarşılıq növ və s. fellərlə qarışdırılır.

Bunları qarışdırmamaq üçün felin tərkibində işlənən şəkilçilərin məna növünü dəqiqləşdirmək, onların omomorfeqlik xüsusiyyətlərinə fikir vermək, felin leksik mənasını nəzərə almaq, həmçinin hərəkətin subyekt və obyektə münasibətini aydınlaşdırmaq lazımdır. Aşağıdakı nümunələrə diqqət edək:

1. Ana yenə durub işığı yandırdı (M.İbrahimov).
2. Bu fikirlər nəzərini yumşaltdı, kədərini bildirdi (M.İbrahimov).
3. Gejənin saxtası uşaqları dondurar (M.Hüseyn).
4. Onu bax, bu öldürdü (M.Hüseyn).

Şagirdlər – yandırdı, bildirdi, dondurar, öldürdü tipli felləri çox vaxt icbar növə aid edirlər.

İcbar növ əmələ gətirən – t ünsürü ilə təsirsiz məlum felləri təsirliyə çevirək – t ünsürü də bəzən dolaşıqlığa səbəb olur. Bu şəkilçilərin də omonimlik xüsusiyyəti tədrisdə yada salınmalıdır. Məsələn: O, səsini bir az da yumşaltdı. Bu zaman qapını kimsə taqqıldatdı (İ.İbrahimov).

- t ünsürü bəzən təsirli fellərə də artırılır, fel yenə də məlum növdə olur. Məsələn: Cəftəni qapının arxasına keçirtdim. Uşaq şəkli divardan qopartdı. Bu cümlələrdəki t şəkilçisi Kitabı oxutdum – cümləsindəki – t şəkilçisi ilə formaja eyni olsa da, subyektlə hərəkətin münasibətinə görə fərqli mənalar yaratmışdır. Kitabı oxutdum – cümləsində icraçı subyekt özü ola bilmir, başqa bir subyekt olur, ona görə də fel icbar növdədir.

Təlim zamanı digər növ şəkilçilərinin də qrammatik omonimliyi, məsələsinə diqqət yetirilməli, felin məna növlərinin

bütün xarakterik xüsusiyyətləri şagirdlərə dərindən mənimsədilməlidir.

Özünəməxsus maraqlı xüsusiyyətlərə malik, spesifik kateqoriya kimi nitqin formalaşmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən felin məna növlərinin tədrisində konkret dil faktlarına – tutarlı nümunələrə əsaslanmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ümumtəhsil məktəblərinin X-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı. Bakı – 2002.
2. Y.Seyidov Azərbaycan dilinin qrammatikası (morfologiya). Bakı – 2006.
3. Y.Seyidov, F.Şahbazlı, Q.Əmiraslanova Azərbaycan dili (6-7-ci siniflər üçün), Bakı – 2005.

XÜLASƏ

Felin növ kateqoriyasının tədrisi haqqında

Məqalədə göstərilir ki, felin növ kateqoriyasının tədrisi zamanı müəllimlər bu kateqoriyanın həm qrammatik, həm də semantik üsulla ifadəsini şagirdlərə başa salmalı, növ şəkilçilərinin ikili funksiyasını və qrammatik əmoniumliyini onlara dərindən mənimsətməyi bacarmalıdırlar.

Həmçinin məqalədə qeyd olunur ki, dərsliklərdəki bəzi nümunələrdə gemantik yolla növ ifadə edən fellərin şəkilçiləri səhv olaraq qrammatik kateqoriya əlamətləri kimi təqdim edilir. Tam formalaşmış növ şəkilçiləri felin leksik mənasına təsir edə bilmir. Mövzunun tədrisi zamanı müəllimlər şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu məsələləri nümunələr əsasında dəqiq şəkildə mənimsətməyə nail olmalıdırlar.

SUMMARY

About the teaching of a voice category of a verb

In the presented article it is shown that while teaching the voice category of a verb the teachers must explain the grammatic and semantic ways of expression of this category to the pupils, the double functions of voice category and their grammatical homonyms deeply as well.

In the article it is also noted that in some samples in the textbooks the affixes, expressing the verbs in semantic way by mistaken are presented as the signs of grammatical category. The fully formed kind of affixes can not influence the lexical meaning of a verb.

While teaching the subject, the teachers must take into account pupils age features and give exact examples on the base of these problems as well.

РЕЗЮМЕ

О преподавании категории вида глагола

В статье показаны приемы и методы преподавания категории вида в средней школе. В частности, указывается то, что учитель должен объяснить выражение этой категории как грамматическими, так семантическими способами, уметь выработать навыки у учеников в связи с двойной функцией видовых окончаний и грамматической омонимией. В статье также подчеркивается, что в приведенных в учебниках некоторых примерах окончания глаголов, вид которых выражен семантически, ошибочно преподносятся как признаки грамматической категории. Полностью сформированные видовые окончания не могут повлиять на лексический смысл глагола. В процессе преподавания данной темы учитель должен учитывать возрастную категорию школьников и добиться точного усвоения этих вопросов на основании примеров.

YAZIÇI TƏRCÜMEYİ-HALINI ÖYRƏDƏN MƏNBƏLƏR

Elman ƏBDÜLOV,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dissertantı

Açar sözlər: ədəbiyyat, ədəbiyyat tədrisi, tərcümeyi-hal, klassiklər, ənbəlar, tələblər.

Ədəbiyyat tədrisi metodikası ilə bağlı mənbələrdə tərcümeyi-hal materiallarının tədrisinin ədəbi-tarixi, pedaqoci-psixoloji əhəmiyyəti aşağıdakı kimi səciyyələndirilir: ədəbi şəxsiyyətin doğrulub böyüdüüyü və yaratdığı dövrün tarixi-mədəni mühitin aydınlaşdırılması təmin olunur; dünyagörüşü və estetik ideali haqqında məlumat verilir; sənətkarın nümunəsində şagirdlərin mənavi-əxlaqi tərbiyəsi həyata keçirilir.

Tərcümeyi-hal materiallarının məzmununa daxil olan tərəflər çoxdur: yazıcının doğrulub böyüdüüyü, təhsil aldığı, formalaşdığı tarixi-ictimai dövr, sosial-mədəni mühit; ədibin ailəsi, təhsil illəri, əmək fəaliyyəti, maraq dairəsi; bədii irsi, tərcümələri, məqalələri; ədəbiyyat tarixindəki mövqeyi haqqında məlumatlar.

Həcminə və xarakterinə görə tərcümeyi-hal materiallarının aşağıdakı növləri vardır: a) dərslərdə bioqrafiyası geniş verilməyən sənətkarın tərcümeyi-halı ilə bağlı informasiyalar; b) sənətkar haqqında müəyyən məlumat çatdıran bədii очерк (yaxud onun haqqında bədii əsərdən parça); j) yazıcının həyatı və yaradıcılığı haqqında geniş məlumat.

Tərcümeyi-hal materiallarının tədrisinin sistemi formalaşmışdır: dərslər, mühazirələr, kommentarlı söhbət, ekskursiya, əyani vəsaitlər, tədris lentləri və ya bədii filmlərin nümayişi; xatirə materiallarının oxusu, diyarşünaslıq işləri və s.

Hər bir sənətkarın həyatı onun doğrulub boya-başa çatdığı, yaradıcılığa başladığı Vətənin tarixinin müvafiq dövrü, təbiəti ilə sıx bağlıdır. Orta ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat proqramının (kurikulumunun) məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq hər hansı sənətkarın tərcümeyi-halının öyrədilməsi bir neçə baxımdan təlimi-tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır:

1. Tərcümeyi-hal materialları sənətkarı bir insan, bir vətəndaş, bir soydaş, bir yaradıcı, bir dünya vətəndaşı kimi səciyyələndirir. Şagirdlər sənətkarın həyatındakı maraqlı fakt və hadisələr əsasında, şəxsi nümunəsi zəminində vətənpərvər, humanist, təbiətsevər, əməksevər, milli təəssübkeş... tərbiyə olunurlar.

2. Sənətkarın xalq, vətən naminə gördüyü işlər haqqında informasiyalar, əsərlərinin mövzu və ideya-məzmunu haqqında məlumatlar şagirdlərin tariximiz, bədii mədəniyyətimiz barədə dünyagörüşlərini dərinləşdirib genişləndirir.

3. Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi keçilən əsərin tarixi-ədəbi dəyərini dərk etməkdə mühüm pedaqoci-psixoloji əhəmiyyət kəsb edir.

Mövjud metodik ədəbiyyatda tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinin təlimi və tərbiyəvi əhəmiyyəti aşağıdakı fikirlərdə ümumiləşdirilmişdir:

Yazıcının dövrü və həyatı haqqında məlumat bədii əsərin təhlili üçün zəmin yaradır, onun düzgün və yüksək səviyyədə tədrisini asanlaşdırır; tərcümeyi-hal dərsləri şagirdləri öyrəniləcək əsərə yaxınlaşdırır; tərcümeyi-hal materialları sənətkarın epoxası, xalq həyatı ilə bağlılığı məsələlərini aydınlaşdırmaqda çox faydalıdır.

Qloballaşma və İntellekt əsrində tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi bədii əsərin mənimsənilməsinin mürəkkəb momenti üçün açar ola bilər. Yazıçı şəxsiyyətinin özünəxas cəhətlərini görməkdə, xarakter və taleyini aşkara çıxarmaqda, sənətkarın estetik və tarixi baxışlarını aydınlaşdırmaqda tərcümeyi-hal materiallarının məqsədyönlü, sistemli, geniş hazırlıq aparmaqla tədrisi böyük təlimi fayda verir. Yazıçı, şair və ya dramaturq haqqında uşaqların eşitdikləri məlumatlar aşkara

çıxarılır; hansı oçerk və ya xatirəni oxuduğu müəyyənləşdirilir; yazıçı (şair, dramaturq) haqqında yazılmış hansısa bir bədii əsər oxuyub-oxumadığı müəyyənləşdirilir; fənlərarası əlaqə baxımından faydalı olan bir sorğu aparılır; tarix fənnindən müvafiq dövrün mədəniyyət məsələlərinin mənimsənilməsi səviyyəsi aşkara çıxarılır (bu tarixi materiallar əsasında ədibin xalqın tarixində yeri haqqında təsəvvür yaradılır).

Tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi: - xalqın mədəniyyətini, ədəbiyyatını öyrətməkdə dəyərli vasitə olur; - şagirdlərin mənəvi tərbiyəsində əhəmiyyətli mənbə rolunu oynayır; - gəncliyin həyata hazırlanmasında faktora çevrilir.

Hər bir sənətkarın həyatı onun doğulub boya-başa çatdığı, təhsil alıb yaradıcılığa başladığı Vətənin tarixinin müvafiq dövrü, təbiətinin konkret joğrafi diyarşünaslığı ilə sıx bağlıdır. Odur ki, ümumtəhsil, orta ixtisas və ali məktəblərdə ədəbiyyat tədrisinin məzmununa daxil olan tərəflərdən biri hər hansı ədibin dövrü, həyatı və yaradılıq yolunun öyrədilməsidir. Elmi-metodik ədəbiyyatda bu, tərcümeyi-hal (bioqrafiya) materiallarının öyrədilməsi kimi şərh olunur.

Tərcümeyi-hal ərəb mənşəli söz olub, bir şəxsin həyatının təsviri; həyat tarixçəsi; bioqrafiya kimi izah edilir (1, s.173). Bioqrafiya isə yunan sözüdür, bio – həyat, qrafo – yazıram deməkdir. Bu iki sözdən əmələ gəlmiş bioqrafiya həyatı yazma, təsvir etmə kimi mənalandırılır (4, s.61). Tərcümeyi-hal sözünün sinonimii olan bioqrafiya hər bir şəxsin doğulması, fəaliyyət tarixçəsi, həyatdakı uğurları, təltif və rəğbətləndirilməsi məzmununu əks etdirən yığcam məlumatdır. Yazıçı bioqrafiyası daha geniş məzmunlu olub, xalqın mədəniyyət tarixi ilə sıx bağlıdır. Ədəbiyyat tarixi məktəb kursunda (elə ədəbiyyat tarixində də) xüsusi yer tutan sənətkar bioqrafiyası bir sıra elmi-tarixi, mədəni-ictimai dəyərlərlə diqqəti jəlb edir. Elmi-publisistik üslubda hazırlanan bioqrafik oçerkdə sənətkarın doğulub böyüdüüyü ictimai-siyasi dövr, ədəbi-mədəni mühit, iqtisadi inkişaf səviyyəsi yığcam şəkildə ümumiləşdirilərək səciyyələndirilir; ədibin təhsil alması və oxuduğu tədris ojaqları haqqında konkret informasiya verilir; yazıcının ilk əsərləri və yaradılıq yolu haqqında məlumat əksini tapır; sənətkarın əsərlərinin tərcümələri və ya onun başqalarının əsərlərini tərcümə etməsi qeyd olunur; ona verilən dövlət və hökumət təltifləri barədə informasiya verilir; ədibin doğum və ölüm tarixləri, olduğu ölkələr, iştirak etdiyi beynəlxalq tədbirlər, daşdığı ictimai vəzifələr barədə məlumat olur.

Elmi-metodik ədəbiyyatın öyrənilməsi, ədəbi faktların təhlili göstərir ki, bioqrafiya materialları sənətkarı bir insan, bir vətəndaş, bir soydaş, bir yaradıcı, bir dünya vətəndaşı kimi səciyyələndirir; bu məzmununda ədəbi-tarixi təqdimat şagirdlərdə (tələbələrdə) sənətkarın nümunəsində vətənpərvərlik, humanizm, təbiətsevərlik, dostluq və insansevərlik... hissləri aşılrayır, ədibin keçilən əsərlərinin yazılma səbəbi, tarixi, mövzu və ideyası haqqında ilkin məlumat, ictimai və ya dövlət qulluğunda çalışmış sənətkarın xalq, vətən naminə gördüyü işlər haqqında informasiya çatdırır, milli təəssübkeşlik hissi aşılrayır; ədibin həyat tarixçəsi, yaradılıq yolu timsalında xalqın tarixi və bədii mədəniyyət salnaməsinin müəyyən dövrü barədə fakt və hadisəni əks etdirir.

Ümumtəhsil məktəblərində ədəbiyyat tədrisinin məzmununda sənətkar tərcümeyi-halının öyrədilməsi xüsusi yer tutur. Gəncliyin bədii-estetik təhsili və mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi kimi milli-dünyəvi vəzifəni həyata keçirən ədəbiyyat fənninin öyrədilməsi sistemində yazıçı bioqrafiyasının proqram materialı kimi mənimsədilməsinin pedaqoci-psixoloci əhəmiyyəti nədədir?

Metodik ədəbiyyatda tərcümeyi-hal materiallarını öyrətmə elmi-metodik cəhətdən belə dəyərləndirilir: ədəbiyyat dərslərində yazıcının dövrü və həyatı haqqında məlumat bədii əsərin təhlili üçün zəmin yaradır, onun düzgün və yüksək səviyyədə tədrisini asanlaşdırır (3, s.63); tərcümeyi-hal dərsləri şagirdləri öyrəniləjək əsərə yaxınlaşdırır (2, s.218); yazıçı tərcümeyi-halının öyrənilməsi onun bədii əsərlərinin mənimsənilməsinin mürəkkəb momenti üçün açardır (6, s.174); yazıcının şəxsiyyətinin

özünəxas cəhətlərini görməkdə, xarakter və taleyini aşkara çıxarmaqda, sənətkarın estetik və tarixi baxışlarını aydınlaşdırmaqda bioqrafiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir (6, s.220).

Araşdırıcılar klassik irsin tədrisi ilə bağlı qeyd edirlər: klassik irsin tədrisi bir sıra çətinliklərlə səjiyyətlənir və bu vəziyyətin yaxşılaşdırılmasında bioqrafik materialların səmərəli öyrədilməsi mühüm rol oynayır. Bioqrafik materialın öyrədilməsi ədəbi-tarixi şəxsiyyətin mədəniyyət tariximizdə yerini, onun yaradıcılıq estetikasının mənimsənilməsini optimallaşdırır (7, s.141).

Göründüyü kimi, Azərbaycan və rus dilli metodik ədəbiyyatda bioqrafiya materiallarının öyrədilməsi vəzifə sayılır; sənətkar şəxsiyyətinin açıqlanmasında, ədəbi əsərin ideya-məzmununun dərk olunmasında əhəmiyyəti təsdiq olunur. Beləliklə, nətiyyə çıxarılır:

– Tərcümeyi-hal materialı ədəbiyyat tədrisi məzmununun tərkib hissəsidir;
– Ədəbiyyat fənninin məzmununa daxil olan tərcümeyi-hal proqram materiallarıdır.

Belə olan halda, ədəbiyyat tədrisi məzmununun tərkib hissəsi, proqram materialı olan tərcümeyi-hal öçerklərinin öyrədilməsinin sistemli olması zərurəti ortaya çıxır. Bu sistemə tədris prosesində istifadə olunan mənbələr, forma və metodlar, priyom və vasitələr daxildir. Təlim materialı olan bioqrafik öçerklərin öyrədilməsinin ən ilkin tələblərindən biri mənbələrdir.

Sənətkarın tərcümeyi-halı üzrə dərstdə hansı məsələlər öyrədilməlidir? V.V.Qolubkov tədqiqatını ümumiləşdirərkən xüsusi qeyd etmişdir: yazıcının bioqrafiyası üzrə mühazirə (dərs. – *E.Ə.*) onun sənətkar və mütəfəkkir kimi xüsusiyyətlərinin nədən ibarət olduğunu; onun epoxası, xalq həyatı ilə... bağlılığını aydınlaşdırmalıdır (5, s.268)

Yazıcının dünyagörüşünün, sənət qayəsinin, poetik-fikri aləminin formalaşmasında onun dünyaya göz açdığı, böyüdü, yaradıcılığa başladığı mikro və makro mühit əhəmiyyətlidir. Tədris zamanı bu mühit, onun tərkib hissələri haqqında məlumat verilməli; onun ünsiyyət saxladığı insanların mənəvi-əxlaqi xüsusiyyətləri şərh olunmalı; əsərlərinin ədəbi-estetik, tarixi-mədəni dəyərləri açıqlanmalı; əsərlərinin injəsənət sahələri ilə əlaqəsi (əsərinin televiziya tamaşası, radio pyes variantı, əsərin mövzusu əsasında rəsm əsərləri yaradılmış məsələləri) barədə məlumat çatdırılmalıdır. Deməli, tərcümeyi-hal materiallarının öyrədilməsi məqsədyönlü, sistemli, geniş hazırlıq tələb edir. Bu işin səmərəli təşkili mənbələrin zənginliyini tələb edir. İlkən araşdırma, mövjud məktəb təjribəsi ilə tanışlıq əsasında tərcümeyi-hal materiallarını öyrətmənin mənbələrini aşağıdakı kimi ümumiləşdirib qruplaşdırmaq olar:

1. **Mətbu mənbələr.** Buraya yazıçı haqqında məqalə, xatirə, elmi-tədqiqat əsəri və monoqrafiya daxildir. Məsələn, xalq şairi Səməd Vurğun barədə yüzlərlə filoloci, pedaqoci mövzuda məqalələr nəşr olunub. Vətənpərvər, vətəndaş, el adamı kimi tanınmış xalq məhəbbətii qazanmış şairin ov hadisələri, müxtəlif görüş və səfərləri ilə bağlı çoxlu xatirələr toplanıb kitab şəklində nəşr edilib. Xalq şairi ilə bağlı B.Vahabzadə, C.Abdullayev, Q.Xəlilov, M.A.Dadaşzadə, P.Əfəndiyev, B.Bağirov, A.Eminov və b. elmi-tədqiqat əsərləri yazmış, monoqrafiyalar nəşr etdiriblər. Şairin əsərlərinin müxtəlif nəşrləri də buraya daxildir.

Mətbu mənbələrin bir qismi bədii üslubda olan çap materiallarıdır. Belə ki, S.Vurğunun həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı İ.Əfəndiyevin «Şəhərdən gələn ovçu» hekayəsi, H.Arifin «Yolda» poeması, S.Rəhimovun «Ağbulaq dağlarında» romanı, N.Xəzrinin «Sumqayıt səhifələri» əsəri və s. yazılıb nəşr olunmuşdur. Bu əsərlərdə şairin mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini obrazlı şəkildə əks etdirən detallar, epizodlar var.

2. **Vizual mənbələr.** Xalq şairi S.Vurğunun uşaqlıq, gənçlik illəri, sonrakı dövr həyatı ilə bağlı xeyli foto vardır. Bütün bunlarla yanaşı, Milli Azərbaycan Ədəbiyyat tarixi Muzeyində xalq şairinə aid guşədə onun doğulub böyüdü, təhsil aldığı,

yaşayış yaratdığı məkanları əks etdirən foto və rəsmlər, müxtəlif məişət əşyaları və s. toplanılıb nümayiş etdirilir.

Vizual mənbələrdən biri şairlə bağlı professor B.Bağirovun 1986-cı ildə nəşr etdirdiyi fotoalbomdur. Burada şəkillər, rəssam əsərləri, şairin obrazı yaradılmış xalı, xalça və ya başqa tətbiqi sənət əsərləri haqqında kommentarilər, yazılar da verilmişdir.

3. **Audovizual mənbələr.** Xalq şairi Səməd Vurğun Bakı, Moskva və başqa yerlərdə müxtəlif tədbirlərdə iştirak etmişdir. Bu məclislərdə şair müxtəlif kadrlarda lentə alınıb. Həmin lentələrdə şairin səsi, çıxışlar zamanı mimika və cəstləri də əksini tapmışdır. Bu sənədli-xronikal materiallar özünün əyanilik tutumu ilə daha təsirli və effektivdir. Audovizual mənbələrdən bir növü şairin bioqrafiyası ilə bilavasitə bağlıdır. Belə ki, şairin «Vaqif», «Xanlar» əsərlərinin tamaşalarından səhnələr lentə alınıb, bəzən televiziya da nümayiş etdirilir. Bunlarla yanaşı, sənətkarın «Aygün», «Komsomol» poemaları əsasında bədii filmlər çəkilmişdir.

Tədris prosesində bu mənbələrdən istifadə bir sıra tələblərlə bağlıdır:

1. Əvvəla, bunlar proqram materialları planlaşdırılarkən nəzərə alınmalı, mövzu ilə bağlı hazırlıq işləri görülməli, mənbələr toplanılmalıdır.

2. Bu mənbələrlə tanışlıq dərəcəsinə təmin olunmalı, təjümeyi-hal dərəcəsində mənbələrdən maksimum istifadə edilməlidir.

3. Şagirdlər müstəqil olaraq bu mənbələr üzərində işləməlidirlər.

Bunlardan istifadə forma, metod və priyomları, vasitələr başqa yazıların mövzularıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. IV cild, Bakı: Elm, 1987, 488 s.
2. Babayev A. Təjümeyi-hal materiallarının tədrisi yolları. – Orta məktəbdə ədəbiyyat tədrisi, I hissə. Bakı: Maarif, 1976, 304 s.
3. Əhmədov C., Əfəndizadə Ə. I-VIII siniflərdə ədəbiyyat tədrisi (metodik vəsait) Bakı: Azərtədrisnəşr, 1961.
4. Kratkiy slovarq inostrannix slov. Moskva: 20 s. İzd. İnostran. i nauional. slovarey, 1951.
5. Qolubkov V.V. Metodika prepodavanія literaturi. Moskva: Qosud. uqebno-pedaqoqiçes. izd-vo Minprosa RSFSR, 1952.
6. Metodika prepodavanія literaturi. Pod red. Z.Ə. Rez. Moskva: Prosvehenie, 1985.
7. Məmmədov Ş. Azərbaycan ədəbiyyatı tədrisində folklorə aid kütləvi informasiyalardan istifadənin yolları (VIII-IX siniflərin materialları əsasında). Pedaqoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya işi. Bakı, 1990.

XÜLASƏ

Ədəbiyyat tədrisində təjümeyi-hal materiallarının öyrədilməsinin mühüm ədəbi-tarixi, pedaqogiki-psixoloji əhəmiyyəti vardır. Həjminə və xarakterinə görə təjümeyi-hal materialları üç növə bölünür. Bu materialları səmərəli öyrətmənin müxtəlif imkan və yolları, vasitələri vardır. Bunlardan biri müxtəlif mənbələrdən istifadədir. Bu mənbələrə mətbu, vizual və audovizual mənbələr daxildir. Həmin mənbələrdən istifadənin tələbləri mütləq nəzərə alınmalıdır.

РЕЗЮМЕ

В преподавании литературы важное литературно-историческое, педагогико-психологическое знание имеют изучение автобиографических материалов. По объему и характеру автобиографические материалы подразделяются на три вида. Существуют различных возможности и пути, средства эффективного изучения подобных материалов. Одно из них – использование различных источников: сюда входят печатные, визуальные и аудиовизуальные источники. Необходимо неукоснительно принимать во внимание требования к использованию этих источников.

SUMMARY

Teaching of resume materials has a great literary-historical, pedagogical-psychological importance in the study of literature. Due to volume and character resume materials are divided into 3 groups. There are different ways and methods of efficacious teaching of these materials. One of them is utilization of various resources. These resources include visual, audio-visual and press sources. The usage requirements of these resources must be taken into consideration.

Ə.MƏMMƏDXANLININ “BUZ HEYKƏL” HEKAYƏSİNİN TƏDRİSİNDƏ YENİ TEXNOLOGİYALARIN TƏTBİQİ İMKANLARI

Gülşən XƏLİLOVA,
Bakı şəhərindəki 202 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Fənlərin kurikulum əsasında tədrisinə çox az vaxt qalıb. Bu, yeni texnologiyaların sistemli, müntəzəm tətbiqini zəruri edəcək. Elə buna görə də, yeni texnologiyaların, xüsusən fəal (interaktiv) təlimin bu gün tətbiqinə diqqət yetirilməlidir. Bu, bir növ, hazırlıq işlərinin həyata keçirilməsi deməkdir. Sevindirici haldır ki, fəal təlimin mahiyyəti, tətbiqi yolları ilə bağlı eksperimentə əsaslanan ciddi və faydalı tədqiqatlar çap olunmağa başlanmışdır. Bu işə məktəb təcrübəsinə, fənn müəllimlərinə metodik kömək baxımından qiymətlidir. Mütaliəm, ixtisasartırma kursunda öyrəndiklərim, həmkarlarımla dərslərimdə apardığım müşahidələr işimi yeni məzmunla qurmağıma imkan yaratmışdır. İş təcrübəmi işıqlandıran bu yazımı oxucuların – ilk növbədə həmkarlarımla mühakiməsinə verir, onlardan səmərəli tövsiyələr eşidəcəyimə inanıram.

Mövzu: Ə.Məmmədخانlı “Buz heykəl” hekayəsinin məzmunu üzərində iş.

Məqsəd: Hekayənin məzmununun öyrənilməsi;
- ananın övladına sonsuz nəvəbəti barədəki təsəvvürün dərinləşdirilməsi;
- məntiqi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi.

İş forması: Fərdi iş, cütlük şəklində iş.

Metod, priyom və iş növləri:

- beyin həmləsi, fasilələrlə oxu.

Təchizat: - Ədəbiyyat. V sinif üçün dərslik;
- hekayənin məzmununa uyğun gələn şəkillər;
- Ana haqqında gözəl fikirlər söyləmiş ədiblər.

Problemlə vəziyyətin yaradılması və problemin qoyuluşu.

Sinifə müraciət edirəm:

- Ananın əvəzolunmaz bir varlıq olduğunu bilirsiniz. Bu barədə hansı əsərləri, atalar sözlərini xatırlaya bilərsiniz?

Şagirdlər aşağı siniflərdə öyrəndikləri əsərlərin adını çəkir, atalar sözlərini xatırladırlar.

Şagirdlərin diqqətini aşağı siniflərdə öyrəndikləri kəlama (“Cənnət anaların ayaqları altındadır”) yönəldir, bunun mənasını aydınlaşdırmağı xahiş edirəm.

İstiqamətləndirici suallarla, əlavələrlə şagirdlərin cavablarını zənginləşdirir, sonra onların iştirakı ilə tədqiqat sualını müəyyənləşdirirəm.

Tədqiqat sualı:

Ana haqqında saysız-hesabsız əsərlərin yazılmasına, gözəl sözlərin deyilməsinə səbəb nədir?

Fərqli fikirlər – fərziyyələr eşidilir. Bu fikirlər lövhədə yazılır.

Sinfə müraciət edirəm:

Fərqli fikirlərin şahidi oldunuz. Bunlardan hansı doğrudur? Bax, bunu aşkara çıxarmaq üçün əlimizdəki vasitəni – Ə. Məmmədخانlının “Buz heykəl” hekayəsini mükəmməl öyrənməliyik. Hekayəni artıq bildiyiniz qayda ilə – fasilələrlə oxuyaq.

Şagirdlərə birinci parçanı (“Və indi göydə ulduzları cingildədən amansız bir qış gecəsi anaya başqa bir don, başqa bir örtü geyindirir və şaxtanın buz barmaqları dayanmadan ana üçün büllur, naxışları ağ ulduzlu yeni bir libas toxuyur” cümləsindən sonra fasilə edilir) fərdi qaydada oxumağı həvalə edirəm. Oxu başlanmazdan əvvəl şagirdlərin diqqətini lövhədə yazılmış tapşırığa cəlb edirəm: “Ananın doğma yurdundan qaçmasının səbəbini aydınlaşdırın”.

Parçanın oxusuna 5 dəqiqə vaxt ayrılır. Oxu başa çatır. Hər şagird parta yoldaşı ilə 2 dəqiqə müddətində fikir mübadiləsi aparır. Sonra həmin parça ilə əlaqədar aşağıdakı sualları verirəm:

1. Oxuduğunuz parçadan nə öyrəndiniz?

2. Hekayədə təsvir olunan hadisə ilin hansı fəslində baş verir?

3. Oradakı “hava cingildəyir”, “daş çatdayır”, “ağac şıqqıldayır”, “torpaq çatırdayır”, “nəfəs tıxanır”, “tifil”, “ufacıq” kimi ifadələrin mənasını necə başa düşürsünüz?

4. “Özünü və ciyərparasını bu rəhmsiz gecənin ağışına atmışdır” cümləsində hansı fikir ifadə olunmuşdur?

5. Ana nə üçün “Qorxma, tifilim, qorxma ufacığım, son nəfəsimin də istisi sənidir” deyir?

6. Ana nə üçün qoşa ağcaqayın ağaclarına bitişib hərəkətsiz qalır?

Sualların cavabını şagirdlərdən alır və lazım gəldikdə yardımçı suallar və yığcam izahat verirəm. Bu, şagirdlərdə ümumiləşdirmə bacarığının inkişafına da səbəb olur.

Şagirdlər oxudan əvvəl lövhəyə yazdığım (“Ananın doğma yurdundan qaçmasının səbəbini aydınlaşdırın”) fikirlə bağlı gəldikləri qənaəti də bildirirlər.

Bu mərhələdən sonra şagirdlər yenə fərdi qaydada oxuyurlar. Oxudan əvvəl lövhədəki tapşırığı (“Kəşfiyyatçıların ananın “buz heykəli” qarşısında baş əymələrinin səbəbini aydınlaşdırın”) şagirdlərin nəzərinə çatdırıram.

Parçanın oxusuna ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra cütlərin fikir mübadiləsi aparmaları üçün 2 dəqiqə vaxt verirəm.

Sonra aşağıdakı suallar əsasında müsahibə aparıram:

1. Oxuduğunuz parçadan nə öyrəndiniz?

2. Oxuduğunuz parçada diqqətinizi daha çox cəlb edən nə oldu?

3. Kəşfiyyatçı deyəndə nə başa düşürsüz?
4. Dəfələrlə od-alov içərisindən çıxmış kəşfiyyatçıların ağıllarına səbəb nə idi?

5. Hadisənin belə sona çatacağını gözləyirdinizmi? Şagirdlərin müstəqil cavab vermələrinə şərait yaradır, lazım gəldikdə onlara istiqamət verirəm.

Müsaibədən sonra şagirdlər ümumi tapşırığa ("Ananın doğma yurdundan qaçmasının səbəbini aydınlaşdırın") çətinlik çəkmədən cavab verirlər.

Təhlil elementlərini özünə daxil edən aşağıdakı suallar əsasında müsaibə aparmağın əsaslandırılmış nəticənin çıxarılmasında əhəmiyyətli rol oynayır:

1. Hekayə maraqlıdır mı?
2. Ən çox xoşladığın epizod hansı oldu? Niyə?
3. Övladını sevməyən ana olarmı?

Nəticənin çıxarılması, ümumiləşdirmənin aparılması.

Ana haqqında yüzlərlə əsər yazılıb, bədii filmlər çəkilib. Ana barədə müqəddəs kitabımızda dəyərli fikirlər əks olunub. Ana və Vətən həmişə qoşa işlənib. Ana müqəddəs, əvəzolunmaz varlıq sayılıb. Bütün bunların bir mühüm səbəbi var. Hər bir insanın dünyaya gəlməsində, ayaq tutub yeriməsində, boya-başa çatmasında ananın rolunu, əməyini sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Ana övladı üçün hər bir fədakarlığa hazırdır. Övladı üçün öz həyatını qurban verən analar az olmayıb.

Ana haqqında nə qədər yazılsa da, xoş sözlər deyilsə də azdır. Bu müqəddəs varlığın şərəfinə hələ çox abidələr ucaldılacaq. Ana haqqı tanrı haqqıdır. Bu haqqı başa düşmək və ona ehtiram göstərmək hər bir övlad üçün ömürlük borcudur.

Qiymətləndirmə:

Qiymətləndirməyə şagirdləri cəlb edirəm. Onların hər birinə aşağıdakı formada qiymətləndirmə vərəqi verirəm. Şagirdlər öz fəaliyyətlərinə uyğun rəqəmi dairəyə alırlar.

Şagirdin adı və soyadı _____ tarix _____

Mövzunun mənimsənilməsi:

- Çox zəif: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 tam mənimsəmişəm.

Dərsdə fəal olması (sual verməsi, suallara cavab verməsi, əlavələr etməsi)

Fəal olmadım: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 çox fəal oldum.

Dərsə digərlərini dinləməsi:

Zəif dinlədim: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 diqqətlə dinlədim.

Dərsin maraqlı keçməsi.

Maraqsız oldu: 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 çox maraqlı oldu.

Yaradıcı tətbiq etmə:

Ev tapşırığı:

1. Hekayədən bir parçanı bədii nağıletmənin tələblərinə uyğun danışmağı öyrənmək.

2. "Mənim anam" mövzusunda esse yazmaq.

VENN DİAQRAMI QÜSURLUDUR

(HƏM DƏ O, NİYƏ METOD OLSUN Kİ?!)

Soltan HÜSEYNOĞLU,
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti
(soltanhuseynoglu@mail.ru)

Açar sözlər: təlim metodu (instruction doctrine; metod ob'yektue); müqayisə (comparision; sravnenue); təhlil (analysis; analiz)

Qoca tarix hökmünü verdi... ölkəmiz qapalılıqdan çıxdı. Onu dünyadan təcrid edən dəmir örtük parçalandı. Və qarşıda çoxşaxəli yollar, böyük imkanlar açıldı. Bütün sahələr bundan faydalanmaq üçün çabalara başladı. Bəhrəsi tezliklə göründü; ətrafda "Avropa qapıları", "İtaliya geyimləri", "Fransa çilçıraqları", "Yaponiya avtomobilləri" və s. və i.ə. yazılar peyda oldu. Bəli, Avropa və dünyanın inkişaf etmiş ölkələri (daha doğrusu, onların malları) ölkəmizə ayaq açdı. Bu gəlhagəldən və gethagetdən dumanlanmış başlar tədricən ayıqlıq aləminə qayıtmağa başladı. Və aydınlaşdı ki, şeytana pəriş tikən Avropa, eləcə də digər məmləkətlər zay məhsullarını xırd etmək üçün ən kiçik fərsəti belə əldən qaçırmır. Özümüzünkülər də onlara bu və ya digər dərəcədə kömək edir, yəni orada ucuz olan keyfiyyətsiz malların gətirilməsinə üstünlük verir. Bunu duyan alıcılar artıq ehtiyatlı davranır, aldanmamağa çalışırlar...

Təhsil sahəsində də, təxminən buna bənzər vəziyyət müşahidə olundu. Təhsil Nazirliyinin ciddi tələblərinə, səmərəli istiqamətləndirmələrinə baxmayaraq, xarici dil bilən və əksəriyyəti pedaqoji elmimizdən xəbərsiz olan bir para "novatorlar" əcnəbilərdən eşitdiklərini, yaxud ala-çiy oxuduqlarını ağına-bozuna baxmadan təbliğ etməyə başladılar. Mahiyyətindən çox, zahiri tərəflərinin üzərində dayandıqları yenilikləri yaymağa, müəllimlərə aşılamağa başladılar. Az sonra mətbuatda yazılar da göründü. Bu yazılarda yeniliyə meyil, fərqli öyrətmə yollarının müəyyənləşdirilməsi cəhdi, əlbəttə, alqışlanmalıdır. Lakin bu yazıların (belə yazılar bu gün də çap olunmaqdadır), demək olar, hamısı üçün səciyyəvi olan aşağıdakı qəbildən qüsurlara yol verilməsi təəssüf doğurur və metodik araşdırmalara böyük ehtiyacın olmasından xəbər verir:

- ciddi təlimi iş əvəzinə şou səciyyəli, məzmunca bayağı, mətləbə (dərsin mövzusunə və məqsədlərinə) daxil olmayan işlərin tətbiqinə aludəçilik açıq – aşkar hiss olunur;
- dərsin məqsədləri, qismən reallaşdırılır;
- fəal/interaktiv dərsin ayrı-ayrı mərhələlərində aparılan işlərin ya səthi, ya da yarımçıq olması özünü qabarıq göstərir;

– təlim materialının həcmi ilə onun tədrisinə ayrılmış vaxt büdcəsi arasındakı nisbət gözlənilmir və s.

Hələ bir neçə il əvvəl çap etdirdiyim yazıların birində (“Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi”, 2005, № 2) həyəcan təbili çalmışdım: “Bir həqiqəti etiraf etməliyik: interaktiv metodlarla əlaqədar xaricdə çap olunanları üzdən mənimsəyib, misalları, nümunələri əvəzləyib pəltək dildə (səriştəsiz tərcümənin nəticəsidir) yazılar çap etdirməklə ciddi uğur qazanmaq mümkün olmayacaq.

Bu problem ciddi tədqiqat tələb edir. Ölkəmizin didaktları araşdırmalar (bu, bir neçə il çəkə bilər) apararaq interaktiv təlim metodlarının mahiyyətini işıqlandırmalı, təsnifatını verməli, sistemini əsaslandırılmalı, onlara daxil olan priyomları müəyyənləşdirməli, tətbiqindəki özünəməxsusluğu açıqlamalıdır.

Bu iş, xarici ölkələrdə həmin istiqamətdə tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, ölkəmizdə də həyata keçirilməlidir. Bu, həmin metodların formal tətbiqinin qarşısını alacaq. Bu, həmin metodlarda xeyli dəyişikliyin aparılmasına, onların zənginləşdirilməsinə, çox güman ki, bəzilərinin tətbiqinin məqsədəuyğun sayılmamasına və s. səbəb olacaq.

Məhz bundan sonra xüsusi metodikalar məşğul olduqları fənnin spesifikliyindən çıxış etməklə metodların müəyyənləşdirilməsi, tətbiqi yollarının aydınlaşdırılması işini həyata keçirməlidir... Deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, bizdə interaktiv metodlarla bağlı eksperimentə əsaslanan tədqiqatın aparılması vacibdir”.

Təəssüf ki, xeyli vaxtın ötməsinə baxmayaraq xüsusi metodikalar didaktikadan umduqlarını ala bilmədi. **Və zaman göstərdi ki, eksperimentə, nəzəri ümumiləşdirmələrə əsaslanmayan, yalnız eşitmə, təqlid yolu ilə mənimsənilərək tətbiq edilənlərin ömrü qısa, keyfiyyəti zay olur. Həm də belə tətbiqetmələr təkcə qüsurlu olmaqla məhdudlaşmır, başlıcası, yaradıcılıqdan məhrum olur, yeni təlimi situasiyada gücsüz və aciz vəziyyətə düşür, qarşıya çıxan suallara yetərinə cavab verə bilmir.**

Didaktikadan gözlədiklərini ala bilməyən xüsusi metodikalar fəal/interaktiv təlimə aid edilən metodların təcrübədə yoxlanması istiqamətində araşdırmalarını davam etdirdi. Məsələn, ədəbiyyat dərslərində fəal/interaktiv təlimin tətbiqi üzrə xeyli müddət ərzində aparılan eksperimental tədqiqat bir sıra mətləblərə aydınlıq gətirdi və əsaslandırılmış elmi fikir deməyə imkan yaratdı. Aydınlaşdı ki, fəal/interaktiv təlimə aid edilən metodların heç də hamısını ucdantutma metod adlandırmaq doğru deyildir. Onlardan bir qismi təlim metodu, bir qismi bu və ya digər metodun tərkibində özünü göstərən priyom, bir qismi isə didaktik oyundur. Başqa bir qrupu isə aparılan müxtəlif məzmunlu işi (müqayisə və s.) əyaniləşdirmək üçün istifadə olunan qrafik göstəricidir, cədvəldir. Bu yazımızda məhz sonunculardan danışmaq niyyətindəyik. Bu gün pedaqoji mətbuatda **Venn diaqramı, konseptual cədvəl, T – sxemi** təlim metodu kimi təqdim olunur. Xüsusi tədqiqat, müşahidələr, öz iş təcrübəsindən yazan müəllimlərin məqalələrinin təhlili təsdiq edir ki, adları çəkilənlərin təlim metodu hesab edilməsinə əsas yoxdur. Onları ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək.

Yeni pedaqoji ədəbiyyatda Venn diaqramının mahiyyəti belə açıqlanır: cisim və hadisələri müqayisə etmək (onların oxşaq və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək) məqsədi ilə tətbiq olunur. Müqayisədən əldə olunan nəticələr kəsişən dairələrdə əks etdirilir. Birinci və ikinci dairədə (sol və sağ tərəfdə) müqayisə olunanların fərqli cəhətləri, kəsişmənin aralıq yerindəki boşluqda (kəsişmə dairəsində) isə oxşar cəhətlər qeyd olunur. Vəssalam!

Bir nümunəyə baxaq. İkinci sinifdə təlim, məlumdur ki, kurikulum əsasında aparılır. Bu isə o deməkdir ki, dərslərdə fəal/interaktiv təlimə məxsus metodlara üstünlük verilir. Budur, müəllim üçün vəsaitdə (Azərbaycan dili. Müəllim üçün vəsait. B., 2009, səh.135) A.Şaiqin “Arı” şeirinin tədrisində təlim metodu kimi Venn diaqramından da istifadə təklif olunub. Kiçik qruplardan biri arı ilə qarışqanı müqayisə etmək, onların oxşar və fərqli cəhətlərini diaqramda əks etdirmək tapşırığını alır.

Şagirdlərin bu tapşırığı necə icra edəcəkləri mənim üçün maraqlı (həm də qaranlıq) idi. Bir neçə məktəbdə həmin mövzunun tədrisinə həsr olunmuş dərslərdə iştirak etdim. Zənnimdə yanılmamışdım; şagirdlər arıya və qarışqaya məxsus cəhətləri (həm də məhdud şəkildə) qeyd etməklə kifayətləndilər. Bu, yeni obyektlərə məxsus ayrı-ayrı cəhətlərin sadalanması müqayisə deyil və şagirdlərdə müstəqil düşüncənin inkişaf etdirilməsi baxımından faydalı sayıla bilməz. **Bu nöqsanın baş verməsinin ən mühüm səbəbi isə həmin diaqramın müqayisəni əks etdirmək baxımından qüsurlu olmasıdır.** Həm də buradan aydınlaşır ki, bu diaqram, sadəcə olaraq, əqli əməliyyatın-müqayisənin əyaniləşdirilməsi üçün Venn kişinin təklif etdiyi adicə, həm də qüsurlu (məlumatın yerləşdirilməsi, lövhədə, vərəqdə çəkilməsi baxımından da əlverişli deyildir) qrafik göstəricidir, cədvəldir. Bu cür qrafik göstəricilər, həm də onlardan mükəmməli bizdə lap çoxdan təklif olunub. Neyləyək ki, professor Nurəddin Kazımovun və digərlərimizin təklif etdikləri Venn balanını qədər urvata mindirilməyib. Uzun sözün qıssası, Venn diaqramı metod sayıla bilməz və o, müqayisənin əyaniləşdirilməsi baxımından qüsurlu olan adicə qrafik göstəricidir...

Onun başlıca qusuru didaktik priyom olmaqla müqayisənin mahiyyətini, tətbiqindəki özünəməxsusluğu əks etdirmək imkanından məhrum olmasıdır. Müqayisənin “tətbiqindəki özünəməxsusluq” nə deməkdir? Bu, ilk növbədə müqayisənin xüsusiyyətlərinin diqqət mərkəzində saxlanması deməkdir. Bu xüsusiyyətlər hansılardır? Onlardan biri **obyektlərin müqayisəyə gəlməsidir.** Müqayisə üçün götürülən obyektlərin mahiyyət etibarilə bir-birinə oxşar, yaxın olması vacibdir. Məsələn, S.S.Axundovun “Qaraca qız” hekayəsinin tədrisində Qaraca qızla Pəricahan xanımı müqayisə etməyə cəhd edən müəllimlər səhvə yol verirlər; bu obrazları “müqayisəyə gələn obyektlər” saymaq olmaz. Qaraca qızla Ağca xanımı müqayisə etmək yerinə düşər; onlar “mahiyət etibarilə” yaxındırlar. (Yeri gəlmişkən, arı ilə qarışqanı müqayisə etmək olarmı, onlar “mahiyət etibarilə” yaxındırlarmı? Qoy bu suala oxucular cavab versinlər).

Müqayisə priyomunun bir mühüm xüsusiyyəti onun tətbiqi zamanı **vahid əsasın** gözlənilməsidir. Yəni, məsələn, Yusif Sərracla Şah Abbasi

(M.F.Axundzadə. "Aldanmış kəvakib") müqayisə etməyi qarşısına məqsəd qoyan müəllim onları hansı cəhətlərə – "vahid əsaslara" görə qarşılaşdıracağını əvvəlcədən müəyyənləşdirməlidir. Bu, **vətənə münasibət, xalqa münasibət, dinə və din xadimlərinə münasibət** və s. ola bilər. Deməli, bu obrazlardan birinin vətənə, digərinin xalqa münasibətindən danışmaq (arı ilə qarışqanın "müqayisəsində" olduğu kimi) olmaz; hər iki obrazın vətənə münasibətlərindəki fərq eyni zamanda aydınlaşdırılmalı, sonra digər cəhətin – "əsasın" izahına keçilməlidir.

Müqayisə priyomunun bir mühüm xüsusiyyəti də müqayisə üçün götürülmüş obyektlərdəki əlamətlərin **ardıcıl** aşkara çıxarılmasıdır. Məsələn, Yusif Sərrac və Şah Abbas surətləri qarşılaşdırılarkən əvvəl onların vətənə, sonra xalqa, daha sonra dinə və s. münasibətlərindəki fərq aydınlaşdırılmalıdır.

Obyektlər arasındakı oxşar, yaxud fərqli əlamətlərin (eləcə də eyni vaxtda hər iki əlamətin) aşkara çıxarılması, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, hələ müqayisənin tamamlanması və səmərəli keçməsi demək deyildir. Bu prosədə **oxşarlıq və fərqi** izah etmək, obyektlər arasındakı əlaqələrin **səbəbini** aydınlaşdırmaq vacib olduğu kimi, **nəticə çıxarmaq, ümumiləşdirmə aparmaq** da zəruridir.

Az qala 40 il əvvəl metodikamızda təklif edilmiş cədvələ nəzər salaq:

№	Yusif Sərrac və Şah Abbas obrazlarının	Yusif Sərrac	Şah Abbas
	1	2	3
1	Vətənə münasibətləri	1. Vətəni dərin məhəbbətlə sevir, onun taleyi ilə həmişə marqlanır. Taxta çıxdıqdan sonra ölkənin abadlaşması üçün tədbirlər görür.	1. Vətənin taleyi ilə marqlanmır, vətən məhəbbəti despot şaha yaddır. Onun laqeydliyi, bacarıqsızlığı üzündən ölkə dağılmışdır; yollar, körpülər bərhad hala düşmüş, kəndlər, şəhərlər xarabazarlığa çevrilmişdir.
2	Xalqa münasibətləri	2. Xalq içərisindən çıxmışdır və ona sonsuz məhəbbət bəsləyir. Hələ taxta çıxmazdan əvvəl yoxsul kütlələrin acına-caqlı həyatından şikayətlənir, hakimiyyətə keçən kimi zəhmətkeşlərin vəziyyətini yüngülləşdirən qanunlar verir.	2. Hökmdar nəslindən olub, xalqdan uzaqdır. Dilənçi kökündə yaşayan insanların vəziyyəti onu narahat etmir, əksinə, öz əzici qanunları ilə xalqın yaşayışını daha da çətinləşdirir.

Bu cədvəl müqayisənin əyaniləşdirilməsi baxımından daha münasib deyilmi? Həm də onu metod adlandırmaq müəllifin heç ağına da gəlməyib, çünki bu, qeyri-ciddi, elmdən uzaq mövqe olardı.

Yeni pedaqoji ədəbiyyatda, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, metod hesab edilən digər qrafik göstəricilər (cədvəllər də) var. Bunlardan biri **T – sxemi** adlanır. Onu pedaqoji ədəbiyyatımıza gətirilənlər nə üçün belə adlandırıldığıнын səbəbini izah etmərlər. Fikrimizcə, bu, sxemin quruluşu – T şəkilli olması ilə əlaqədardır. Və onun “T – sxemləri” adlandırılması da müəmmalıdır; nə üçün “sxem” yox, “sxemlər”?

T – sxeminin müqayisə ilə əlaqəsi bilavasitə yox, bilvasitədir. Tətbiqi ilə bağlı fikirlərdə də müəyyən fərqlər var. Bəzilərinin fikrincə, o, yeni dərslin möhləmləndirilməsi məqsədilə tətbiq edilir. Başqalarına görə, yeni biliyin öyrənilməsində - tədqiqat prosesində ondan istifadə olunur. Digərləri yeni mövzu ilə ilkin tanışlıqdan sonra tətbiqini məqsədəuyğun sayır.

Sxemin tələblərinin ifadəsində də fərqli mövqe müşahidə olunur. Bəzi tədqiqatçılar sxemin birinci tələbini “problemin xeyrinə olan cəhətlər”, ikinci tələbini “problemin zərərinə olan cəhətlər” şəklində göstəririlər, yəni aşağıdakı kimi:

Problemin xeyrinə olan cəhətlər	Problemin zərərinə olan cəhətlər
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Bu tələblər mövzu (problem) barədə mükəmməl məlumat qazanıldıqdan sonra – təhlil prosesində irəli sürülə bilər.

Digər tədqiqatçılar tələbləri “qane edənlər”, “qane etməyənlər” şəklində ifadə edirlər:

Qane edənlər	Qane etməyənlər
1.	1.
2.	2.
3.	3.

Bu tələblər mövzunun (problemin) öyrənilməsinin müxtəlif mərhələlərində (mövzunun öyrənilməsindən əvvəl, ilkin tanışlıqdan sonra, tədqiqat – öyrənmə prosesində, eləcə də sonrakı mərhələlərdə) irəli sürülə bilər.

Tələblərin nə cür ifadə edilməsindən asılı olmayaraq bir cəhət şəxsizdir: T – sxemini metod adlandırmaq doğru sayıla bilməz. O, müqayisənin, təhlilin... nəticələrini əks etdirən adicə cədvəldir (sxemdir). Və həmin cədvəlin (sxemin), belə demək olarsa, bir az səliqəyə salınmasına da ehtiyac duyulur. Məsələn, aşağıdakı kimi:

Hacı Murad obrazında	
Məni qane edən cəhətlər	Məni qane etməyən cəhətlər
1. Son, dərəcə qorxmaz və cəsarətli olması.	1. Xalqının milli-azadlıq hərəkatından uzaqlaşması.
2. Silahdaşlarına böyük mə-	2. Düşmənlərə – ruslara təslim

həbbəti.

3. Ailəsini sonsuz məhəb-bətlə sevməsi.

olması.

3. Şeyx Şamillə dil tapmağa çalışmaması.

Metod hesab edilən **konseptual cədvəl** müqayisə ilə bilavasitə əlaqədardır. Metodik ədəbiyyatımızdan yuxarıda nümayiş etdirdiyimiz cədvələ həm quruluşuna, həm də məzmununa (tələblərinə) görə çox yaxındır. Onda bir neçə obyektin oxşar və fərqli cəhətlərini əks etdirmək mümkündür. Lakin bu cədvəlin tərtibində də pərakəndəlik, qeyri – dəqiqlik müşahidə olunur. Onun aşağıdakı formada tətbiqini (M.F.Axundzadənin "Aldanmış kəvakib" əsərindəki saray adamlarının müqayisəli təhlili üzrə) məqsəduyğun hesab edirik.

№	Obrazlar	Müqayisə üçün əsaslar		
		Hökmdara münasibətləri	Vətənə münasibətləri	Xalqa münasibətləri
1	2	3	4	5
1.	Vəzir Mirzə Möhsün	- şaha yaltaqlanır; - ona hər cür qulluq göstərməyə hazırdır.	- onu vətənə yox, şaha xidmət maraqlandırır; - rəzilliyi, düşünül-məmiş tədbirləri ilə ölkədə rüşvət-xorluğun, ədalətsizliyin baş alıb getməsinə rəvac verir.	- xalqa yox, ləyaqətsiz, rüşvət-xor adamlara güvənir.
2.	Sərdar Zaman xan	- özünü şah qapısının iti adlandıraraq ona yaltaqlanır; - şaha sədaqətli olduğunu sübut etmək üçün dəridən qabıqdan çıxır.	- Ağılsız tədbirləri ilə ölkənin dağılmasına bəis olmuşdur.	- Xalqın taleyi ilə maraqlanmır.
3.	Müstövfi Mirzə Yəhya	- Vəzirlə qohumluğunu yada salaraq şaha sədaqətdə ondan geri qalmadığını vurğulayır; - etibarlı adam olduğuna şahı inandırmağa çalışır.	- Ağılsız və nadan əməlləri ilə ölkənin acınacaqlı vəziyyətə düşməsinə səbəb olmuşdur.	- Xalqın mənafeyi barədə düşünmək heç ağına da gəlmir; - maaşla dolanan insanların həyatını nadan əməlləri ilə dözülməz edir.
4.	Mollabaşı axund Səməd	- Şaha yaltaqlanmaqda başqalarından geri qalmır; - şaha, səfəvi nəslinə sədaqətinin,	- Vətənin tərəqqisi üçün heç bir iş görməmişdir; - cahil əməlləri ilə ölkənin nüfuzdan	- Xalqa yaddır; - Şah Abbasın xalqa zülm etməsinə haqq qazandırır.

	səmimiliyinin son- suz olduğunu bil- dirir.	düşməsinə səbəb olmuşdur.	
--	---	------------------------------	--

Göründüyü kimi, konseptual cədvəl də iki əvvəlkilər kimi fikri əməliyyatın nəticələrini əks etdirir. Deməli, onu da təlim metodu hesab etmək kökündən yanlışdır.

Əgər dərstdə müqayisə tətbiq olunursa, cədvəllərdən (Venn diaqramı çıxılmaqla) istifadə faydalıdır. Və onları metodların sırasında (dərsin icmalında, planında, eləcə də müəllim üçün vəsaitdə) qeyd etmək doğru olmadığı kimi, lazım da deyildir.

Şübhə etməmək olar ki, eksperimental tədqiqat çoxaldıqca, məktəb təcrübəsi zənginləşdikcə fəal/interaktiv təlimlə əlaqədar çox mətləblərə aydınlıq gətiriləcək. Bu gün lüzumsuz, mənasız məlumatlarla yüklənmiş dərsin təsvirini verən məqalələr sabah seyrələcək, az sonra isə, ümumiyyətlə olmayacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəfərov N., Kərimli T., Əsgərli Z., Bakıxanova A. *Ədəbiyyat: X sinif üçün dərslik*. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 192 s.
2. Kazımov N. *Məktəbdə müqayisə üzərində işin nəzəriyyəsi və təcrübəsi*. Bakı: Maarif, 1972, 331 s.
3. Veysova Z. *Fəal/interaktiv təlim: müəllimlər üçün vəsait*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, 2007, 153 s.

XÜLASƏ

Venn diaqramı qüsurludur

Məqalədə fəal təlimlə əlaqədar aparılmış eksperimentin nəticələri əhatə edilmişdir. Yeni pedaqoji ədəbiyyatda metod hesab edilən Venn diaqramına, T – sxemina, konseptual cədvələ münasibət bildirilmişdir. Onların metod yox, təhlilin, müqayisənin nəticələrini əks etdirən qrafik göstəricilər olduğu əsaslandırılmışdır.

РЕЗЮМЕ

Недочеты программы Венн

В статье охвачены результаты эксперимента, связанные активным обучением. Выяснены отношения автора к диаграмме Венн, схеме – T и концептуальной графике которые считаются методами обучения в новой педагогической литературе. Обосновывается, что все это не методы и являются графическими показателями результатов анализа, сравнения и т.д.

SUMMARY

Challenges to Venn diagram

The article is focused on the result of experiment of interactive methods. Venn diagrams, T – scheme, conceptual schedule are considered to be interactive methods in the new pedagogical manuals. The author determines them not methods, but analysis, graphic indicators reflecting the results of comparison.

TƏBRİK EDİRİK!

Görkəmli dilçi alim Tofiq Hacıyevin 75 yaşı tamam olmuşdur. O, yarım əsrdən artıqdır ki, elmi fəaliyyətlə məşğuldur. İndiyədək neçə-neçə elmi əsəri işıq üzü görmüş, dərslərlərindən minlərlə tələbə bəhrələnmişdir.

Tofiq müəllim dil, həm də ədəbiyyat məsələləri ilə məşğul olmuşdur. “Satira dili”, “Azərbaycan ədəbi dili tarixi”, “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili”, “Yazıçı dili və ideya – bədii təhlil”, “Sabir: qaynaqlar və sələfləri”, “Molla Nəsrəddin”in dili və üslubu”, “Şeirimiz, nəsrimiz və ədəbi dilimiz” və s. kitabları filologiya elminə töhfədir.

İkicildlik “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası”nın, “Üzeyir Hacıbəyov ensiklopediyası”nın, AMEA altıcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin aparıcı müəllif və redaktorlarından. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin latın qrafikalı kitabların çap olunması haqqında sərəncamı ilə bağlı dörd kitabın tərtibçisi və redaktorudur. Bunlar aşağıdakılardır:

“Dədə Qorqud” dünyası”, “Dədə Qorqud” kitabı”, “Ensiklopedik lüğət kitabı”, “Kitabi-Dədə Qorqud”: əsl və sadələşdirilmiş mətnlər”.

Tofiq Hacıyev 1958-ci ildə indiki Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, 1962-ci ildə Xarici Dillər Universitetində baş müəllim kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdır. Hazırda türkologiya kafedrasının müdürüdür. Filologiya elmləri doktoru, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvüdür.

Görkəmli türkoloq alim kimi respublikamızı bir çox mötəbər beynəlxalq toplantılarda layiqincə təmsil etmişdir. Elmi-ədəbi fəaliyyəti yüksək qiymətləndirilmiş, Azərbaycan Respublikasının “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuş, “Əməkdar elm xadimi” fəxri adına layiq görülmüşdür. Türkiyə Cümhuriyyətinin “Ləyaqət nişanı” ilə təltif edilmiş, Türkiyənin Sənətçilər və Yazarlar Vəqfinin “Türk dünyasına xidmət” ödəli, Atatürk Dil Qurumunun “Üstün xidmət baratı” və s. mükafatlara sahib olmuşdur.

Hörmətli Tofiq müəllim həm də uzun illərdir “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalı redaksiya heyətinin üzvüdür. Yüksək səviyyəli elmi məqalələrlə bu jurnalın səhifələrində çıxışlar edir, əməkdaşlara lazımi məsləhətlər verir.

Tofiq müəllimi 75 illik yubileyi münasibətilə ürəkdən təbrik edir, ona uzun ömür, cansağlığı, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq!

Redaksiya.

OXUCULARLA GÖRÜŞ

Oxucularla baş tutan hər bir yeni görüş redaksiya əməkdaşlarına fəaliyyətlərini daha səmərəli qurmaqda kömək edir. Fevral ayında Bakı şəhərindəki 190 nömrəli orta məktəbdə redaksiya əməkdaşları ilə Yasamal rayon müəllimləri arasında maraqlı görüş keçirilmiş və jurnalımızda bu barədə ətraflı məlumat verilmişdir.

Bu ilin aprel ayında Nizami rayonundakı 62 nömrəli məktəb-liseydə həmin rayonun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri ilə keçirdiyimiz görüş də çox faydalı olmuşdur. Görüşü məktəb-liseyin direktoru Mətanət Cabbarlı açdı. O, “Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi” jurnalının adları çəkilən fənlərin tədrisinin səmərəsinin artırılmasına təsirindən danışdı.

Yaxşı cəhətdir ki, çıxış edənlər jurnalının son illərdəki nömrələrinin həm poliqrafik, həm də məzmun baxımından xeyli dəyişdiyini qeyd etməklə bərabər, təkliflər də irəli sürdülər. Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı dərslər nümunələrinə daha geniş yer verilməsi, qiymətləndirmə problemlərinin jurnalda işıqlandırılması, “Sual-cavab guşəsi”nin bərpa olunması, şair və yazıçıların həyat və yaradıcılığında maraqlı faktların, materialların dərgidə əksini tapması belə təkliflərdəndir.

Sonda jurnalın baş redaktoru M.Baharlı, şöbə redaktoru O.Abbasov və jurnalın redaksiya heyətinin üzvü, Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini Ə.Abbasov oxucuların suallarını cavablandırdılar.

Azərbaycan Müəllimlər İnstitutunda keçirilən görüş isə daha əhatəli idi. Bu görüşdə həm ixtisasartırma, həm də yenidən hazırlanma kurslarında təhsil alan müəllimlər iştirak edirdilər. Görüşü institutun dosenti, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Vaqif Qurbanov açaraq jurnalın keçdiyi tarixi yoldan və onun müasir dövrdə təhsilimizin daha da inkişaf etdirilməsindəki xidmətindən danışdı.

Lerik rayonundakı Hoda kənd orta məktəbinin müəllimi Vəil Zəkiyev jurnalda dərc olunmuş yazılara münasibət bildirərək qeyd etdi ki, ucqar bölgələrdə çalışan, lakin öz yaradıcı işi ilə həmişə seçilən müəllimlərimizin təcrübəsinin işıqlandırılmasına jurnalda yer ayrılması faydalı olardı. Ramiz Fərəcov (Ağsu rayonu, Ərəbuşağı kənd orta məktəbi) və Lətafət Əsədova (Ağsu rayonu, Pırhəsənli kənd orta məktəbi) çıxışlarında jurnalın müəllimlər üçün faydasını qeyd etməklə yanaşı, təqdim olunan nəzəri materialların pedaqoji işçilərin şəxsi təhsilində də əhəmiyyətli olduğunu dedilər. Zəngilan rayonundakı 22 nömrəli orta məktəbin müəllimi Sevil Əsədova və Cəlilabad rayonundakı Qarazəncir kənd orta məktəbin müəllimi Müşfiq Rzayev jurnalın müasir məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimlərinin stolüstü vəsaiti olduğunu xüsusi vurğulamaqla yanaşı, təkliflər də verdilər. Qeyd etdilər ki, jurnal əməkdaşlarının müəllimlərlə görüşləri daha müntəzəm şəkildə almalı,

gənc müəllimlərə kömək məqsədilə müasir təlim prinsiplərindən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı dərslərində istifadəyə dair yazılara geniş yer ayrılmalıdır.

İxtisasdərşmə kurslarının müdavimlərinin çıxışları da maraqla qarşılandı. Samirə Şixova, Gülnar Kazımova, Zaur Hacıyev, Günay Talibova, Nəhayət Hətəmovə, Maya Şükürova, Solmaz Verdiyeva, Nərgiz Familzadə, Samirə Əhmədova və başqaları çıxış edərək dedilər ki, biz müxtəlif fənlər üzrə uzun illər təcrübəsi olan müəllimlərik, lakin bundan sona Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi kimi fəaliyyət göstərmək istədiyimizdən ixtisasartırma kurslarında təhsil alırıq. Haqqında söhbət gedən jurnalın əlimizdə olan sayları ilə ilkin tanışlıq göstərdi ki, bu işdə o, bizə kömək edəcək. Ona görə də arzu edərdik ki, ikinci ixtisas alıb Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi olmaq istəyən həmkarlarımız üçün faydalı yazılara da jurnal səhifələrində yer ayrılınsın. Bizim borcumuz isə dəyərli jurnalı müntəzəm oxumaq, ondan əhəmiyyətli şəkildə bəhrələnməkdir.

Görüşün sonunda jurnalın baş redaktoru M. Baharlı müəllimlərə təşəkkür etdi. O, jurnalın iş planı barədə müəllimlərə məlumat verdi və təkliflərin maksimum şəkildə nəzərə alınacağını bildirdi. Baş redaktor görüş iştirakçılarna xatırlatdı ki, jurnalın səhifələrində orta məktəb müəllimlərinin yazılarına müntəzəm surətdə, həm də geniş yer verilir. Onlar yaradıcı müəllim kimi yetişir, müsabiqələrə qatılır, yüksək mükafatlara layiq görülürlər. Sizə də bu cür işgüzarlıq arzulayırıq.

ŞƏKİLDƏ: Bakı şəhərindəki 62 nömrəli orta məktəbdə keçirilən görüşdə iştirak edən Nizami rayonunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimləri.

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Aprilin 25-də Bakı ictimaiyyətinin nümayəndələri 90 yaşında dünyasını dəyişmiş Azərbaycanın xalq şairi Balaş Azəroğlunu son mənzilə yola salmışdır.

Azərbaycan MEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu hind ədəbiyyatının böyük klassiki, Nobel mükafatı laureatı Rabindranat Taqorun 150 illik yubileyinə həsr edilən elmi sessiya keçirmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ədəbiyyatın təbliği bürosunun təşkilatçılığı ilə Bakı şəhər Nəqliyyat Departamentində şair, fəlsəfə doktoru Adil Cəmillə görüş keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda Türkiyə və Azərbaycan yazıçıları ilə görüş keçirilmişdir.

Xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyev adına Elitar kollecdə ustad sənətkara həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir.

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu "Azərbaycanda ədəbiyyat nəzəriyyəsi elminin vəziyyəti və vəzifələri" mövzusunda elmi müşavirə keçirilmişdir.

Səməd Vurğun ev muzeyində tanınmış vurğunşünas-alim, tənqidçi-ədəbiyyatşünas Qurban Bayramovun ədəbi-tənqidi yaradıcılığının 45, anadan olmasının 65 illiyi münasibətilə görüş-müşavirə keçirilmişdir.

Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ədəbiyyatın Təbliğ bürosunun təşkilatçılığı ilə "Azteleradio" İstehsalat Birliyində xalq yazıçısı, AYB-nin katibi Çingiz Abdullayevlə görüş keçirilmişdir.

Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində sənətşünaslıq fakültəsinin ədəbi yaradıcılıq və ekran dramaturgiyası, rejissorluq fakültəsinin kino rejissorluğu və televiziya rejissorluğu kafedralarının birgə təşəbbüsü ilə məzunların buraxılış işinə baxış keçirilmişdir.

Azərbaycan MEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki, görkəmli pedaqoq, ictimai xadim Abdulla Şaiqin anadan olmasının 130 illiyinə həsr edilən elmi sessiya keçirilmişdir.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ

Şəkərli diabet xəstəliyindən əziyyət çəkənlər üçün ümid işığı doğub. İngiltərənin Oxford Brookes Universitetinin alimləri bu xəstəliklə bağlı araşdırma aparıblar. Mütəxəssislər xəstələrin insulinə olan tələbatını ödəmək üçün peyvənd hazırladıqlarını bildiriblər. "Diabetologiq" adlı tibb jurnalında nəşr dilən araşdırmaya görə, iynədən sadəcə 6 gün istifadə ediləcək. Bu peyvənd bədənin insulin ehtiyacını sürətlə artırır və şəkərli diabetin 1-ci növü ilə mübarizə aparır.

Boyu qısa olanların ürək xəstəliklərinə daha tez tutulduqları məlum olub. "European Heart Journal" jurnalında yer alan araşdırmaya görə, bu risk boyu 1,53 sm-dən qısa olan qadınlarda və 1,65 sm-dən kiçik kişilərdə 1,5 dəfə artıqdır. Məlumata görə, bu istiqamətdə araşdırmalar 50 il davam edib. Araşdırma çərçivəsində 3 milyon insan üzərində təcrübələr aparılıb. İndi alimlər nə üçün qısa boyluların ürək xəstəliyinə tutulduqlarını müəyyən etməyə çalışırlar.

İsveçdə tibb aləmində inqilab edə biləcək iki yeni peyvənd təqdim edilib. Biri infarkta, digəri isə soyuqdəyməyə qarşı olan iki peyvənd hazırlanıb. Mütəxəssislər infarkta qarşı olan iynənin ölüm hallarını 1/3 dəfə azaldacağını iddia edirlər. Karolinska İnstitutunda aparılan araşdırmalardan sonra əldə edilən vaksindən hələlik yalnız siçanlar üzərində təcrübələrdə istifadə edilir. Əgər insanlar üzərində yaxın müddətdə aparılacaq təcrübələr müsbət nəticələr verərsə, 3-5 il ərzində peyvənddən kütləvi şəkildə istifadəyə başlanılacaq. "Ürək peyvəndi" bədəndəki xolesterolu təsirsiz hala salaraq infarktın qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Soyuqdəyməyə qarşı olan peyvənd isə gələn ildən satışa çıxarılmalıdır.

Amerikanın Xərçəngi Araşdırma Assosiasiyası son araşdırması ilə sübut edib ki, kabab insan orqanizmi üçün təhlükəlidir. Alimlərin araşdırmalarına görə, qızardılmış ət onkoloji xəstəliklərin inkişafına şərait yaradır. Alimlərin sözlərinə görə, ət qızardılarkən və ya kabab bişirilərkən onun tərkibində kanserogen maddələr yaranır. Bu da yoğun bağırsağ, mədəaltı vəzi, mədə və ağciyər xərçənginin yaranmasına səbəb olur. Həmçinin müəyyən edilib ki, kabab insanlarda mədə-bağırsağ xroniki xəstəliklərinin kəskinləşməsinə səbəb olur. Mədə xorası xəstələrinə isə kabab yemək ümumiyyətlə məsləhət deyil. Ürək xəstələri də kababdan uzaq dursalar yaxşıdır. Sübut olunub ki, hər gün 50 qram ət yeyən adam ürəyin işemik xəstəlikləri və şəkərli diabet riskini bir neçə dəfə artırır.

YENİ NƏŞRLƏR

Mərhum Zakir Məmmədov Azərbaycanın hüdudlarından kənar da tanınmış elm xadimidir. AMEA-nın müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru Z.Məmmədov həm də gözəl müəllim kimi yaddaşlarda yaşayır. Onun həyat və yaradıcılığını əks etdirən bibliografik göstəricilərin kitab şəklində oxucuya təqdim olunması (Bakı, "Elm", 2010) bu cəhətdən diqqəti cəlb edir. İnanırıq ki, bu kitab elm tarixini araşdıran tədqiqatçılar üçün dəyərli vasitə olacaq.

"Yazıçı" nəşriyyatında ötən il Nuranə Nurun "Yanaqda yağış yeri" kitabı nəşr olunub. Kitabda hiss-həyəcanları, narahatçılıqları, qəlb üsyanlarını əks etdirən şeirlər öz əksini tapmışdır.

Bu yaxınlarda Ümumçuvaş İctimai Mədəni Mərkəzinin təşəbbüsü ilə "Attil" nəşriyyatında "Sən mənə ümid ver" adlı toplu nəşr olunmuşdur. Burada Çuvaşyanın xalq yazıçısı Yuxuma Mişşi və şair-tərcüməçi L.Çeresin N.Gəncəvidən çevirmələri də yer almışdır.

Filologiya elmləri doktoru, professor Rafiq Yusifoğlunun "Azərbaycan poemasının sənətkarlıq xüsusiyyətləri" adlı kitabı işıq üzü görmüşdür. (ADPU nəşriyyatı, 2010). Monoqrafiyada iyirminci əsrdə yazılmış Azərbaycan poemaları elmi şəkildə təhlil edilir, onların bədii keyfiyyətlərindən söz açılır.

Yusif Aslanovun "Ədəbiyyat tədrisi: ənənə və müasirlik" (Bakı, 2011) adlı dərs vəsaiti istifadəyə verilmişdir. Vəsaitdə ədəbiyyat tədrisinin aktual problemləri ənənə və müasirlik kontekstində nəzərdən keçirilir. Əsərdə ədəbiyyat fənni üzrə mövcud proqramın tələbləri nəzərə alınmış, müəllimlər üçün faydalı tövsiyələr verilmişdir.

Cəbrayıl rayonundan olan müəllim və şair Əziz Musa bir neçə şeir kitabının müəllifidir. Bu günlərdə "Mütərcim" nəşriyyatı onun "Mübariz dastanı" adlı poemasını da çapdan buraxmışdır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimova həsr edilən bu poemanı bütün şəhidlərimizin ruhuna ərməğan kimi dəyərləndirmək olar. Poema oxunaqlı, həyəcanlı, məhəbbət dolu bir dildə, yüksək poetik səviyyədə yazılmışdır. Onun oxucular tərəfindən maraqla qarşılanacağına inanırıq.

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:

ANAR

Ağamusa AXUNDOV

Ənvər ABBASOV

Nizami CƏFƏROV

Nurlana ƏLİYEVƏ

Qənirə ƏMİRCANOVA

Tofiq HACIYEV

İsa HƏBİBBƏYLİ

Nizami XUDİYEV

Qəzənfər KAZIMOV

Əsgər QULİYEV

Şəmistan MİKAYİLOV

Bəkir NƏBİYEV

Yusif SEYİDOV

Ünvan: Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.

Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

E – mail: azdiledəbiyyatədrisi@yahoo.com (YAHOO com)

Kağız formatı 60x84 1/8. **Uçot nəşr vərəqi** 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. **Tiraj** 800.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya

Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.

Lisənziya V 236.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya

Komissiyasının “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas

nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü

elmi nəşrlərin siyahısı”na daxildir.

Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»

nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.

Çapa imzalanıb: 30.06.2011.

Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.

Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.

